

219711

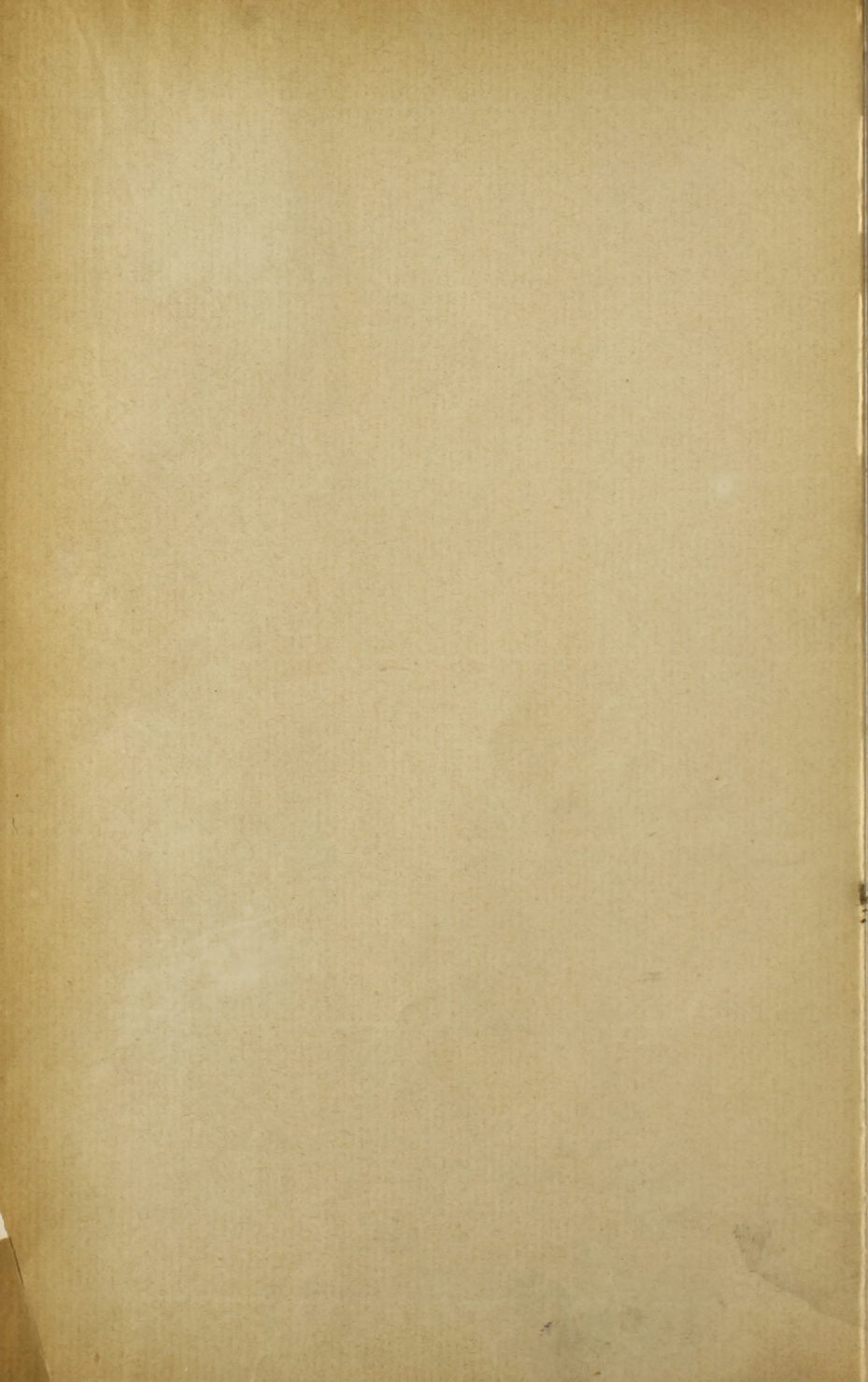
A M. T. AKADEMIÁ
FŐTITKÁRI HIVATALA

A M. T. AKADEMIÁ
FŐTITKÁRI HIVATALA

A M. T. AKADEMIÁ
FŐTITKÁRI HIVATALA

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 734 / 1958.....sz.

FELELET.

Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Ármin *A magyarok eredete* cz. munkájára.

Megvallom, hogy csak némi restelkedéssel fogok oly kérdés megvitatásához, a melyről immár azt hittem, hogy többé nem lehet kérdés: hogy t. i. a magyar nyelvnek mely nyelvcsoporthoz találjuk közvetlen rokonait? Tudva van, hogy erre nézve a magyar összehasonlító nyelvtudomány már jócska idő óta tisztába hozta és megállapította a maga feleletét, mely így szól: a magyar nyelv a nagy altaji nyelvcsalád csoportjai közül legközelebről és közvetlenül az úgynevezett ugor vagy (a mint még szintén nevezik) finn-ugor nyelvek csoportjához tartozik, azaz ezeknek hajdani egységéből (az ugor alapnyelvből) vált ki; e mellett a közte (a magyar nyelv közt) és egyéb (nem ugor) altaji nyelvcsoporthoz tartozó nyelvek közt észre vehető nyelvi és grammatikai egyezések vagy *a*) olyanok, a melyek az altaji ősrökonságból vagy az egyes altaji csoportok őshajdani egységéből (altaji alapnyelvből) erednek s így, bár egyikrészt a magyar nyelvben (vagy a magyar nyelvben is) fönntartva, mégis mint egyezések nem a külön vált magyar nyelvnek valamely más altaji csoportbeli nyelvhez való különösebb rokonsági viszonyát bizonyítják, hanem csak az összes ugor csoportnak (illetőleg az ugor alapnyelvnek) a többi altaji csoportokhoz való rokonsági (egybetartozási) viszonyának föltüntetői (ilyen pl. magy. *vol-, val-* «esse» = tör. *bol-, ol-* «fieri, esse», mong. *bol-* «werden, reif werden»; magy. *él-* «vivere» = szamojed *jile-, ile-* «vivere»); — vagy *b*) olyanok, a melyek a különvált magyar nyelvnek az illető más altaji csoportbeli nyelvekkel való történeti érintkezéséből erednek, s a mennyiben az illető egyező szók (esetleg grammatikai alakok) ez utóbbiakban sajátágosan megalakultaknak vagy ezek ősi birtokához tartozóknak bizonyúlnak, a magyar nyelvnyagnak idegen

elemek megszerzése által történt szaporodását jelzik, — s természetesen a magyar nyelv és egyéb alt. csoportokbeli nyelvek közt nem rokonsági, hanem kölcsönvételi viszonyt állapítanak meg (a milyen a magyar nyelv és egyéb nem is altaji-féle idegen nyelvek közt is tapasztalható). Ilyen, kölcsönvételi közösség a magyar nyelvvel található pedig a nem-ugor altaji csoportok közül kivált a törökségben, még pedig legeslegnagyobb részt a magyar bizonyúl kölcsönvevő félnek.

A magyar nyelv rokonsági viszonyainak ezen fölfogásához pedig hozzájutott a magyar nyelvtudomány nem úgy hirtelen véttelenül, s nem a nélkül hogy több oldali körültekintéssel magának tájékozást szerzett volna. Sőt azt lehet mondani, hogy e fölfogáshoz csak többféle tévedező kísérleteken át, más nemű fölfogások átpróbálása után jutott hozzá, a melyek közül különösen azon régibb alapnézetet emelem ki, hogy a magyar nyelv közvetlenül rokonsága az altaji nyelvcsaládban többféle terjed s hogy jelesen e nyelv az ugor és török nyelvek közt mintegy összekötő láncszemnek tekintendő. Tévedéseiből végre azt a tanuságot vonta nyelvtudományunk, hogy csak a szorosabban egybetartozó nyelvek csoportjainak szigorú különválasztása s az egyes nyelvi anyagi egyezéseknek esetleg külömbféle eredetének számba vétele mellett szerezhethet összehasonlítható nyomozásainak biztos alapot és határozott irányt, az elérhető közelebbi és távolabbi czélok tudatos kitűzésével.

E szerint már keletkezése és megalakulása módjánál fogva is lehetett a nyelvtudományunkban a magyar nyelv rokonsági viszonyait illetőleg megállapodott fölfogást (alapnézetet, vagy ha tetszik teoriát) biztos alapúnak tartani — olyan alapnak, a melyen bátorságosan tovább lehet építeni, a nélkül hogy egyéb bajtól kellene tartani, mint a nyomozóknak egyes subjectiv gyarlóságaitól, a melyeket pedig mindig könnyen reparálni lehet. Hozzá járult hogy a jelzett fölfogás (vagy ha tetszik theoria) egészben vagy legalább főrészében, mely a magyar nyelvnek az ugor nyelvcsoporthoz tartozását illeti, újabb korunk legkiválóbb altajinyelvészeinek (altajistáinak) nézeteivel megegyezőnek mutatkozott. Habár a tudományban a tekintélyek szavát nem vehetjük is föltétlenül argumentum-számba s azon tisztelet, a melylyel nekik szellemi munkásságukért tartozunk, soha nem zárhatja is ki a

nézeteik iránt gyakorlandó kritikát: mégis a jelen esetben csak lehetett számba venni mint meg nem vetendő jóváhagyást olyan férfiaknak lényegesen egyező véleményét is, a kik az altaji nyelvcsalád körében tett terjedelmes tanulmány mellett még egyéb nyelvészeti készüllettel is bőven rendelkeztek, s mind ezen fölül semmi specialis nemzeti érzés és hagyomány szülte előítéletben nem leledzettek. Első áll e tekintélyek közt a nagytudományú Schott Vilmos, egyszersmind az összes altaji nyelvek egybetartozásának első fölismerője s az altaji nyelvhasznítás megalapítója. Ő ugyan első, e részben alapvető munkájában (1836-ból: «Versuch über die Tatarischen Sprachen») a magyar nyelvet még alapjában török és finn-ugor meg szamojed elemekből vegyült nyelvnek nézi,¹⁾ de már 1849-ben («Über das Altai'sche oder Finnisch-Tatarische Sprachengeschlecht»), látni való hogy miután a finn-ugor nyelveket s jelesen magát a finn nyelvet behatóbban tanulmányozta, a magyart egyenesen a csúd (ugor v. finn-ugor) nyelvek sorába iktatja²⁾. — Castrén M. Sándor, a híres nyelvész utazó, kinek fáradhatatlan kutatásainak az egész altajiságnak majdnem minden ágában sok becses nyelvanyag ismeretét köszönjük, a magyar nyelvet és népet habozás nélkül az ugarságba sorozza, sőt már ennek keretén belül való szorosabb helyet is jelöl ki neki az osztják és vogul népek és nyelvek mellett. De e mellett az altaji csoportoknak ősi azon-eredetűségét is hangsúlyozza³⁾.

¹⁾ Idézett munka, 7. lapon: «Die Stammväter der Magyaren in Ungarn waren, wie die Geschichte leise andeutet und der Ur-Kern ihrer Sprache zu bestätigen scheint, ein Gemisch von Türken und Hyperboreern.»

²⁾ «Obgleich so lange schon von dem Mutterboden losgerissen und starker lexicalischer Einwirkung einiger slavischen Sprachen, des Walachischen und zum Theil auch des Deutschen hingegeben, hat die magyarische Sprache doch auf ihrem eigensten Gebiete keinen Zoll Boden geräumt. Ihre Grammatik ist wesentlich finnisch geblieben; um aber davon Ueberzeugung zu gewinnen, genügt es nicht, dass man nur eine, wenn auch die vollkommenste Sprache des tschudischen Stammes ins Auge fasse; denn schon das Lappische steht dem Ungarischen in mehreren grammatischen Erscheinungen näher. Noch mehr gilt dies von den bekannteren tschudischen Idiomen am Ural; und die übrigen Räthsel der Grammatik wird das von Reguly erforschte Wogulische befriedigend lösen.»

³⁾ Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker, 91. és 94. ll.

Castrén munkáinak tudós kiadója, Schiefner A., ki ezen kívül a mongolsággal is sokat foglalkozott, szintígy vallja a magyar nyelvnek ugor voltát, midőn a Castrénféle osztják nyelvtan új kiadásában az osztják szótárt főleg zürjén-votják és magyar hasonlításokkal bővítette. — Boller, ki Schott után legtöbbet foglalkozott az összes altaji nyelvek összehasonlításával s ki főleg azon fáradozott, hogy az ős altaji nyelvegység grammatikai rendszeréhez összeszerezze az anyagot (a miben az időelőtti célkitűzést kell hibáztatnunk, valamint a sokban erőszakos és elhamarkodott hasonlítási eljárást, a melyre őt csakis az ideje szerint túlzott vállalkozás ragadta), — Boller, kinek, akárhogy itélünk nyelvhasznító munkálkodása eredményeiről, mégis el kell ismernünk roppant nagy tanulmányát az altajiság körében, midőn e nyelvek osztályairól vagy csoportjairól szól, a magyart csakis a finn nyelvekhez fogja, a mint is első e körbeli munkája szorososan a finn (ugor) nyelvekkel foglalkozik, a melyekhez hasonlítva a magyart is fejtegeti¹⁾. — Végül megemlítem még Ahlqvistot, a finn nyelvészt, a ki több ugor nyelv vizsgálata céljából tett utai közben a törökség egy részével (jelesen a kazáni-tatárral és a csuvas-sal) is megismerkedett, de azután itt helyben a magyar nyelvet tanulván (1862), ezt mégis csak a finnséggel találta összehasonlíthatónak²⁾.

De nem folytatom már a magyar-ugor nyelvrokonságot elismerő szavazatok elősorolását. Könnyű szerrel constatálhatnám, hogy az európai nyelvész-világban, a kik csak az altaji nyelveket s ezek közt a magyar nyelvet is ismerik, ennek hova tartozása iránt egy véleményen vannak. Mi csodálni való, hogy a magyar nyelvtudomány is édes megnyugvást talált az ilyen «consensus peritorum»-ban? Hogy nem vélte csalfa káprázatnak, hanem alapos igazságnak azt, a mit vele egyezőleg más szellemi szemek is láttak? S hogy ne erősödött volna meg alapnézetében vetett bizalma, midőn annak leglényegesebb részét (a magyar nyelvnek az ugor csoporthoz tartozását) megokolt helyeslő szavazattal elfogadta még egy olyan magyar tudós is, a kit addiglan különösen

¹⁾ Boller «Die finnischen Sprachen» 1853. — «Die Pronominalafixe des ural-altaischen Verbuns» 1858.

²⁾ Ahlqvist: «Om Ungerska språkets förvandtskap med Finskan» 1863.

a törökség terén mozgott sok évi tanulmányai inkább arra hajlítottak és képesítettek, hogy a magyarban azt lássa a mi a törökséggel egyező, — a kit tehát említett szavazatára csak a magyar-ugor nyelvrokonság tényeinek kifejtése bírhatott rá, úgy a mint azt hasonlító nyelvtudományunk akkoriban végrehajtott nyomozásaiból kivehető volt? Ez a férfiú nem más mint maga V á m b é r y Á rmin, a ki most a mit még nem oly nagyon régen igaznak vallott, hiú káprázatnak hirdeti s a magyar és ugor nyelvek közvetlen rokonságáról való nézetet alaptalan erőszakolt teoriának akarja bizonyítani, hogy helyébe valami mást állítson — nem tudni igazán mit? — a magyar-török alaprokonságot «torzító» ugor elemekkel, vagy pedig a török ugor keverék nyelv rejtélyes teoriáját, mely szerint a magyar nyelv «épen úgy sorozható a finn-ugor mint a török-tatár nyelvcsoportha» (275 l.) vagy pedig «sem az egyik sem a másik csoportba nem sorozható» (230 l.)!

Vámbery úrnak említett szavazata a magyar-ugor rokonság mellett az 1869. évből való s egy olyan dolgozat bevezetésében található, mely a magyar nyelvben méglevő török elemek kimutatását tűzte ki feladatául («A magyar és török-tatár nyelvekbeli szóegyezések»: Nyelvt. Közlem. VIII. köt.). Maga a szavazat így hangzik, miután előre bocsátotta, hogy a magyar nyelv, a török szójárásokkal tett összehasonlítások után vagyis «egyoldalú tanulmányozás» mellett, határozottan a török szójárásokhoz tartozónak fog látszani» (NyK. VIII, 114):

«És mégis ki a magyar és finn-ugor nyelvek közti viszonyt némi figyelemre méltatja, meg fog győződni, hogy a török-tatár nyelvekbeli rokonság csak *második fokú* és hogy a magyar *első fokon* csak a finn-ugor nyelvekkel, még pedig a vogullal áll legközelebbi rokonságban?»

Okai pedig, melyekkel e nézet-vallásáról mintegy számot adott, a következők voltak:

«1. Az ugor nyelvek nyelvtani alakjaiban, a nyelv-hasonlítás ezen főtényezőiben, több oly sajáttság van, mely a magyar nyelv alakkincsében visszatükröződik, míg a török-tatár szójárások nyelvtanában kiányzik» (kiemeli a kétféle, tárgyi és alanyi igeragozást); — 2. «a szókincsben oly mozzanatok vannak, melyek megczáfolhatatlanul bizonyítják, hogy a magyar a finn-ugor törzsekhez áll közelebbi rokonságban»

(úgy mint a számnevek, a testrészek meg a legnélkülözhetlenebb természeti tárgyak elnevezései); — 3. «a magyar hangtani viszonyok már csak azért is közelebb állanak a finn-ugor nyelvtörzseihez, mivel ezek a *p, l, n, r, v* betűket mint kezdőhangokat használhatják, a mi a török szójárásokban igen nehéz, vagy pedig épen lehetetlen». Igaz, hogy Vámbéry e mellett a magyar és török nyelvek viszonyát is rokonságnak czímezi (t. i. másodfokú vagy fiatalabb rokonságnak), de azzal, hogy szerinte «e rokonsági viszony későbbi érintkezésnek vagy talán összeolvadásnak az eredménye az ugor néptörzsben már elkülönítve álló magyarok s a tiszta török elemek közt» — eléggé érthetően kijelenti, hogy a magyar nyelvben található tisztán török elemek abban egykor mint idegen vendégek honosodtak meg (vagyis kölcsönvételi viszony alapján kerültek be); sőt maga is mondja, hogy az olyan magyar-török szók, melyek török képzőkkel ellátva vétettek föl, meg vagy 60 az oszmánliból került szó kölcsönzöttnek tekintendő (u. o. 118. l.). Csak az altaji ősrökonság fölfogásával Vámbéry nincs egészen tisztában, a mennyiben «oly gyök- és tőszókról vagy nyelvalakokról» is szól, «melyek mint a turáni (értsd: altaji) nyelvsorozat közös birtoka a törökben nagyobb és élénkebb rokonságot mutatnak, mint a finn-ugor nyelvekben» (t. i. a magyarhoz). De legalább még itt is csak azt vallja, hogy van az altaji nyelvcsaládnak bizonyos közös birtoka, a mely természetesen e családbeli nyelveknek az illető szorosabb csoportokon át való közös eredetére is utal.

Beh egészen másképen nézi most mind ezeket a «Magyarok eredete» szerzője, a ki pedig ugyanaz a Vámbéry, a kiről ezelőtt 13 évvel szinte azt lehetett hinni, hogy majd magyar-ugor nyelvésznek áll be, mihelyt neki arra még egy kis otium kerül. A magyar nyelvben immár az ugorságból csak holmi «elemek» vannak, ezek pedig a világért sem eredetibbek, nem hogy számaszabbak, mint a török elemek, sőt inkább ezeknél fiatalabbak, a nyelvbirtok vendégrészét tevők; nem kölcsönzők többé, hanem ősi tulajdon a magyarban a török képzőkkel ellátott szók is, sőt annál eredetibbek, minél törökösebbek; a magyar-török nyelvviszony megítélésében nem jöhet számba az altaji ősrökonságról való nézet (mely a legmerészebb phantasia szüleménye, — mert ez ősrökonság csak gyökszókra terjedhet, nem pedig képzett szókra

— a mit, közbe legyen mondva, senki nem is állított). Mind ebből, t. i. ha ez mind igaz, a mint Vámbéry úr véli és vallja, önként az következik, hogy a magyar-ugor nyelvhasznítás eddigi munkálatai, mint a melyek egészen hibás alapon nyugosznak, nem egyéb kárba veszett erőszakos fáradságnál.

Megdöbbenve kérdeztük, mi okozta Vámbéry úr nézeteiben e nagy fölfordulást? Hiába találgattam, azt gondolván, hogy talán a magyar-ugor és magyar-török nyelvviszony tényei azóta lényegesen megváltoztak; hogy teszem egy új török nyelvet fedeztek föl, mely magyarabb volna a csagataj-töröknél vagy a jakutnál, vagy bár az állítólag «ugor elemekkel eltorzított» csuvasnál? Igaz, megismertünk azóta, azaz Vámbéry is csak azóta, az altaji-tatárral, a kirgiz-tatárral s a kazáni-tatárral Ilmínszki, Radloff, Budagov, Bálint közléseiből, — de mind ezekben a magyarosságra nézve csak olyan nyelveket találtunk, a melyenek az előbb ismertek is; egy néhány külön adat, mely az új forrásokból került, a hasonlítás egészében számot sem tesz s ellenében áll az ugor nyelvismeret öregedése, mely szintén nem egy új adatot nyújtott a magyar-ugor viszony részére. Mert fölteszem, hogy ez utóbbiról is vett Vámbéry úr tudomást, mint attól várható, a ki e két nyelvkör dolgában ítéletet akar mondani. Végre szerencsésen rá akadtam könyvének azon helyére, a hol egy szerény jegyzetben tudománybeli újjá születésének titkát maga fedezi föl. A 271. lapon ugyanis «helyre igazítja 12 év előtt tett nyilatkozatát. Akkor, úgymond, azon nézetben voltam, hogy a finn-ugor elemek qualitative és quantitative erősebbek a magyarban, s hogy a török hatás csak későbbi érintkezésből eredt a történelmi átalakulás alatt. De e nézetemet megczáfolták későbbi tanulmányaim, különösen pedig Budenz összehasonlító szótárának negatív eredménye».

Tehát voltaképen és főképen én — az én szegény magyar-ugor szótárammal vagyok a bűnös abban, hogy Vámbéry úr a magyar-ugor nyelvrokonság iránt minden hitét végképen elvesztette! Beh nagy balgaságot követtem el, hogy ezt a szótárt nagy fáradsággal megírtam s nem hagytam a «Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések»-et úgy a mint 1868-ban először kiadtam, teljes bizonyító s meggyőző erejükben. Talán még most is nézetársunk volna V. úr s nem kellene vele hosszadalmasan vitatkozni.

De ez már megtörtént: a nagy bünt elkövettem, s most kikaptam a sententiát. A magyar-ugor szótáram, mint a magyar-ugor nyelvrokonság bizonyos részéről való kifejtése, annyira rossz, hogy az embert még el is riasztja azon rokonság elhívésétől, a melyet ki akar fejteni! Pedig legalább annyit hittem volt, hogy e szótáram, ha lesz is benne sok hiba és kivetni való, mégis csak valamicskével jobb mint a régi Szóegyezések, vagyis hogy az előbbi munkálathoz képest egy kis «haladást jelez.» S már azon voltam, hogy munkámnak ilyen igazán negatív eredménye miatt elszomorodjam, de segítségemre jött a Vámbéry (254. l.) szerint «ismeretes philologusi önhittségem», melynél fogva nem egy könnyen állok el szerzett nézeteimtől, a míg csak győzöm védeni; tudni kell ugyanis, hogy Vámbéry úr nyelvhasználata szerint *önhitt*-nek mondandó, a ki önmagában hiszen, — a ki erősen hiszi vagy valóban meg hiszi is a mit állít; ez a tulajdonság pedig némileg hiba, mert a vele járó makacssággal esetleg a velünk vitázó jámbor feleknek könnyen alkalmatlanságot szerezhetünk; Vámbéry úr, úgy látszik, ajánlja is az ellenkező virtust, az *önhítetlenséget*, mely abban áll, hogy nem kell szükségképen meg is hinni, a mit állítunk (példáját is adja V. úr a *nyugod* czikk bírálatában, 539. l., a hol ő olyan török egyezést hoz föl, a melyet maga is hibásnak nyilvánít; vagy a *hárs* czikk alatt, 605. l., hol az én rossz egybevetésemet követve, valamit a törökségből is hoz föl párhuzam ul de «a nélkül, hogy akár az egyik akár a másik részen hinne a rokonságba»). Egyszermind fölébredt bennem azon kétkedés i hajlamom, a melyet Vámbéry úr munkája végén annyira megró, de a melyet sehogy meg nem tudok fékezni, mihelyt azt tapasztalom, hogy valaki, nem hogy gyarlóságból tévedésbe esett volna, hanem tévedést elkövetett. Ilyen esetet pedig már Vámbéry munkájának első részében találtam volt, hol (73. l.) e bolgár nevet: *Omortag* a keleti török *omortka* «tojás» szóval magyarázza, noha jól tudhatja s kétségnélkül tudja is, hogy «tojás» a keleti törökben nem *omortka*, hanem *jumurtka* v. *jomurtka*, a mint maga is közölte a szót «Csagataische Sprachstudien»-ben, valamint «Etymol. Wörterbuch»-jában; kell neki mint kiváló «turkologus»-nak azt is tudni, hogy e szó egy török dialectusban sem fordul elő kezdő *j* vagy annak æquivalense nélkül: oszm. *jumurta* (l. Vámbéry, Taschenwörterbuch s. v. «ei»), kazáni-t. *jo-*

morka, azerb. *jumurta*, altaji *jimirtka*, kirgiz *žumurtká*, jakut *simi*, csuvas *šimarda*, kojbál *numurtká*, *numerka*.

S így bátor voltam V. úr által elítelt munkámnak valódi eredményén egyelőre még nem esni kétségbe, s inkább azt sejteni, hogy a tisztelt bíró úr nem kellően részrehajlatlan és helyes eljárású vizsgálat alapján hozta anathematikus ítéletét. Hozzáfogtam tehát a motívumok tanulmányozásához, a melyeket V. úr munkája végén egy terjedelmes mellékletben közölt, a melyben szótáramnak hasonlító czikkeit a magyar-török nyelvrokonság szempontjából tüzetesen megbírálja. Az ebben a magyar-ugor egybevetésekkel szembe állított magyar-török egybevetések értékét mérlegelvén (a mit V. úr tobbnyire elmulasztott, megelégedvén azzal, hogy a törökből általában csak fölhozhasson valamit, bár csak hangvagy jelentésbeli «anklang»-ot), s a fölhozott török adatok hitelességét vizsgálván (a mi elég fáradságos, de szükséges munka volt, mert V. úrnak nem egy, bár mi módon keletkezett tévedését kellett constatálnom) s e mellett arra ügyelvén, hogy mennyire követ V. úr elfogulatlan bírálati eljárást (különösen az ugor egybevetések összes adatainak és magyarázatuknak kellő számbavételére nézve): tapasztalásaim összegezése után azon megnyugtató meggyőződést nyertem, hogy az e bírálatban eléadott magyar-török nyelvrokonság a magyar-ugor szótár egybevetéseiben semmi nevezetes kárt nem teszen, s hogy e munka eredménye még mindig eléggé «positív» marad, nem is tekintve azon ugor egybevetéseket, a melyeket V. úr is bántatlanul hagyni magát kénytelennek érezte. Mindössze a szótáram czikkeiből néhány számot, talán 5-öt vagy 6-ot, vagy ha már liberalis akarok lenni talán 10-et, 12-öt fogok kivetni, a mennyiben az illető magyar szókban török kölcsönszókat ismertem föl vagy az illető egybevetést egyelőre még némileg merésznek tartom, — s teszem ezt Vámbéry úr bírálati ellenvetései után, bár részben nem azok alapján. Ennyi veszteséget, ha ugyan az, talán mégis elbír a Magyar-ugor szótár, s a pótlására már elég más anyagot tartogatok.

Vámbéry úr bírálatának fölülvizsgálása azonban még más tekintetben is megvigasztalt. Észrevehető ugyanis e bírálaton, hogy korántsem az én szótáram, az ő «negatív eredményével», az oka annak, hogy Vámbéry úr a magyar-ugor nyelvrokonságot elismerő régiebb nézetét oly gyökeresen megváltoztatta. El volt az már

ítélve, még mielőtt annak negatív eredményét constatálta volna; a bíráló csak utólag hajtatott végre, hogy a már megállapodott ítéletet valahogy motiválja. Könnyen meg is lehet sejteni, hogy miért nem kellett már V. úrnak a magyar-ugor nyelvrokonság, s ennél fogva annak egyik főrészeről való bemutatója, a Magyar-ugor szótár? Nyilván mert útjában állott az egy másnemű nézetének, mely időközben, hogyan hogy nem, V. úr elméjében «szikla szilárdságú» hitvallássá erősödött, azon nézetének t. i., melynek kifejtése a «Magyarok eredete» cz. munka czélját teszi, hogy a magyarok ethnikai eredetük szerint a török-fajta népekhez tartoznak. Minthogy pedig e nézetét részint nyelvészeti adatokból is merítette, mégsem illett, hogy a magyar nyelv alapjában tisztán ugor-féle nyelvnek tartassék, s a magyar-ugor nyelvrokonság sorsa egyszeriben el volt döntve: az ethnologus Vámbéry megparancsolta a nyelvész Vámbérynek, hogy őt ettől az alkalmatlan nyelvrokonságtól akárhogy is megszabadítsa.

Véleményemet a következő momentumok igazolják:

1. Vámbéry úr bírálatában a m.-ugor szótárnak egy nem egészen csekély részét figyelembe sem vette: kerek számmal 300 cikket mély hallgatással mellőzött, azaz az ugor rokonságnak ugyanannyi tanút az ügy tárgyalásából kirekesztette; pedig nem egynek közülük igen-igen fontos a vallomása (pl. a *lev*- «fieri, esse» igének; lásd alább a kirekesztettek jegyzékét). Úgy látszik, bíró úr belefáradt a «motivumok» kidolgozásába.

2. A bebocsátott tanukat is sokszor csak félfüllel hallgatta ki, azaz nem olvasta meg jól a bírált szótárcikkeket, különösen a fejtegető magyarázatokat (commentárokat), de néha még az egybevető főrovatot sem; azután pedig az adat vagy magyarázat mellőzésére építi a maga ellenvetéseit (pl. 642. l. *fagy* alatt a szótár szerzőjére fogja rá az «égni» és «fázni [és fagyni]» fogalmak egybetársítását, a mellett, hogy a mordvin *pali*-nak csak a «frieren» jelentését közölte, elhagyván a «brennen»-félét | 603. l. *gyors*: V. úr tagadja, hogy «erő» és «gyors mozgás» rokon fogalmak, pedig a commentár erre két igazoló példát hozott föl a finn és észtl nyelvből). Ilyesmit csak olyan bíró mivelhet, a kinek már eleve készen van az ítélete. «Gyönyörű példánya» a bírói vagy bírálói gondosságnak az is, hogy V. úr egyszer csupa véletlen figyelmetlenségből valamely finn szó fordításának főszavát elhagyván, az így meg-

csönkült s voltaképen érthetetlen fordítást egyszeriben megérti és megmagyarázza, s ennek alapján azután a szótár szerzőjére hallatlan badarságot fog rá: 606. l. *has* alatt, ezt adja a szótár: finn *kupsu* «vesica piscium natatoria», ő meg így írta ki: «piscium natatoria», s ez szerinte = «uszony» (a német kiadásban «floszfeder»)!

3. Vámbéry úr néha erőszakosan bánt az ugor tanukkal, hogy jobban az ő ohajtása szerint valljanak: 614. l. ő, nem a szótár, összebilincseli a *kosz* «grind» szót, melynek megint csak ő adja a «tulajdonképeni brand» jelentést, a *kozmas* szóval, s ezen alapszik azután az ő vádja, hogy a szótár szerzője a «kéreg» és «égés, hő» fogalmakat egymással egyezteteti (251. l.); tehát először ő készít badarságot, azután másnak a nyakába köti | 615. l. a szótárnak *kora* (akkora) és *kor* (aetas, tempus) cikkét megcsönkítja a *kora* elhagyásával; mert az ő török egybevetése csak a *kor*-hoz illik, míg az ugor egybevetés, jelentésre nézve, jobban a *kora*-val egyező.

4. Vámbéry úr az ugor tanuktól megtagadja értéküknek bizonyos igazolását, a melyet azonban a török tanuknak megenged; más szóval: Vámbérynek szabad az ő török egybevetéseiben fogalom-egyeztetés végett indogermán analogiákra is hivatkozni (pl. *kéreg* alatt: tör. *kirag* «szél», v. ö. német *rand* és *rinde* | *szárny* alatt: kazáni-t. *jarun* vállapoczka: «v. ö. orosz *krilo* és *krilce*), de Budenznek az ugor szóhasonlításban nem szabad (251. l. «tehát ismét az árja példákra való természetellenes és végzetes hivatkozás!»).

5. Vámbéry úr a kihallgatott vallomásokot összegezvén valamiképen (lásd alább) úgy intézi az osztályozást és összeadást, hogy kifogástalan ugor tanukat az általa kifogásoltakkal egybe fog, s így velük is a szótár úgynevezett «negatív eredményét» kihozatja; így pl. a m. *hal-* «mori» mellett a finn *kuole-*, vog. oszt. *kol-*, *zal-*, melynek török ellentanuja *öl-*, segíti a magyar-ugor nyelvrokonság alaptalan voltát bizonyítani! Ez eljárás, azt meg kell engedni, fogásnak igen jeles, de valami különös igazságszeretet bizony nem látszik ki belőle.

Mind ezekből Vámbéry úrnak elszánt törekvése látszik ki, hogy a magyar-ugor szótár tanuságát, akármiképen, török-szakad, semmisnek tüntesse föl. Hiszen buzgóságában még arra is elra-

gadtatta magát a nyelvész Vámbéry, hogy nem csak a szótárnak megokolt véleményeit, hanem még adatokbeli tényeket is a számbavételből kirekesztszen: mert hiszen a kívánt «negatív eredmény» csak így volt elérhető; és pedig e mellett is csak úgy, hogy az akárhogy is kihozott votumok ponderálásától, újmagyarosan mondva, teljességgel «eltekinített.» Pedig hogy voltaképen az igazság megállapítására ez is szükséges, egy kicsit maga is sejtette, azt mondván a 252. lapon, hogy az ő észrevételei «egyelőre inkább a rokonság quantitativ, mint [sem] qualitativ fokára vonatkoznak».

De végre mit ért el Vámbéry úr a M.-ugor szótár «negatív eredményének» föltüntetésével? Megdöntötte-e már a magyar-ugor nyelvrokonságot is? Hiszen e szótárnak nem is célja a magyar-ugor nyelvrokonság bizonyítása, noha az e bizonyításhoz tartozó adatoknak egy bizonyos része abban bennfoglaltatik. De nem valamennyi adat. Ott van még a grammatikai alakok egyezése, a melyeket V. úr egykor «a nyelvhasznítás főtényezőinek» ismert el. Miért nem részesítette most V. úr ezeket is oly tüzetes tárgyalásban mint a szóegyezéseket? Az nem lehet mentsége, hogy a magyar-ugor alaktant még nem találja kényelmes rendszeres kézikönyvben, hogy azt lehetőleg könnyű szerrel tanulmányozhassa; a ki az ugor nyelvek dolgában érvényesen ítélni akar, annak e nyelveket valamennyire csak ismernie is kell; s ha ugyan kereste volna V. úr, számba vehetett volna legalább több az ugor alakhasznításra vonatkozó dolgot, mely Hunfalvy «Vogul föld és nép» cz. munkája (1864) óta jelent meg; sőt az ugor szótár commentárjaiban is talált volna ide vágó részleteket, a szóképzést illetőleg, ha t. i. e munkát nem csak a «negatív eredmény» szempontjából tanulmányozta volna. — Végre tudja azt is V. úr, hogy lehetnek jellemző hangtani sajátosságok is a nyelvrokonság megítélésére nézve fontosak; sőt 1869-ben még azt hitte, hogy csak ilyenek is eléggé bizonyítják a magyar nyelv finn-ugor jellemét. S csakugyan tárgyalja is V. úr újabb munkájában a «hangviszonyt», céljához képest alaposan — a miről máskor még alkalammal lesz tüzetesen szólani.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1882. nov. 20-kán tartott ülésén.)

A magyar-ugor Szótár mérlege. — A magyar testrész-szók.¹⁾

A Magyar-ugor szótárnak pedig azért «negatív az eredménye», mert sokkal nagyobb számmal van benne olyan szóhasonlító vagy szóegyezési czikk, melyet Vámbéry úr kisebb-nagyobb fokú rosszallással elvetendőnek tart, mint az olyan a melyet ő is

¹⁾ **Rövidítések.** Nyelvek: **alt.** = altaji-tatár; **azerb.** = azerbajdsáni (t.); **bask.** = baskir (t.); **csag.** = csagataj (keleti-török); **cser.** = cseremis; **csuv.** = csuvas; — **f.** = finn; **jak.** = jakut (t.); **kar.** = karagas; **kaz.** = kazáni (t.); **kirg.** = kirgiz (t.); **kojb.** = kojbal (t.); **lp.** = lapp; **m.** = magyar; **mong.** = mongol; **mord.** = mordvin; **oszm.** = oszmanli (oszmán-török); **oszt.** = osztják; **t. t.** = török-tatár («általában véve» V.); **tör.** = török; — **turkm.** = turkomán; **to.** = tobolszki (t.); **ujg.** = ujjur; **vog.** = vogul; **votj.** = votják; **zürj.** = zürjén.

Idézett munkák: **Abuska**, csagataj-török szógyűjtemény: török kéziratból fordította Vámbéry Á. (Pest, 1862); **Altgr.** = Grammatika altajskago jazika (Kazán 1869); **Bál.** = Bálint G., Kazáni-tatár nyelvtanulmányok (Bpest 1875—77); **Bianch.** = Bianchi et Kieffer, Dictionnaire ture-français (Paris 1850); **Böhtl.** = Böhtlingk, Die Sprache der Jakuten (St. Petersburg 1851); **Budag. (Budg.)**: Sravnitelnij Slovar turecko-tatarskich narécij (St. Petersb. 1868); **Csag. Spr. (v. Stud.)** = Vámbéry, Csagataische Sprachstudien (Leipzig 1867); **EtWb.** = Vámbéry, Etymologische Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen (u. o. 1878); **Ilm.** = Ilminszki, Materiali k izučeniju kirgizkago narécija (Kazán 1861); **KBil.** = Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik, Text mit Übersetzung und Wörterbuch, von H. Vámbéry (Innsbruck 1870); **MUGSz.** = Budenz, Magyar-ugor szótár (Bpest 1873—81); **N.** = Vámbéry «a magyarok eredete» cz. munkájának Német kiadása (Ursprung der Magyaren, Leipzig 1882); **NyK.** = Nyelvtudományi Közlemények; **Osztroum.** = Osztroumov, Slovar narodno-takarskago jazika [kazanskago] (Kazán 1876); **Pavet d. C.** = Pavet de Courteille, Dictionnaire ture-oriental (Páris 1870); **Radloff** = W. Radloff, Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens (St. Petersburg 1866—72); **Stud.** = Vámbéry, Csagataische Sprachstudien; **Trojanszki**: Slovar tatarskago jazika (Kazán 1833); **TWb.** = H. Vámbéry, Deutsch-türkisches Taschenwörterbuch (Constantinopel 1858); **Vallers**

helyesel. Ezek a rossz magyar-ugor szó-egyezések ugyan nem egyformán rosszak; van köztük egy egész csapat, mely szinte jónak mondható, sőt a melyet maga Vámbéry úr is annyira jónak talált, hogy az illető szó-egyezések még «a török-tatár nyelvekben is helyeselhetők». De ez a fölös helyeselhetőség csakhamar szegényeknek vesztükre vált: kettősen helyesek levén, úgy tűntek föl Vámbéry úr szemében, hogy egyszersmind kétesen helyesek, vagyis hogy kétesek, a mi már félig-meddig = rossz. A mint így egyszer rossz hírbe keveredtek, aztán menthetetlenül ugyanabba a pokolba kerültek, a melyben már a rosszabbak és legrosszabbak azon vakmerőségükért bűnhődtek, hogy magyar-ugor nyelvrokonság bizonyítóiúl világgá támadtak. Vámbéry úr ugyanis a Magyar-ugor szótár bírálatában számbavett magyar-ugor szó-egyezéseket négy csapatba (kategoriába) osztja, a melyeket röviden így jellemez:

Első kategória (505. l.): «avagy olyan szóegyezések, melyek mind a finn-ugor, mind a török-tatár nyelvekben egyaránt helyeselhetők» (243. l. így: «az összes ural-altaji nyelvkinésben levő közösségi szellemnél fogva helyeselhetők»). — Nem értjük ugyan mindjárt, miképen legyenek a Magyar-ugor szótárban foglalt szóegyezések, azaz magyar és ugor nyelvekbeli szóegyezések még «nyelvekben» s jelesen «a török nyelvekben is» helyeselhetők, de a bírálatnak illető részén végig nézve könnyen megsejthetjük, mit akart Vámbéry úr idézett szavaival voltaképen mondani; nyilván ezt: «olyan magyar-ugor szóegyezések, a melyek amúgy helyesek, de a melyek ellenében az illető magyar szókra vonatkozó ugyanoly jó (v. helyes) magyar-török szóegyezések is hozhatók föl.»

Második kategória (559. l.): «avagy olyan szóegyezések, melyek a speciális finn-ugor hangtani viszony következtében a török nyelvben nem, vagy igen ritkán találhatók» (244. l. «melyek... következtében a török nyelvekben nem találhatók, vagy, ha megvannak is a törökben, a finn-ugor rokonság erősebb és prægnavnsabb jelei miatt azonnal föltűnnek»). Ertsd: «olyan

Lexicon Persico-Latinum (Bonnae 1855—64); **Zenk** (v. **Z.**) = Zenker, Dictionnaire turc-arabe-persan (Leipzig 1866—76); **Zolotn.** = Kornevoj čuvaško-russkij slovar (Kazán 1875).

magyar-ugor szóegyezések, a melyek ellenében, megfelelő magyar-török szóegyezések nem hozhatók föl, kivéve néhány kevés esetben, a hol azonban a fölhozható magyar-török egyezés nem egyaránt jelesnek mutatkozik.» Megjegyzem, hogy a «specialis finn-ugor hangtani viszony»-val való megokolást el kellett volna hagyni a kategoria jellemzéséből, mert elég olyan magyar-ugor szóegyezést sorozott Vámbéry úr e kategóriába, a melyen semmi specialis ugor hangalaki sajáttság nem nyilvánul.

Harmadik kategoria (582. l.): «avagy olyan szóegyezések, melyek a finn-ugor nyelvekben nehézkesek és erőszakosak, a török-tatár nyelvekben pedig természetesek és szembe-tűnőbbek» (246. l. «melyek épen úgy a hangtani, mint a fogalmi viszony kellő méltatása mellett, a finn-ugorban részint nehézkeseknek, részint erőszakoltaknak és helyteleneknek mutatkoznak, ellenben a török-tatárban sokkal jobban kielégítik a részrehajlatlan ítélőt»). Vámbéry talán ezt akarja mondani: «olyan magyar-ugor szóegyezések, a melyek hangalaki vagy fogalom-egyeztetés tekintetéből kifogás alá esnek (s ennél fogva helytelenek) s a melyek ellenében minden tekintetben kielégítő magyar-török szóegyezések hozhatók föl.»

Negyedik kategoria (641. l.): «avagy olyan szóegyezések, melyek sem a finn-ugor, sem a török-tatár nyelvek terén hozott analogiák által nem igazolhatók, tehát mindenkép hibások» (248. l. «és a melyeket, csak fölhevült etymologiai phantasia productumaiúl kell tekintenünk»; v. ö. 253. l. «phantasticus etymologiák»). — Ez is furcsa definitio, a mennyiben magyar-ugor szóegyezéseket, a melyek amúgy is hibások volnának (hiányozván az ugor nyelvekben a kellő «analogiák», azaz Vámbéry úr műnyelve szerint «egyezés»), csak az által váltak «mindenkép hibásokká, hogy az illető magyar szókra nem találunk az török nyelvekben «analogiákat», azaz «egyezéseket».

Egyelőre még nem is kutatva, hogy helyesen ítélte-e meg Vámbéry úr a kifogásolt magyar-ugor szóegyezéseket vagy csakugyan igazán egyértékű magyar-török egyezéseket hozott-e föl a magyar-ugorok egyik része ellenében, már az ő bírálatának imént jelzett négyes fölosztását egy kissé furcsának kell találnom. Ő az én magyar-ugor szótáramról azon hízelgő véleménynyel van, hogy az a magyar-ugor szókincs-egyezésnek ez idő szerint legbehatóbb

tárgyalását vagy fejtegetését foglalja magában, a miért is ő abban a magyar-ugor nyelvrokonságnak e részben kiváló bizonyítását találja. De egyszersem észre vevén, hogy a benne állított magyar-ugor egyezéshez «még szigorú kritika fér, a mi által a bebizonyítottak tartott tények mennyisége jelentékenyen alá száll», ő meg akar róla győződni, hogy csakugyan mi és mennyi van benne, a mit a szigorú kritika el nem fogadhat. Az e végett intézett vizsgálat az egyezéseknek csak két osztályát fogja kihozni: *a)* helyes vagyis kifogástalan egyezések; és *b)* ilyen vagy olyan alapos okból helytelen vagyis elfogadhatatlan egyezések. Ha azután a helyes egyezések csapatja csakugyan, kivált tartalmilag is, oly jelentéktelennek mutatkoznék, hogy az e nyelvek eredeti rokonságát (azaz hajdani nyelvegységét) nem is bizonyíthatná, hanem ez egyezések létre jötte akár más okból is magyarázható volna, a bírálat helyességét és alaposságát föltéve, helyesen mondhatná a Magyar-ugor szótár bírálója, hogy annak «negatív az eredménye». Minek neki tehát a helytelenek (III. kategória) mellett még leghelytelenebbeket is (IV. kategóriában) hozni föl, mintha bizony ezek jobban ártanának meg a magyar-ugor rokonságnak, mint a csupán «helytelenek»? S a mely magyar-ugor szóegyezés egyszer helyes, az nem lehet kevésbé helyes a miatt, hogy az illető magyar szóval akár török szó is helyesen egyező; ez utóbbi körülményben csak problema bukkan elé, a két felé való egyezés eredetét illetőleg. Hogy az említett négyes fölosztásnak nincs igazi ratiója, maga Vámbéry úr mutatja meg az által, hogy fölvelt kategóriáinak kriteriumait nem tudja következetesen alkalmazni, s sokszor a kriteriumok fölismerésében és megítélésében tétovázik. A II. kategoriabeli («helyes») magyar-ugor cikkekhez is néha odavet m.-török egyezéseket, a melyek természetesen szintén helyesek, mert különben föl sem hozta volna: pl. 560. l., *éj*-hez: tör. *e.jen*- késni | 561. *ujj*-hoz: alt. *öle* ujj, *üje* iz, tag | 562. *bök*-hez: kaz. *bökö* dugasz | *csikland*-hoz: oszm. *gizikla* - | 564. *fiú*-hoz: csag. *bala* gyermek, oszm. *pala* liba | 562. *csíp*-hez: csag. *çimda*- kneipen | 564. *fészek*-hez: tör. *büzek* lyuk | 565. *háj* és *híz*:- alt. *kazi* háj | 567. *jelen*: tt. *jil*, *jal*, *jil* fényleni | 567. *jó* fluvius: t. t. *oguz*, *okuz* folyó (Oxus) | *kerek*, *kör*: csag. *gürüng* beszéllgetés, ujj. *küren* kör, tábor | 568. *könnyü*: t. t. *kine*, *gine* (kicsinyítő képző) | 572. *nász*: alt. *naji* barát, társ | 573. *picz'ny*: k. k. *pitü*-,

bitü kicsiny, kevés (*bič-metszeni*) | 574. *pödör-*: t. t. *bögre* görbíteni, csavarni | 576. *savanyú*: alt. *čegen* savanyú tej | *só*: kurg. *šur* sós terület | 577. *sötét*, *szégyen*: t. t. *sög* szidni | 578. *szív cor*: t. t. *süj-*, *sev-* szeretni | *szupolyka*: t. t. *süvri*, *sivri* hegyes | 579. *tolvaj*: t. t. *tala-* rabolni | 580. *vál-*: csag. *bol-* lenni | 581. *vív-*: t. t. *baj* erő, gazdagság. Mind ezeket tehát az I. kategoriába kellett volna tennie. Egy két esetben (t. i. a II. kat. tárgyalásában) meg épen jobbnak tartja az ő török egybevetését: 560. *ijed*-hez: t. t. *ajil* forogni | 565. *göz*: t. t. *kizi* hőség | 568. *kész*, *kész*t: t. t. *kist-* ösztönözni. Ezek tehát voltaképen a III. kat.-ba tartoznának. Sőt egyszer «merésznek» találta a magyar-ugor egybevetést (573. l. *nyir-fa*) a nélkül, hogy törökséget tudott volna hozzá csapni, s mégsem utasította a IV. kat.-ba (különös kegyelem!) Kétszer meg az a furcsaság esett meg Vámbéry úron, hogy ugyanazt a magyar-ugor szóegyezést mind az I. mind a III. kategoriában tárgyalt, azaz «helyesnek» is «helytelen»-nek is ítélte, a nélkül, hogy az utóbbi kárhóztató ítéletét külömb török adatokkal támogatta volna! Lásd: *háború*-hoz (I.) 521. l.: csag. *kaburti*, *kabaruk*, *kabar*, meg (III.) 604. l.: csag. *kabartü*, *kabar*, *kabaruk* | *jó* bonus-hoz (I.) 528.: csag. *jak* (*jakši*, *jaur*), *sag*, *ong*, meg (III.) 612.: csag. *jak* (*jakši*, *jağum*, *jağul*), *ong*. Már most melyik az igaz-ítélet? — Szintígy, ha V. úr könyvében akár az I. akár a III. kategoria czikkein végig nézünk. nem egyszer fogjuk csodálkozva kérdezni, hogy hogyan és miért ítélhette V. úr a bizonyos m.-török egyezéseket a m.-ugorokkal egyaránt jóknak és helyeseknek, illetőleg ezeknél jobbaknak vagyis ellenükre helyeseknek? Szerinte pl. 507. l. a m. *által*-hoz csak úgy illik a csag. *öte* óta, túl, azután, mint az oszt. *ulti* trans | 523. *hal-* «mori»-hoz: tör. *öl-* halni = finn *kuole-*, mord. *kulo-*, cser. *kol-*, oszt. *çal-* | 525. *hólyag*-hoz: tör. *kovuk* = finn *kuula* | 526. *hosszú*-hoz: tör. *uzun*, *usun* hosszú, *uzak* messze = vog. *kosü*, cser. *kužo* hosszú | 527. *húz-*: csag. *oz-*, *uz-* hosszabbítani, nyújtani (?), előre-menni = oszt. *žúš-* ziehen | 531. *kő* (*köve*): tör. *kaja* szikla, *kő* = finn *kive*, oszt. *kevi*, cser. *kü* stein | 534. *mar-ni*: alt. *mura-* gyöngültni, fogyni = finn *murta-* frangere | 538. *nyer-ni*: csag. *jeng-* legyőzni! = oszt. *nerem-* wegnehmen, vog. *úür-* herausziehen | 547. *szigorú*: tör. *sik* szük (tkp. dicht, épais), *sikarak* szűkebb = cser. *šeger* angustus | 549. *talp*: csag. *jalpak* lapos = lapp *tuolpa* flach, planus | 555. *vaj*: tör. *maj* = finn *vaj*, mord. *vaj*, oszt. *vaj*, vog.

vaj fett, butter | *velő* : tör. *bejin*, *mejin* = oszt. *velim*, vog. *valem* | 558. *zár*-ni : csag *tagar* takaró, fődél (tkp. zsák) = oszt. *tōyr-*, *tugor-*zuschliessen. || 640. l. a magy. *vol-*, *val-* «esse»-hez jobban illik : tör. *bol-*, *ol-* lenni [azaz «fieri, esse»] — mintsem a finn *ole-*, liv *vol-*, zürj. *vil-*, vog. *ol-*, oszt. cser. *ul-* «esse» (csak mord. *ule-* sein, werden) [még pedig «a kezdő» lábialisnál fogva» egyezik jobban a török alak : vagyis *vol*-hoz hasonlóbb a *bol-*, mintsem maga a *vol!*] | 612. *jut*-hoz jobban illő : tör. *jit*, *jet*, — mintsem : vog. *jojt-* | 636. *tő* (*töre*)-hez : csag. *tüb*, *tib* — mintsem : finn *tyve* | 587. *ásít*-hoz : tör. *esne*-ásítani (*asna-* nincs meg) — mintsem : vog. *uosint-*, votj. *vušil-* | 590. *bog* : tör. *bogun* bog, *bag* kötél, *bogol* boglya — mintsem : zürj. *bugil* hervorstehendes, buckel, beule, eszt. *pung*, f. *puka* tuber, buckel | 593. *csap*-hoz : tör. *čap-* — mintsem : lapp. *čuppe-*, votj. *čapki-* (hiszen a vocalis-szinezetbeli eltérést V. úr másutt nem veszi számba : pl. *dug-* : tör. *tik-*, *karika* : tör. *kur* stb.) | 594. *csün-*, *sinl*-hez : tör. *sün-* elfogyni, elmúlni (tkp. *extingui*), *čunak* nyomorék — mintsem : zürj. *čün-*, *čün-* verlust erleiden, abnehmen | 601. *fül-*, *fojt*-hoz : oszm. *boul*-megfúlni (tkp. *bojul*, ettől : *boj-* *suf-focare*), alt. *puula* megkötni (nem «fojtani»; *puula-* = tör. *bagla-*) — mintsem : lp. *puve-*, mord. *pova-* strangulare, suffocare | 602. *gyalog*-hoz : csag. *jajag*, oszm. *jajan* gyalog — mintsem : mord. *jalga* pedibus, gyalog, finn *jalka* (*jalga*), cser. *jol* pes | 603. *győz*-ni : tör. *jauz* (nem *jevüz*) dühös, erélyes, kitartó — mintsem : finn *jaksaposse* | 605. *hárs*-hoz : csag. *arča* hárs (tkp. «fichte») — mintsem : zürj. *kirs*, finn *kuore* baumrinde | 608. *ín*-hoz : tör. *sinir* (tkp. *siñir*) — mintsem : f. *suone*, zürj. *sön*, vog. *tān* | 619. *nyes*-ni : tör. *ješinyesni*, gyalulni — mintsem : cser. *nűž-*, lapp *naske-* | 619. *nyír*-ni : csag. *jir-* kiásni, elválni — mintsem : oszt. *nogor-* hobeln | 625. *selyp* : kurg. *šalpi* ütő, verő (?), csag. *čalpi* selyp (?) — mintsem : lapp *šolba* blaesus | 626. *serdül*-ni : kurg. *sirek-* (olv. *sirak*) hosszú lábú, magasra nőtt, *serk-* felnőni (?) — mintsem : észt. *sirgu-* sich strecken, wachsen, *sirge-* dehnen, mord. *serä* wuchs | 627. *sor* : alt. *sür-* vonalozni, *čür* és csag. *čigir* barázda (tkp. oszm. *čigir* fusspfad) — mintsem : oszt. *šur* furche, votj. *šures* weg, f. *suora* rectus | 628. *sül*-disznó : csag. *sül* sül (?), tövis (csag. Stud. *söl* faser, haar, stachel : t. i. der ähre), oszm. *sülük* piócza — mintsem : finn *siili*, mord. *sejel* igel | 629. *szál* : csag. *tal* egyes fa, jak. *salā* ág — mintsem : finn *salko* pertica longior, észt. *sale* dünn, schlank, zürj. *šol*

spitzer pfahl | 631. *szök-ni*: tör. *sek-* szökni, ugrani — mintsem: oszt. *sik-* sich stürzen, lp. *čäkke-* effugere | 631. *szörnyü*: alt. *süreen* schrecken, staunen — mintsem: oszt. *serim-* sich verwundern, finn *hirmu* terror | *szük*: tör. *sik* (mélyhangú) szük, szoros, tömött, gyakori (tkp. csak: dicht, häufig) — mintsem: finn *soukka* angustus.

Ezekből eléggé látható, hogyan itéli meg Vámbéry úr az «egyenlő helyességet» meg a «helyesebbséget», s hogyan tudja alkalmazni a maga kategoriáit. De ha nincs is igaz alapja a négy-kategoriás fölosztásnak, van ám mélységes vagy ha tetszik magasztos czélja! Mert hogy ne volna magasztos czél a magyar-török rokonsági theoriának «major gloriá»-ja? Ezért lehet minden eszközt, még a jó fortélyt is megpróbálni.

Vámbéry úr a M.-ugor Szótár cikkein, azaz voltaképen csak a cikkek összes számának mintegy két harmadán (= 663 cikken) a maga módja szerint «szigorú» s természetesen «alapos és részre hajlatlan» vizsgálatot hajtván végre (a miről még alább lesz szó), hogy a helyeseknek meg a helyteleneknek ítelt magyar-ugor szóegyezések érték-arányát is megállapítsa, a legegyszerűbb és legkényelmesebb módhoz folyamodott: megolvasta a darab-számot. Hiszen ha szám szerint jóval több rossz egyezés van mintsem jó, akkor az egész munka is «rossz», s vele együtt a magyar-ugor nyelvrokonság alaptalan — quod erat demonstrandum. Vámbéry úrnak talán sejtelve sincs róla, vagy ha van, nem akarja magának bevallani, hogy egy-egy nyelvnek szókincsének egyes darabjai nem mind azon jegyű és értékű pénzek, főképen ha a szókincs tanuságát nyelv-eredet kérdésében akarjuk fölhívni, s hogy e szerint a szóegyezések fontossága ugyancsak a nyelv-eredet kérdésében különböző, az illető szók fogalmi fontosságához képest. Hogy pl. az *ágy*, *bogyó*, *csík*, *díj*, *dob*, *ék*, *fék*, *fű*, *hárs*, *új*, *nyíl*, *kengyel*, *nyűg*, *orsó*, *piszok*, *rüh*, *sül*-dísznő, *szalag*, *szösz*, *tegez*, *ház*, *ár* (subula), *eb*, *egér*, *ón*, *ostor*, *bagoly*, *háló*, *holló*, *hüvely*, *lependék*, *liba*, *liszt*, *lúd*, *nyél*, *nyuszt*, *rög*, *só*, *szén*, *tetű*, *varjú*, *vas*, *ászok*, *arasz*, *féreg*, *kanál*, *kutya*, *ló*, *nyárs*, *kés*, *sarló*, *süly*, *szeg* (clavus), *szú*, *tör gladius*, *üsző*, *var*, *fene*; *szegény*, *gazdag*, *kém*, *ör*, *isten*, *ín* (ínas), *úr*, *bőjt*, *eskü*, *szín* (color), *ár* (pretium) — (közel 70) magyar szóknak vannak-e másai a többi ugor nyelvekben vagy nincsenek, az a nyelvrokonság kérdésében nem nagyon érdekel; ha vannak is, az annyit sem nyom, mint pl. a *fej*, *szem*, *kéz* szók

ugor volta vagy akár az egy *lev-* (lenni) ige a *vol-* mellett, a mind-egyiknek megfelelő ugor igékkel. No, de Vámbéry úrnak nincs ínyére, hogy még a szóknak és szóegyezések különböző fokú értékeit is mérlegelje; elég hogy 663 cikket végig bírált; megolvassa az eredményt: 100 több mint 50, épen kétszer annyi mint 50, ezt belátja és tudja minden iskolás gyerek, s így bizonyosan a t. nagy közönség is. Csak hogy még sem elég a csupa darab-megolvasás; a számokkal is kell még bánni tudni, kivált mikor még ők sem fejezik ki határozottan és megdöbbenően a kívánt eredményt: és V. úr tud velük bánni.

Megolvastván a megbíralt 663 m.-ugor szóegyezési cikkeknek helyesét és helytelenét V. úrnak azt kellett találnia, hogy «helyes» van 427 cikk, 236 «helytelen» cikk ellenében (t. i. az I. és II. kategóriában tárgyalt cikkek száma, a III. IV. kategória ellenében): vagyis majdnem kétszer annyi a helyes, mint a helytelen. Így szólt a számok nyelve még a kategóriák föltalálása előtt. Tehát épen az ellenkezője annak volt az eredmény, mint a mit óhajtott. Szörnyűség; ez lehetetlen; így nem silányúl tönkre sem a Magyar-ugor szótár, sem a végzetes magyar-ugor rokonság! Le kell csökkenteni a «helyes» egyezések számát: és megszületett az I. kategória. Finom érzékkel kitalálta Vámbéry úr, hogy azok az amúgy «helyes» magyar-ugor szóegyezések még sem egészen helyesek, ha azok mellett szintén «helyes» magyar-török egyezések hozhatók föl. Ezek tehát először is indifferens egyezéseknek voltak tekinthetők, a melyeket nem is kellett számba venni. Újra megolvasta; kijött, hogy már csak 210 «egészen helyes» áll 236 «helytelen» ellenében. Hála istennek: már le van győzve a Magyar-ugor szótár, a magyar-ugor rokonság. Csakhogy a győzelem még sem látszott eléggé fényesnek, megdöbbenő nagyságúnak. Ekkor még az is juthatott V. úrnak eszébe vagy egy bizonyos belső hang súgta meg neki, hogy még sokat ki is felejtett a számból: a M.-ugor szótárnak bírálatlanul hagyott cikkeit, vagy 300-at. Hátha ezekből valaki kiszedi a javát s velük a «helyesek» amúgy sem sokkal fogyatékos számát kiegészítvén, azt magasabbra emeli a helytelenek számánál? Sőt talán arról is megemlékezett egy kicsit, hogy hiszen ő maga is, könyvének egyéb helyein, a félrehagyott m.-ugor egyezések közül sokat helyeselt. A már megnyert győzelmet tehát tökéletesebbé kellett tenni: egy végső sújtó míve-

lettel. S ez nem sokba került. Akár azt mondjuk, így okoskodott V. úr, hogy bizonyos m.-ugor szóegyezések «nem egészen helyesek», akár azt, hogy «egészen nem helyesek» avvagy hogy «helytelenek»; az körülbelül egyre megy. Dictum, factum: összefogta az I. kategoriabelieket a helytelenítettekkel, s ime nagyszerű az eredmény: 453 (I. + III. + IV. kat.) «helytelen egyezés» csupán csak 210 «helyes» ellenében! Több már nem kellett.

Megpróbáltam valahogy elképzelni, hogy mily úton jutott Vámbéry úr a M.-ugor szótárról való számadásának meglepő eredményéhez. De megengedem, hogy az egész dolog még rövidebb úton is mehetett véghez. Vámbéry úr ugyanis már bírálati működésének első stadiumában azt tapasztalhatta, hogy a m.-ugor szóegyezések közül aránylag sokat kell helyeselnie, s ezért, hogy célja elérése biztosítva legyen, már akkor is találta ki az I. kategória, vagyis a «kérdéses és kétes» (noha amúgy «helyes») egyezések expediensét, a II. és III. kategória ügyis magától ajánlkozott; a IV. meg az előbbi kategoriáknak a törökség egybevetetőségét néző meghatározásából következett. Így azután a M.-ugor szótár czikkeit csak bele kellett bírálnia a már kész kategoriákba, lehetőleg sokat az I-be és a III-ba, — addig míg elégnek nem látszott az óhajtott eredmény biztosítására. Ily föltevés mellett érthetővé válik, hogy hogyan tudott V. úr két ízben ugyanazt a m.-ugor szóegyezést két kategoriában (I. és III-ban) is megbírálni (l. fentebb), a mi a végeredményre nem tett különbséget, sőt a rossz ugor egyezések számát 2 darabbal nevelte. Érthető így az is, hogy a M.-ugor szótárnak nem valamennyi czikkein hajtott végre szigorú bírálatát: már beírta kevesebbel is, s talán egy kicsit már bele is fáradt az elítélés nehéz munkájába, a mely hogy legalább látszatja legyen, tényleges «okok» kifürkészését is megkívánta.¹⁾

¹⁾ Vámbéry úrnak régibb (1869. NyKözl. VIII.) «Magyar-török szóegyezéseiről» írt Jelentésében (NyKözl. X.) magam is négy szakaszra osztva tárgyaltam az ő szóegyezéseit: 1. Helyes vagy egyelőre helyeselhető egyezések; 2. Látszatos egyezések («a melyek első tekintetre elfogadhatónak látszanak ugyan, de a melyek egyik-másik tekintetből nehézségekre ütköznek, úgy hogy mégsem helyeselhetők»); 3. Helytelen egyezések («melyek helytelensége jóformán szembetűnő»); 4. Jelentéktelen egyezések. De

Látni való, hogy Vámbéry úr számadása a M.-ugor szótáról — nem tekintve, hogy a darabszámolvasás nyers elvé-nél fogva merőben tudománytalan, csak fortélyoskodó hiú tüntetés, a melyet pedig ezenfelül csak egy nagyszerű elhallgatás vagy ignorálás alapján tudott megalkotni. Vámbéry úr azt a közönséget, a melynek ő a maga könyvét szánta, nagyon egy-ügyűnek tartja, midőn egyazon lapon arról értesíti olvasóit, hogy Budenz magyar-ugor összehasonlító szótárában van 996 m.-ugor szóegyezesi cikk; de egyszersmind bevallja, hogy ő csak 663 cikket bírált meg, és pedig nagyobb részét rossznak, kisebb részét meg helyesnek találta, és mégis követeli a t. olvasó közön-ségtől, hogy az ő szavára, az egész (996) cikkszámából csak annyit higyzen igazolhatónak, a mennyit ő 663 cikk közül helyesnek talált! Valóban szép fogalma van V. úrnak a t. közönség itélő tehetségéről! Pedig a t. olvasó, ha V. úr munkáját figyelmesen átnézte, tudja azt is, hogy V. úr a számba nem vett cikkeket korántsem tartja mind végig, csak úgy per sundam bundam, rosszaknak, mert sokat közülök másutt egyenesen helyesnek nyil-vánít (pl. számnevekre, testrésznevekre vonatkozó cikkeket); be-látja tehát, hogy V. úr olyas valamiről hallgatott, a miről okvetetlenül meg kellett volna emlékeznie.

De lássuk immár, melyek a M.-ugor szótárnak azon cikkei, a melyeket V. úr a nagy számadásába bele nem fogadott, — azt kérdezve, hogy csakugyan mind olyan jelentéktelenek-e, hogy ő lelkiismerete nagy furdalása nélkül mellőzhette? E cikkek-nek imitt következő jegyzékében még kitüntettem azokat, a melyek V. úr bírálatában legalább mellékesen megérintett.

nem hihető, hogy valahogy ezen «rossz» példám is hatott volna V. úr ka-tegoriáinak keletkezésére. Mert az én szakaszaimban csak helyes (v. helye-selhető) és helytelen (nem helyeselhető) egyezések vannak megkülömböz-tetve; céljuk semmiféle «ügyes» összegezés, hanem csak a könnyebb átte-kintés; számát sem vettem a helyteleneknek, s csak a helyeseltéktől (I. szak.) olvastam meg, és pedig csak azért, hogy constatáljam, mi és mennyi van köztük olyan, a melyet kölcsönvételem alapulónak kellett tekintenem, s mi és mennyi meg olyan, a melyet az ugor-török ősrökonsághoz tartozó-nak itéltem.

3. sz. <i>kall-</i> , <i>kallód-</i>	74. <i>kuttog-</i>	193. <i>tág</i>
5. <i>kanyarod-</i> , <i>-rúl-</i>	76. <i>kuvad-</i> , <i>hóvad-</i>	196. <i>támad-</i> , <i>támo-</i>
<i>log-</i>
11. <i>kast</i> , <i>kastos</i>	78. <i>küszöb</i>	206. <i>távol</i> , <i>távoz-</i>
12. <i>kecseget-</i>	85. <i>görög</i> , <i>gördül-</i>	207. <i>te</i> , <i>tí</i> (tu, vos)
13. <i>kéd</i> (ek- <i>kédig</i>)	39. <i>hajadon</i> (h. <i>fő</i>)	211. <i>tekint-</i>
15. <i>kegy</i> , <i>kegyelem</i> ,
<i>kegyed-ni.</i>	49. <i>hajlék</i>	213. <i>tél</i> hiems
22. <i>kenyér</i>	97. <i>hajt-</i> <i>flectere</i> ,
<i>hajol-</i> (v. ö.	215. <i>teleped-</i>
27. <i>kesa</i> (<i>seditio</i>),
<i>kesáلكod-</i>	<i>kajács</i> : V. 612).	216. <i>tép-</i> , <i>tépász-</i>
29. <i>keskeny</i>	104. <i>halovány</i>	217. <i>tér</i>
31. <i>két</i> , <i>kettő</i>	106. <i>hám</i> , <i>háml-</i> ,
<i>háncs</i>	218. <i>tér-ni</i> , <i>terel-</i>
34. <i>kéz</i>	108. <i>hány-</i>	219. <i>terem-</i> , <i>teremt-</i>
35. <i>kezd-</i>	109. <i>hanyatt</i>	220. <i>terjed-</i> , <i>terít-</i>
36. <i>ki</i> (<i>quis</i> , <i>qui</i>)	111. <i>három</i>	222. <i>tetem</i> (knochen)
38. <i>kis-</i> (<i>pavere</i>)	116. <i>hat</i> (sex)	224. <i>tév-</i> (tenni)
42. <i>koفا</i>	118. <i>hát</i> (<i>tahát</i>)	228. <i>tíz</i> (decem)
43. <i>kólál-</i> ; <i>kóldus</i> ;
<i>kóldorog-</i>	119. <i>hattyú</i>	233. <i>tol-ni</i>
44. <i>komor</i>	124. <i>hid</i>	236. <i>tosz-</i> , <i>taszít-</i> ,
<i>tusakod-</i>
45. <i>konya</i> , <i>konyúl-</i> ,
<i>kunya</i>	127. <i>hív-ni</i> (l. <i>kíván-</i> ;
V. 624).	239. <i>tól</i> (- <i>től</i> , <i>-tól</i>)
48. <i>kórász</i> (l. <i>karika</i> ;
V. 613).	131. <i>hol-</i> nap, <i>holval</i> ,
<i>hold</i>	247. <i>tulajdon</i>
50. <i>kísza</i> , <i>kószál-</i>	135. <i>homlít-</i>	258. <i>dévaj</i> , <i>déványos</i>
51. <i>kótorog-</i> ; <i>kótród-</i>	137. <i>homorú</i> , <i>-rod-ni</i>	259. <i>diadalom</i> , <i>divat</i>
52. <i>kovad-</i> , <i>kovál-</i> (l.
<i>kópács</i> : V. 531).	139. <i>hoporcs</i>	261. <i>dísz</i> , <i>díszle-</i>
53. <i>kozmás</i> (l. <i>kosz</i> ;
V. 614).	143. <i>hovad-</i>	263. <i>dob-ni</i>
61. <i>körmed-</i> , <i>körmöz-</i>	146. <i>hugy stella</i>	267. <i>dörzsöl-</i> , <i>dör-</i>
<i>göl-</i> (l. <i>töröl-</i> ;
V. 551)
64. <i>köszvény</i>	147. <i>hull-</i>	277. <i>szánt-</i> , <i>száml-</i>
66. <i>követ-</i>	149. <i>hurtszol-</i>	285. <i>szék</i> medulla
69. <i>kullog-</i>	150. <i>húsz</i>	298. <i>szíj</i>
70. <i>kám</i> , <i>kun-</i> (l.
<i>húny-</i> : V. 526).	152. <i>hab spuma</i>	299. <i>szilaj</i>
71. <i>kurgat-</i>	161. <i>hét septem</i>	300. <i>szilánk</i> , <i>szilony</i> ,
<i>szívó-kés</i> , <i>sziat</i>
72. <i>kúsz-</i>	162. <i>híj</i> , <i>hézag</i>	302. <i>szírom</i> , <i>szírony</i>
	164. <i>hoz-ni</i>	323. <i>szurdok</i> , <i>-dék</i>
	175. <i>jónh</i> , <i>joh</i>	325. <i>szurtos</i> (l. <i>szu-</i>
<i>rok</i> : V. 549).
	187. <i>gyapon-</i>	
	190. <i>gyermek</i> , <i>gyerek</i>	

330. szégyen (l. sötét:
V. 577)	412. czirmos, szur-
mos	551. fitít-, fitogat-
553. fizet-
331. zaj, zajog-	414. nád	557. fok (létra-f.)
332. záp, áp	420. négy	558. foly-
334. zavar-, zabar-	421. nehéz	561. farag-, forgács
349. sér-, sérelm,
sért-	422. neki (-nek,
-nak)	567. fősvény
356. sivány, sivó (s.
homok)	423. nép	570. fulánk, fuldal-,
furdal-
361. sovány	433. nyaláb	572. furkó
362. söre	435. nyárla-, nyá-
rasod-	573. fut-
363. sörény	443. nyest	575. függ-
365. sövény	449. nyolcz	576. fül auris
366. sudár	460. nyüst	577. fül-, füt-
367. sugár radius	465. pirkot, pirinyó,
parányi	580. füz-
370. súly	469. poffad-, pöffed-	582. vádol (el-v.)
376. sülyed-	470. pohos	586. váj-ni
377. sürög-, sürget-	473. pudva, podva	595. varr-
379. zsugorod-, zsu-
gori	474. puha	597. vastag, vaskos
381. csatangol-	475. pukkad-	598. véd-
382. csegély	476. baglyas (b. haj)	606. verő, verejték
387. cseter- (l.
gyötör- : V.
603).	478. bal	615. víg, vigasz-,
vigaszt-
394. csók, csolk	479. bán-, bánt-	616. vigyáz-
396. csomoszol-	480. bámúl-	618. virág, virít-
397. csótolog-	481. bandsa, bandsít-	619. virrad-
398. csorad-, suvad-	490. bojt	620. viszont, vissza
399. csöcs, csecs	502. bú, bús	624. vizsgál-
400. csődül-, cselleg-	503. bucz, buczkó	628. ma hodie
401. csög	505. bujt-, bujtat-	631. maga (demaga)
402. csök-, csökken-	506. bunkó	634. májd
405. csurka	523. fász	636. mál (mell)
407. csücsül-	536. felesel-, felel-	637. mar, marj
408. csülk, csülök	540. fëny, fëml-	640. marad-
410. czelleng-	542. fér-	641. mart (part)
411. czipcl-, czipál-	546. fest-, föst-	645. maszat
	548. feszít-, feszes	646. még
	549. figyelem	650. méltó
		657. mér-, mérték

661. mezej-telen	738. lát-ni	831. éber, ébred
662. mi (quid, quod)	739. lázad-, lázong-	837. egy, eggy
663. mí, mi nos, én ego	741. lé, leves	838. egyenes
664. mind	745. legyint-	844. elég
666. mohó	746. leh-, leheg-, lehell-	845. elegy stb.
667. mohód-	748. lék, rék	846. ell-
670. monnó	749. lel-ni	853. éhelyeg-
671. mórágý	753. lép-ni	854. émen, émett
672. móríkál-	756. lép- (lenni)	858. enyész-, enyeget-
676. most, mostan	758. lézeg-	861. eped-
677. motoz-	760. liget, ligetes	865. ered-, ereszt-
678. motyó	763. lobbog-, lóbál-	867. érez-
688. rajt, reá, ról	764. lógg , lóg-	870. ért-
690. rándúl-, ránt-	765. lohad-	872. esedez-
691. ráz-ni	766. lok (hom-lok)	875. ester
692. ránt-, rátt-	767. lom pruina	877. ev, eves
695. rég, régi (l. reg : V. 645).	768. lót-, lódúl-, lohog-	878. év- (enni)
697. reked-, rekken-	773. lugas	880. év-, ív-, éved-
698. remek	775. lusta	882. ez, itt ; té-tova (l. az : V. 588).
699. remül- (moveri) remeg-	778. ácsorog, áncso- rog-	884. ideg
700. réműl-, rémít	785. áhít-, ajojt-	886. ifjú, é-fjú
706. réül-, rüit, rejt ; röjtök	787. ajang-	893. ill-, illeg-
712. rohan-, rokkan-	788. ajánl-, ajándék	897. íny
714. rombol-, ron- csol-, ramosz	796. áldoz- (le-á.), alkonyod- (l. áld- : V. 584).	898. inog-, indul-
715. roml-, ront-	797. alél-, ájúl-	899. ingerel-
724. rúg-ni	798. alít-, alajt-	904. írt-, ort-, rítt-
727. láb (l. le : V. 568).	803. ámbolyog- ; andalog-	905. írtóz-
728. lább-, lábbog-	804. ámúl-, álmúl-,	909. iszonyú
729. lágy	808. apad- (l. apró : V. 585).	911. iv- (inni)
731. lak-, lakoz- (edere)	819. árva	912. ivad, évad
734. lankad-	827. av-, avat-	914. íz membrum
		916. izgat-
		922. ólálkod-
		924. old-
		926. olta, óta, ölte (l. utó : V. 554).

928. olvas-	957. öt quinque	990. bólog-, bólint-
929. oml-, ont-	980. kebel	991. vakar-
936. óv-, oltalom	981. gémbered-	992. verem
938. öblít-	982. heged-	993. vergőd-, verhőd-
940. öklel-, ökl-, ötl-	984. gyer-, jer-	994. verseng-
944. ölt-	987. tőjked-, tőked-	995. vidék
945. öml-, önt-	988. sandal, sandít-	996. vöz (id-vöz):
	összesen 315 czikk.	

E jegyzék a M.-ugor szótárnak külön számozott cikkeiből csak 315-et sorol föl, a melyek V. úr bírálatából kimaradtak. Ez onnan van, hogy ő többször két elymologice egybetartozó cikket egy azon szám alatt tárgyalt. De le kell vonnunk még azon cikkeket is, a melyeket itt-ott bíráta egyik-másik számában legalább megérintett (= 15); marad tehát épen 300 számba nem vett czikk. Talán bizony elég sok, hogy csak valamennyire gondos bírálónak ki ne kerülje a figyelmét! De ne vélje senki, hogy én, midőn V. úrnak e részbeli mulasztásának (ugyancsak az ő számolvasó hajlamához alkalmazkodva) számbeli nagyságát constatálom, ezzel a M.-ugor szótárnak V. úr által megingatott értékét föl akarom támogatni. Nem az a fődolog, hogy V. úr a M.-ugor szótárnak ennyi meg ennyi cikket mellőzte, hiszen ezeknek egy részét a fenforgó kérdésre nézve kevésbé fontosnak tarthatta (noha ezt ő nem mondja, a mint általában érték-becslésbe bele sem bocsótkozik; de kijelentem magam, hogy a jelzett 300 cikkeknek egy részét, bátran mellőzhette, tessez vagy 50 cikket, mint más tárgyaltakkal szorosabban egybetartozókat); lényeges baj ennél az, hogy V. úr ezek közt számos oly magyar-ugor szóegyeztést rekesztett ki, a melyek a rokonsági kérdés tárgyalásában nagyon is fontos adatoknak mutatkoznak — s a melyek elítélése, azaz a IV. III. I. kategóriák valamelyikébe való belebírálása V. úrnak talán mégis némi fáradságába került volna (noha meg kell vallanom, hogy nagy az ő bíráló mestersége, s a kinek pl. sikerült, hogy a m. *hal-mori* ellenében csak oly jónak nézhesse a tör. *öl-t* mint az ugor *kol-*, *zol-t*, az hogy ne nézhetné a m. *öt* ellenében is a tör. *biš*, *beš-et* is ép oly jó egyezésnek vagy akár még külömbnek is mint az ugor *vete* és vog. *üt*?). Íme milyen jelentéktelen (?)! szókra vonatkozó cikkek vannak a mellőzettek között:

a) Igék: *lév-* (lenni), *tév-* (tenni), *év-* (enni), *iv-* (inni), *lél-*, *old-*, *varr-*, *fest-*, *foly-*, *fut-*, *mér-* (messen), *tép-*, *dob-*, *tosz-*, *sér-* (*sért-*), *kegy-* (*kegyed-*, *kegyelm*), *kall-* (*kallód*), *kúsz-*, *hull-*, *csök-* (*csökken-*), *bán-*, *ránt-* (*rándúl-*), *ráz-*, *réül-* (*röjt-*), *leh-* (*lehell-*), *év-* (*iv-*, *éved-*), *szánt-*, *oml-*, *ölt-* || *olvas-*, *ajang-*, *ámúl-*, *alél-* (*ájúl-*), *virít-*, *virrad-*, *vizsgál-*, *vakar-*, *sandít-*, *bandsít-*, *fuldal-* (*furdal-*, *fulánk*), *farag-*, *fítít-*, *felesel-*, *bámúl-*, *zsugorod-*, *zavar-* (*zabar-*), *terjed-* (*terít-*), *hurtszol-*, *heged-*, *lobog-* (*lóbál-*), *lázad-*, *lankad-*.

b) Névszók: *egy*, *két*, *három*, *négy*, *öt*, *hat*, *hét*, *nyolcz*, *tíz*, *húsz* || *kéz*, *íz* *membrum*, *íny*, *ideg*, *fül*, *fasz*, *tetem* *csont*, *lok* (*csont* : *hom-lok*), *szék* *medulla*, *jonk* (*joh*), *csöcs*, *mar* (*marj*) | névmások : *ki*, *te* (*ti*), *mi* *quid*, *mí* (*nos*, *én* *ego*) | *-neki* (*-nak*, *nek*), *rajt* (*reá*, *ról*), *vissza* (*viszont*) | *keskeny*, *komor*, *halorány*, *sovány*, *fösvény*, *hajadon* (*h. fő*), *tulajdon*, *záp*, *nehéz*, *puha*, *bal*, *vastag*, *ester*, *ifjú* (*é-fiú*), *vöz* (*id-vöz*), *árva*, *éber* | *hám* (*háncs*), *hoporcs*, *hugy* *stella*, *hab* *spuma*, *híj* (*hézag*), *nyaláb*, *nyár* (*nyárasod-*, *nyárla-ni*), *nyüst*, *pudiva*, *bú*, *fény*, *gyermek*, *tél*, *szírom* (*szírony*), *csolk* (*csók*), *csög*, *csurka*, *ém-* (*émen*, *émett*), *ev* (*eves*), *vidék*, *lé* (*leves*), *lék* (*vék*), *liget* (*ligetes*), *lom* *pruina*.

Jeles számadó vagy mérleg-készítő ügyességét bemutatta Vámbéry úr még egy másik példával: munkájának 329. és 330. lapjain egybeállította a magyar + finn-ugor + török-tatár testrész-elnevezéseket, szám szerint 32-t, s kiderítette: «hogy körülbelül 16 (magyar testrész-szó) föltűnő analogiát (= egyezést) mutat a finn-ugor nevekhez, 16 pedig ugyanoly fokú hasonlóságot török-tatár példákhoz; mind a két oldal felé a szoros etymologicus kapcsolat kétségen kívül áll, úgy hogy sem az egyik sem a másik résszel való általános vagy túlnyomó rokonságról szó sem lehet, és hogy e szerint a testrészek elnevezése a magyarban nem e nyelv finn-ugor eredetét, hanem még e kezdetleges fogalmakban is nyilvánuló keverék voltát bizonyítja.»

Vámbéry úr ugyanis tudja, hogy egyebek közt a testrészek elnevezésére használt szók egyezésével is a nyelvrokonságot szokták bemutatni, a mennyiben e névszó-osztályban tapasztalás sze-

rint csak nagyon ritkán akadunk kölcsönvételre; sőt talán azt is tudja, hogy az e szóknak tényleg tapasztalható egyezése egyszerűsmind a nyelvrokonságnak bizonyos szorosabb fokát indicálja, a mennyiben azt láttatja, hogy az illető nyelvek még nem folytattak oly régóta külön életet, hogy ezen elnevezésekre más-más synonymumokat kifejthettek és alkalmazhattak volna (lásd: NyK. XVI. 144. l.) Vámbéry tehát természetesen meg nem nyughatik azon, hogy «eddig közönségesen elterjedt hit szerint, a testrészekre vonatkozó szokat kizárólagosan finn-ugor eredetűeknek tartották» — noha 1869. még maga is e nézetet vallotta (Nyelvt. Közl. VIII, 114. 115. l.); azután így folytatja: «Igaz, nem lehet tagadni, hogy az ide vonatkozó (magyar) elnevezéseken a finn-ugor nyelvek uralkodó hatása meglátszik; azonban másrészt azt tartjuk (t. i. V. úr tartja), hogy az összehasonlításban, mely eddigelő ezen a területen történt, nem jártak eleléggettárgyiasan, nevezetesen nem vizsgálták az illető szókincset egészen terjedelmében.»

V. úr menten hozzá is lát a «tárgyias eljáráshoz», vagyis az «egészen terjedelmes vizsgálathoz» — még pedig a finn-ugor csoportnál Budenz J.-nek bizonyos dolgozatára támaszkodva, — a mi nagyon is furesa, mert hiszen Budenz is egyike «az eddigelő nem eléggé tárgyiasan eljártaknak.» Budenznek e bizonyos dolgozata, e cím alatt: «A főbb testrészek elnevezései az öt altaji nyelvcsoporthoz» (Nyelvtud. Közl. XVI, 144—152) mindössze 22 testrészre vonatkozó szokat állított össze, az összes altaji nyelvekből, — a mennyire bírta összekeríteni; a mint címe hirdeti, nem is ígérte, hogy a valamennyi testrészre, főbbekre és nem-főbbekre való szokat fogja közölni. Vámbéry úr azonban ebből a «hiányos» dolgozathoz válogatván ki a finn-ugor adatokat, ezt mégis olybá veszi, mintha abban már minden, testrész-szót illető magyar-ugor egyezés is benne foglaltatnék, úgy hogy a felsoroltakon kívül más magyar testrész-szóra nézve már nem is számba jöhetne a finn-ugor nyelvek szókincse, hanem csak a török nyelveké. Talán sok volna a «turcologus» és magyar-ugor-töröktatár «ethnologus» Vámbérytől megkivánni, hogy a jelen kérdés «egészen terjedelmes» tárgyalása végett az ugor nyelvek szókincseit is tanulmányozta legyen; de annyit csak meg lehet jogosan követelni Vámbérytől, mint a M.-ugor szótár bírálója és elítélőjétől, hogy legalább azt

tudja, a mi e kérdésre vonatkozólag ebben a szótárban is található. S mily könnyen tehetett volna szert e tudásra! Hiszen vannak a M.-ugor szótárnak indexei, s csak a magyar indexen kellett volna végig nézni, hogy megtudja, mely magyar testrész-szók vannak a szótárban tárgyalva. Megtalálta volna a «föbбекen» kívül még a következőket, az ugor nyelvekbeli rokonsággal együtt: *agy, ajak, áll, arcz (orcza), boka, bél (belek), csöcs, csipő, ér, fan, fasz, fark (fark, farcsok), gyomor, haj adeps, haj crinis, has, hón-al, homlok, ideg, ín, íny, íz membrum, jonh (joh), kar, köldök, könyök, köröm, lép milz, mony, nyak, oldal, öl, öldök (szem-ö.), pofa, pocz (poczak), sark, segg, szár (láb-szár), szirt, szőr, talp, tarkó, tügy, vese = 44* testrészre vonatkozó szót, félre is hagyva még néhány csak az állatok testéről használt szót: *begy, taraj (v.ö. tarkó), húr (tik-húr), szügy (v. ö. tügy), toll, szárny, szarv, marj*. Látni való, hogy V. úr a maga kívánta «terjedelmes» vizsgálatával legalább két annyi anyagot ölelhetett volna föl, a nélkül, hogy neki a finn-ugor rovat kitöltése valami különös fáradságot okozott volna. De ő megint az ignorálás hatalmas elvét alkalmazva, ez úttal kevesebb «tárgyiassággal» is beérte. Tudni kell ugyanis, hogy V. úr, midőn a testrész-szók mérlegét készítette, a M.-ugor szótár bírálatával már elkészült: hiszen már a 253-ik lapon közölte annak negatív eredményét föltüntető számadását. Megemlekezhetett tehát arról is, hogy a mellözött magyar testrész-szóknak egy jó részét a II. kategóriában ugor-eredetűeknek ismerte el; egy másik részét az I. kategóriában legalább csakoly jól ugor mint török-eredetűeknek; s hogy a III.-ban aránylag nem sokat állított határozottan török-eredetűeknek (t. i. 9-et, ha ugyan megoldvasta.¹⁾ Így tehát a mérlegnek óhajtott végeredményét könnyen veszélyeztette, ha teljesebb «tárgyiasságra» igyekszik, — hacsak össze nem tud kéríteni elégendő számmal kizárólagosan magyar-török testrész-szóegyezéseket is (a milyenek *szakál = sakal, bajusz: bíjik, derék: tör. tirek tkp. «balken, pfosten, pfeiler, mast»*).

¹⁾ A II. kat.-ban található: *áll, arcz, öl, bél, fan, fark, haj, hon, könyök, lép, mony, pocz, pofa, sark, segg, szár, szőr, vese (=18)*; — az I.-ben: *boka, csipő, epe, gyomor, haj crinis, homlok, köröm, oldal, szirt, talp (=10)*; — a III.-ban: *agy, ér, húr, ín, kar, köldök, nyak, öldök, tügy (=9)*; — a IV.-ben semmi; egészen mellözve: *íz, íny, ideg, fasz, jonh, csöcs*.

Vámbéry úr tehát a Budenz-féle bevallottan hiányos (csak 22 számra terjedő) testrész-szó-összeállításra támaszkodva, ezt is oly gondosan fölhasználta, hogy mindjárt a 2-dik számot, mely a kéz szóról való, egészen kifelejtette; szintígy kimaradt nála az utolsó előtti is, az *epe* száma; az «os (bein, knochen)» czikkben két magyar szót találván (*csont* és *tetem*), csak egyet, t. i. a *csont*-ot vette föl, mert ezzel véli egyezőnek a tör. *söngék* («esetleg *songak*») szót, míg a fölhozott ugor (azaz lapp) *takte* a kihagyott *tetem*-hez sorakozik. Az így 22 helyett csak 20 számból álló magyar rovat-hoz, melynek finn-ugor rovat is megfelel, hozzá adta, saját válogatása szerint a törököt, ebben egyszersmind a magyar-török nyelv-rokonságról való nézeteit érvényesítvén: jelesen a «caput»-ra fölhozza nem a közismeretes tör. *baş* szót, hanem: *bej*, mely szerinte e jelentésben «avult» szó; a «dorsum»-ra sem a közönséges *arka*-t, hanem *kat* (azaz ujj: *kat*, *katin* hátul). De ennyiben még mindig nagyon meglátszott «a finn-ugor nyelvek uralkodó hatása»; ő tehát még hozzá told, finn-ugor rovat nélkül, összesen 12 magyar testrész-szót a megfelelő törökséggel, t. i. a következőket: *kar*, *köldök*, *bőr*, *bajusz*, *nyak*, *boka*, *talp*, *gerincz*, *homlok*, *derék*, *köröm*, *szakáll*. Ez utóbbiak természetesen csakis török rokonságra vallanak, s ha így az előbbi húszból «körülbelül» 4-et szintén török eredetre vagy inkább török mintsem ugor eredetre mutatónak tekintünk (alkalmasint ezeket: *hát*, *orr*, *csont*, *térd*, ?*fej*): megvan a kívánt végeredmény, t. i. 16 ellen 16 = tökéletes egyensúly ugor és török rokonság közt: «mind a két oldal felé a szoros etymologicus kapcsolat kétségen kívül áll». Csak azon csudálkozom, hogy a magyar-török theoria, a M.-ugor szótár negativ eredményének szerencsés kivívása után, ez esetben csak ilyen fakó gloriával tudott megelégedni.

Ámde az egész testrész-szó-mérleghez meg egy kis «szigorú kritika fér», a mint V. úr szokta mondani.

Mindenek előtt ki kell emelnem, hogy az egész testrész-szó-megegyezésnek csak úgy van azon bizonyos nyelv-rokonság-bizonyító vagy helyesebben mondva nyelv-rokonság mutató ereje, ha annak egyes tételei csakugyan testrész-szó-egyezések s nem csupán egyszerű szóegyezések, azaz ha az illető szók mind a két egybevett nyelvben vagy nyelvkörben, nem csak az egyikben hanem a másokban is, tényleg testrészek elnevezésére használtatnak. Minden

valamely külső tárgynak «elnevezésére» szolgáló szónak van eredetibb etymonja, azaz a szó voltaképen a tárgynak valamely jellemzőnek látszó ismertető jegyét jelentette, akár tudjuk vagy sejtethetjük ez etymont, akár nem. Valamely szónak névül való alkalmazása, melynél fogva az eredeti etymonhoz az elnevezett tárgynak egyéb ismertető jegyei is hozzáértődnek (annyira, hogy maga az etymon könnyen el is felejtődik), a nyelv életében egy-egy «történeti» momentum, mely nem szükségességből, hanem ugyancsak történetességből áll be. Nevezetes dolog tehát, ha két vagy több nyelvben ilyen történeti momentumoknak közössége mutatkozik; mert az, ha t. i. olyan, hogy a véletlen találkozás (a vak eset) fölvételét meg nem engedi, az illető nyelveknek bizonyos természetű történeti viszonyaira utal. E szerint a testrészszókbeli egyezések csak úgy érnek valamit az említett specialis czélra, ha mind a két részen megvan egyezőleg a specialis alkalmazásbeli történeti momentum is; az egyik nyelvbéli testrész-névvel nem lehet egybevetni a másik nyelvnek bár azonos szavát, ha ennek jelentése még csak az eredeti etymonban áll vagy ha egészen más nemű tárgy elnevezésére alkalmaztatott. A «F ő b b testrészek elnevezései» közé csakis igazán «elnevező» szókat vettem föl, a csak etymon szerint megfelelők kirekesztésével: pl. a «caput» czikknek ugor rovatában nem vettem föl m. *fej*, finn *pää* mellett a lapp *paije*-t is, mert ez, bár egyező szó, nem «caputot» hanem «supernus, fölső-t» jelent. Szintígy fogom majd itt alább a magyar-ugor és magyar-török testrész-szó-meg egyezés kérdését íly szigorúbb fölfogás szerint tárgyalni, úgy hogy pl. föl sem hozom a m. *gyomor* = oszt. *úumir*, vog. *úqmr* egyezést, mert ez utóbbiak egyike csak etymon («rund»), a másik meg másnemű elnevezés («ovum»).

A mondottak szerint V. úr összeállításában el nem fogadható: m. *hát* = ujj. *kat*, mely V. úr szerint «hátat» meg «nyugatot» jelent, de a V. úr kiadta Kudatku Bilik-ben csak így fordul elé: *kat* «nach, hinten», *jer kati* «das untere der erde», *kata* «hinunter, zurück», *katin* «rücklings, unten, hinten; der west» (*meningdin katin nach mir, jer katin unter der erde*); a közönséges tör. testrész-szó «dorsum»: *arka*; különben kellene ugor részről a vog. *kute* «mögé»-t is számba venni (MUGSzót. 92. l.); sőt lehetne is a mord. *kutmere*-t, a mely compositumnak látszik (*kut-mere*) || m.

fej = tör. *bej* (a Német kiadásban : *bej*, *böj*) : a *bej* (*beg*) csak bizonyos «fő embert (herceget, fejedelmet)» jelent, a miből korántsem következik az elavult «caput» jelentés; így akár a m. *nagy*-ra is rá lehetne fogni, hogy elavult «caput» jelentése van, mert van *had-nagy*, *fol-nagy*; a köztörök «caput»-szó: *baš*. — Vámbéry NyK. VIII, 115. maga utasítja vissza a *fej* = tör. *bej*, *beg* egybevetést, melyet Hunfalvy fölvetett volt; most megint pártolja, az «elavult» «caput»-jelentést azzal támogatván (332. 516. l.), hogy egy állítólagos *bejtaš* szó, mely egyszersmind a m. *pajtás*-nak mása volna, tkp. ezt jelentette volna «fej-társ», úgy mint *jol-daš* út-társ, *karin-daš* has-társ (testvér) stb. De ennek nincs igaz alapja. A törökben (az oszmanliban) nincs *bejtaš*, hanem van *beñ-taš*, *beñ-daš*, a mit *beñ-deš*-nek is ejtenek, s a mely ezt teszi: «hasonló (pareil, semblable, ressemblant; подобный, похожий: lásd Bianchi, Zenker, Budagov szótárait). A *beñ-daš* csakugyan olyan mint *jol-daš*, de a *beñ* előrésze csak nagyon is «fölhevült képzelet» foghatja rá a «caput» jelentést. Hiszen megvan a *beñ* «flecken auf der haut, muttermal» jelentéssel (oszm. *beñ*, csag. *menk* [Csag. Spruchst.], *ming* [Budag.] jak. *māñ*), s e szerint *beñ-daš* tkp. «jegytárs» vagyis «azon-jegyű»; hiszen látnivalólag a *beñ*, *miñ*-hez tartozik: *beñz* «gesichtsfarbe, gesicht» (csag. *mengiz*) és *beñze*- «ähnlich sein, ressembler» (v. ö. csag. *mengizlik* «ähnlich, gleich»). Hiába hivatkozik V. úr, mint analogiára a *kafa-dar* (nem is *kafa-daš*) szóra, melyet «koponya-társ»-nak fordít. Ezen arab + persa szó tkp. «der einem folgende, zum gefolge gehörige, gefährte»; a *kafa*, mely ugyan «koponyát» is jelent, ez összetételben a «hinterkopf, hinterteil» jelentéssel van véve || *ujj* digitus: tör. (alt.) *ölü*, *elü* (meg *barmak* digitus); az alt. *ölü*, *elü*, melynek fölhozására V. urat alkalmasint csak az ugor rovatbeli (veg.) *tüle* indította, nem egyszerűen = «digitus, палець», hanem mértéket jelent: «fingerbreite, ширина пальца» (v. ö. zoll, hüvelyk); v. ö. kaz. *ille* «fingerbreite»; egyébiránt a szó nem más, mint a tör. *ilik* (oszm. *el*) «kéz». || A m. *boka*-val egybevetett tör. *bogun* v. *bogum* is csak Vámbéry «Csagat. Sprachst.» szerint jelent egyebek közt «knöchel»-t: V. «knöchel, gelenk, knoten, knorre»; Budagovnál csak: «knoten (an pflanzenstengeln), gelenk v. verbindung (von knochen), glied», de nem épen: «лодыжка, knöchel»; ennek török szava: oszm. *topuk*, kaz. *topik*, vagy: tob. *ašik* (Giganov: лодыжка) || *derék* = tör. *tirek*,

terek — még akkor sem fogadható el, ha *tirek* csakugyan, mint V. úr állítja, nem csak «támasztékot, oszlopot», hanem «közép darabot» is jelentene (Ném. kiad. «mittelstück»); V. Csag. Sprachst. így fordítja a *tirek*-et: «säule, pfeiler, mitte oder stützpunkt eines gegenstandes»; Budagov-nál még «mitte v. stützpunkt»-ról sincs szó (csak: подпора, подставка, столбъ — a *tire* «stützen» igétől; oszm. *direk* «pfosten, pfeiler, mast»); — a «derék»-nak török szava: *bil* || m. *homlok* ellenében ki nem elégít, hangalak tekintetében, a tör. (alt.) *kamak*, mely így is van: *kabak* «szemöldök, homlok»: (бровь, лобъ); v. ö. csag. (V.) *kabak* «augenlid, deckel, vorderteil, stirne», koib. *kamak* stirn, kar. *kabak* augenbogen; — szóba sem jöhet az esetleges (azaz V. úr alkotta) tör. *komluk* «pars protrudens», melynek alaprésze *kom*, *kam* «domb, dombszerű emelkedés» töszótag (Német. kiad.: stammsilbe) volna (v. ö. Vámbéry, Et. Wbuch 97.); megjegyzendő, hogy tényleg előfordul ilyen tör. *kom* szó van: csag. *kom* «höcker des kamels» V., нагорбникъ (art kamelsattel aus filz) Budag. = alt. *kom* ярмо | alt. *kom* волна, welle; még az is megjegyzendő, hogy a tör. *luk* képző, testrészszókhöz járulván, az illető testrészre valót (pl. ruhafélét) jelent: *arkaluk*, *baş'ık*, *agizlık*.

Másféle tekintetekből meg el nem fogadhatom V. úr magyar-török testrész-szó-egyeztéseiből a következőket: m. *bőr* = tör. *baru*; ez utóbbi, helyesen *paru*, csag. szónak «bőr» jelentése tévedésen alapszik; nem is török, hanem perzsa szó = «lapát» (lásd ennek kimutatását: Ny. Közl. XVII, 324) || m. *nyak* = tör. *jaka* «nyak hátsó része»; az egész törökségben a «nyak, collum» *bojun* (*mojun*), a *jaka* meg «kragen (gallér, воротникъ)», nem tekintve alapjelentését «rand (ufer, берегъ: oszm. *deñiz jakası* tengerpart, *öte jakada* tulsó parton); lásd Budagov II, 335; v. ö. jak. *sağa*: kragen, csuv. *šoga* воротникъ, kaz. *jaka* kragen, alt. *jaka* воротникъ, берегъ, окраина, stb. (a mongolban is a megfelelő *zaça* «ufer, kragen»). Vámbéry úr maga is 618. így fordítja a szót: «külső felső vég, szél, gallér», de Csag. Sprachst. már így közölte: *jaka* «der nacken, der kragen»; könnyen érthető, hogy itt a «nacken (la nuque)» jelentés csak hirtelen abstrahálásképen került, olyan szólásokból, a melyekben a «gallér» szót a «nyak» szavával is lehet fölcserélni (pl. «galléron fogni»; v. ö. *jakala*- beim kragen packen, хватить за шиворотъ; *jakalaš*- sich einander beim kragen packen V.) || ge-

rincz = tör. *geri*, ebben: *tauk gerisi* «a tyúk hátrésze» Budagov II, 175. — Igaz, az oszm. *geri* jelent hátrészt, *tauk gerisi* куриная гызка («bürzél» des huhnes); de *gerincz* nem amúgy «hát, dorsum», hanem a *hát* szóval jelezve (*hát-gerincz*) = «spina dorsi», s csak a jelzőnek újabb elhagyása után jelent maga a *gerincz* is «spina dorsi»-t. De meg nem is eredeti (azaz az altajiságból eredő) magyar szó; *gerincz*, *geréncz* (e h. *gerbencz*) = szláv *grebenec* (Mikl. грѣбеньць) «pecten», tekintve, hogy a *-c* végképző nélkül való szláv *greben* (грѣбень) szó «pecten» és «spina dorsi» értelemmel használtatik (lásd: Miklosich, *Lexicon* 142. l.); v. ö. *hegy-gerincz*, *ház-gerincz* s az oroszban: грѣбень горъ, грѣбень кровли || m. **talp** = tör. *tapan*, *taban*; — voltaképen csak *taban*, s az alt.-ban még *taman* is (подопва); alább 549. l. V. is csak *taban*-nak írja; de a fölvet *tapan* sem segít az alaki eltérésen.

A m. **térd** szóhoz is meg kell jegyezni, hogy nem a köztörök *tiz*, hanem csak a csuvas *čir*, illetőleg annak fölveendő régibb *tir* alakja mutatkozik hasonlónak, t. i. a *tér-d* alaprészéhez; de ugyane *tér*-nek másául még az ugarságban is tekinthető az oszt. Irt *teñer*, (oszt.B. *lankir*, *langir*) szó, noha ez nem térdet, hanem «vállat» jelent (t. i. így a dim. *-d* képzős *tér-d* tkp. «kis-vállat», azaz a «váll-hoz hasonlót» jelentene, a mi a rendesen kiálló hajlatnak értett «genu»-hoz nagyon is illő elnevezés) || **orr** (*orro-t*) = tör. *borun*, *burun*-hoz megjegyzendő, hogy az utóbbinak csupán alaprésze *bor*, *bur* nem magyarázza meg a m. *orro*-nak kettős *rr*-jét; de még a teljes *born*, *burn* sem, minthogy sem a magyarban sem a törökben *rn* nem assimilálódik *rr*-vé (az utóbbiban inkább *nn* válik belőle: jak. *munnum* e h. *murnum* «orrom», csuv. *kine* e h. *kirne* «bement»); jobban megmagyarázza a m. *orro* alakját az ugor egyezés: *t,rb.* (finn *turpa* e h. *turba*, mord. *turva*: l. MUGSz. 842. l.) || m. *bajusz*-val egybeveti V. úr a tör. *bijik*-on kívül a *bujut* alakot is, nyilván azt vélvén, hogy ennek vég *t*-je a *bajusz*-nak *sz*-jéhez közelebb áll, mintsem a *bijik*-beli *k*; ámde ily *t*-vel csak oly alak fordul elé, melynek középső consonansa *r*: csag. *burut* schmurrbart (V. Csag. Sprachst.), kirg. *murt*, kaz. *mirt* (Budagov II, 224); — a *bajusz*-beli *sz* magyarázatára akár még alkalmasabb a finn *viikse* (plur. *viikset*) || m. **csont** ellenében, legalább csakoly jól mint a tör. *söngek* (s «esetleg» azaz fölvetelképen: *songak*) vagy *süjek*, fölhozható az ugarságból: ész. *koút* (gen. *koúdi*, tő: *konti*)

«knochen», finn *kontti* «lábszárcsont» || a m. kar-nak nem csak török, hanem ugor mása is van: a votj. *gír* (*gír-puñ* ellenbogen) és lapp *gar*, *kar* (*garínel*, *kardínel* ellenbogen) | s még a köldök-hez is kell a tör. *kindik* mellett (csak V. úr olvassa *köndük*-nek) a cser. *kelemde*-nek is számba jönni.

E kis revisio után, még kijebb sem terjesztve a nyomozás alapját, a magyar testrész-szóknak mennyire ugor vagy török voltát illetőleg egészen más eredményhez jutunk, mint a milyent V. úrnak 16:16-féle mérlege tüntet föl. Megjegyzem, hogy még számba sem veszek minden a m.-török egybevetés ellen tehető kifogást.

Látnivalólag ugor eredetűek: *fej*, *láb*, *ujj*, *váll*, *mell*, *velő*, *szem*, *fül*, *száj*, *fog*, *nyelv*, *torok*, *szív*, *máj*, *tüdő*, *vér*, *homlok* = 17.

Több-kevesebb bizonyossággal török eredetűek: *bajusz*, *szakál*, *térd* (*), *köldök* (*), *boka* (*) = 5.

Mind két felé mutatók, egyelőre még határozatlan eredetűek: *kar*, *köröm*, *csont* (v. ö. *tetem*), *orr*.

Az eddigi egybevetés szerint, a tárgyalásból kirekesztendők: *hát*, *bőr*, *nyak*, *talp*, *gerincz*, *derék*.

Azaz: ugor eredet 17: török eredet 5 = 3:1, vagyis háromszor annyi ugor mintsem török eredetű testrész-szó. Ez arány megmarad, ha a *kar*-t akár török szónak vennők (17:6 inkább = 3:1, mintsem = 2:1); mert az *orr*-t is akár az ugor csapathoz számíthatnók, s a *boka* is szinte kirekesztendőnek tartható.

De még az így megigazított testszó-mérleg sem valami nagyon helyes, mert aránylag csekély számú tételen alapszik, a minél fogva az arány könnyebben a vakeset hatását is megérezheti. Nincs abban semmi igazság, hogy a «barba»-nak két specialis faja, a «*bajusz*» és «*szakáll*» olyan két külön egyenlő fontosságú tétel legyen, mint pl. *szem*, *fül*. De minthogy igen nehéz lenne, egyazon szorosabb fogalmi osztálybeli szókra nézve biztos súlymérő kriteriumokat megállapítani, kénytelen vagyok magam is ez úttal a Vámbéry úr initiálta darabszám-olvasáshoz ragaszkodni, s az igazság lehető megközelítése végett úgyn. nagyobb «tárgyiasságra» törekedni, a melyet V. úr igen helyesen megkövetelt — másoktól, de egyszersmind igen kényelmesen — önnönmagának elengedett. E tárgyiasság pedig megkívánja, hogy az ugor eredetű 17 magyar testrész-szókhöz még hozzá számítsuk a következőket (a melyeknek ugor nyelvelbeli másai, szintén testrész-szókúl használva, a

M.-ugor szótárban vannak kimutatva): *kéz, epe, ér, tetem, lép, vese, ín, ínny, hón-al, könyök, húr, áll, haj crinis, szőr, fan, far (farcok), fasz, oldal, öl, arcz (orcza), agy, csöcs, csipő, hāj adeps, has, ideg, pocz, tarkó (= 28). A jelentés szerint megfelelő török testrész-szókat merőben külömbözőknek találjuk; legfelebb hogy *ín (ina-)* hoz némileg hasonlít a tör. *siñir* (jak. *iñir*; *sinir* csak oszm. alak, v. ö. V. 608. l), de a melynek az *r*-es végrésze elválaszthatlan (v. ö. *siñir*-ből: kar. *sīr*, alt. *širi*) | meg *könyök-höz*: alt. *čaganak, čaančak* локоть, jak. *toñcnoç* ellbogen, koib. *teganak*, kar. *tähänäk* (szoj. *tenäk*). V. úr maga is helyeselte az ugor egybevetést ezeknél: *áll, arcz,öl, fan, far, hāj, hón, könyök* (bizonyosan kikerülte figyelmét a kojib. kar. *teganak, tähänäk*), *lép, szőr, vese*; a többinek egy részére tett kifogásai általában gyarlóknak bizonyúlnak. Így pl. az *epe*-hez 514. l. fölhozott tör. *öpke* tkp. «lunge» s csak tropice «zorn», a mit igaz «epe»-féle szó is jelenthet, de szintén csak tropice; így hiszen jelentheti akár «szív»-féle szó is | *ér*-hez: 599. tör. *ir, jir* «tér, hely, térbeliség, ür» (tkp. «terra, locus») ! meg: kiring. *or* «csatorna, árok, üreg»! (Budagovnál: канавъ, яма, ровъ) | *húr*: kiring. *kur* «kötél, öv», *kuruk* «húr, lazzo» (Német kiad. «schlinge, lazzo», tehát nem «húr», hanem «hurok», a mit csak V. úr a *húr*-val egybefog); megjegyzendő, hogy Budagov szerint a kiring. csag. *kur* egyszerűen «поясъ, gürtel», szintígy az alt. kojib. jak. *kur*; a *kuruk*-nak «schlinge» jelentéséről is hallgat maga V. úr Et. Wbuch-ja 86., a helyett ezt adván: «umzäunung, tiergarten, vorratskammer» (lásd Csag. Sprachst.); — meg hiába tagadja V. úr, hogy a m. *húr* tkp. «darm»: v. ö. *tik-húr* hühnerdarm, *hurka* és *csurka* | *haj crinis*-hez: 523. tör. *kil*; — nyilván közelebb áll a zürj.-votj. *si (sij-a)* hajas) és f. *hiukse* (e h. * *h₂ju-kse*) | *oldal*-hoz: 540. tör. *jandak, jandaj* «zur seite stehend» — nem mérközhetik a vog. *añtil* «rippe, seite» szóval; egyébiránt a kaz. *jandak, jandaj* (Budagov II, 343) nem is «zur seite stehend», hanem покатыи, полориü (sanftgeneigt, schräg, abhängig); ezenfelül a m. *oldal* kezdő vocalisa épen nem utal eredetibb *ja-ra* | *agy*-hoz: 585. csag. *oj* «gondolat, ész»! — *agy* caput, cranium = oszt. *oç, og* (e h. *ang_o*) «caput» | *csipő*-hez: 511. tör. *sap* «több tárgynak alsó vastag része, pl. növény tőkocsánya, fegyver fogantyuja stb.»; tkp. «stiel, stengel, handhabe, griff»! | *has*-hoz: 606. csag. *kaš*, alt. *kaš* «domb, emelkedés»; — megigazítandó így: csag. *kaš*, alt. *kažat*; jelentés szerint nem is testrész-szó. || A követ-*

kezőket meg V. úr a M.-ugor szótár bírálatából kihagyta: *kéz, íny, ideg, tarkó, csöcs.*

Másodszor: hogy a semlegesek (a mind a két felé mutatók) rovatába iktassuk még ezeket: *szár, íz, szirt*, a melyek mellett török elnevezések is számba jönnek: *szirt*-hez fölhozza V. (547. l.) a tör. *sirt* (tkp. *sirt*) «rücken» szót | *íz*-hez állítható: kojb. kar. *tüs, tüş* «gelenk», jak. *süsüöz* id. (csudálom, hogy V. úr «tárgyas eljárásában» ezt nem vette észre) | *szár*-hoz: kaz. tob. *sijrak* lábszár, schienbein (Budagov I, 654. голень; Bálint: Kazáni-t. nyelvt. II. 137; Osztroumov, Словарь 117: *sijrak* «czomb» бедро, ляжка); kirg. *sijrak* «szárcsont» (Budagov); csag. *sigrak* «das schienbein des rindes» (Vámbéry, Csag. Sprachst. 301. l.); — hogy V. úr meg ezt sem vette észre, annyiival inkább csodálom, mert az ő saját csag. szótárában is fordul elé e török szó.

Végre a török eredetűeket is még megtoldom a mivel lehet, noha azt kellene hinnem, hogy V. úr ezek eléteremtésére az ő kimutatásában minden lehető ügyis már megtett. Számba veszem, a mit másutt ide vonatkozót állított. NyK. VIII, 185. *vajnak* vagy *vajnok* (székely szó: «vállsont küpüje») Tájsszótár; de «vakszem» vagyis «halánték» Kriza): oszm. csag. *ojnak* «csukló, ízület»; — oszm. *ojnak* csakugyan «gelenk» (tkp. «stelle wo ein glied sich bewegt», *ojna*-«spielen» igétől; így is: *ojnak jeri* «o. helye»; azomban a m. *vajnak* jelentésére nézve kétféle tudositás áll egymással szemben, s a Krizáét mégis tekintélyesebbnek kell tartanunk; de ha csakugyan helyes is a «váll küpüje» jelentés, lehet e szóval akár a vogul *vañn, ujn, vojn* «achsel, schulter»-t is egybevetni; e szerint a *vajnak* mégis csak a semlegesekhez valónak látszik | NyK. VIII, 185. *üstök*: tör. *üst-tüg* «felső haj?» — V. maga is csak kételkedve állította egyezőnek e tényleg nem létező összetételt; nem is illik a m. szó jelentéséhez a tör. *tük (tüg tüj)* «szőr, pehelytoll» | a m. *szín*-vel bátran össze lehetne állítani a tör. *sin* szót (kaz. *sin* szépség, csuv. *sin* «arcz, arczvonások, kép» Zolotn.), ha amaz igazán «arczot» jelentene | NyK. VIII, 160. *koponya*: csag. *kapa*, oszm. *kafa* «koponya» (csag. Sprachst. *kapa* haupt); — a tör. *kafa* (csag. ejtéssel *kapa*) «occiput, caput, cranium» arab szó || De hátra van még néhány csak az állati testről használt szó: *szárny*: kaz. *jarun, jarin* «vállapoczka» V. 629. l. — (még egybevetendő: csuv. *šorim* hát, jak. *sarın* váll | *csék* v. *csök* (bika-csék):

csag. *čük, čök* penis (NyK. VIII, 135) (Budagov *čük*, kaz. *čügäj*) | *szügy, szegy*: csag. *čöge* Brust des kamels V. 632. és NyK. VI II, 176; — de v. ö. MUGSz. 326. sz. | *sörte, serte*: csuv. *širt serte* NyK. VIII, 171; hozzá: kaz. *širt* id. — Ámde ezeket fölvevén, meg az ugor eredetűekhez is hozzá kell még foglalnunk a következőket (állati testre vonatkozókat): *szarv, mony* (ovum, testiculus), *bégy, toll, marj* (lásd a MUGSzótárt; a V. 550. a m. *toll* mellett fölhozott csag. *tüle* «madár-toll» tévedésen alapszik, l. alább).

Ha már most újra számot vetünk, kiténik, hogy van magyar testrész-szó:

a) ugor eredetű: $17 + 28 + 5$ (*szarv, mony, begy, toll, marj*) = 50.

b) török eredetű: $5 + 4$ (*szárny, szügy, csék, sörte*) = 9.

c) semleges: (*kar, köröm, csont, orr, szár, íz, szirt, vajnak*) = 8.

Vagyis az igazi testrész-szók szembevető egyezése által mutatott ugor eredetű áll a török eredetű = 50-hez: 9 (vagy tegyük bár 10) = 5:1, a mi nagyon különbözik az 1:1-féle aránytól, a melyet V. úr állít. S e mellett még számba jön, a mit nem lehet számmal kifejezni: hogy némely magyar-török egyezés ellen tehető kifogástól «eltekingtünk»; meg hogy az elnevezések belső fontossága határozottan az ugor részen túlnyomó. Így tehát a magyar testrész-szók, a mennyire ugor vagy török nyelvekbeli testrész-szókkal összehasonlíthatók, mint a nyelvrokonság indiciuma, nem mutatnak más irányt vagy tájat, a hol a magyar nyelv közvetlen rokonságát keresni kell, mint a melyet egy másik csapat mutató szó, t. i. a számnevek csapatja is mutat; mind a két szócsapat vallomása határozottan az ugor-ságra utal. Hogy milyen úton módon támadt e mellett azon egynéhány magyar-török testrész-szó-egyezés, a melyeket fentebb elfogadtunk, a többi magyar-török szóegyezés tüzetes tárgyalásához tartozik.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1883. április 9-kén tartott ülésén.)

Vámbéry úrnak török nyelvújítása

(avagy: nyelvészeti célra alkalmasított töröksége).

Kellene most már Vámbéry úrnak a Magyar-ugor szótár ezikkein végrehajtott szigorú birálatának részletes és tüzetes méltatásához fogynom, azt vizsgálván, hogy mit «nyomnak» is magukra e birálatnak egyes tételei, a melyeket V. úr a maga módja szerint oly ügyesen tudott összegezni. De előbb kell még egy különös jelenséget fejtegetnem, a melyben különben a méltatás munkája minden lépten nyomon megakadozna, a miért is jobbnak látom, hogy annak tüneteit összefoglalva külön szakaszképen tárgyaljam. Tapasztaljuk ugyanis, hogy V. úr birálatában valamint munkájának egyéb részeiben is, a fölhozott török nyelvi adatoknak egy jó része, hol a szónak alakjára hol jelentésére nézve, a törökség eddigi ismeretétől többé-kevésbé eltérő és pedig úgy hogy ezen eltérés által mindig az illető adat a magyar nyelvvel való egybehasonlításra alkalmasabbá vált, mintsem az eddigi ismeret szerint volt. Sőt néha még azt is tapasztaljuk, hogy egyazon török szónak más-más alakja van, a szerint a mint ehhez vagy ahhoz a magyar szóhoz hasonlítandó: pl. a tör. *bök*, *bük*- (illetőleg *bök*-, *bög*-) «hajlítani» mutatkozik *bök*-, *bong*-nak a m. *bonyolód*- mellett (509. l.), de *mög*-, *möng*-nek a m. *menül*- mellett 535. l., végre *pök*- (altaji alakkal) a m. *feküsz*- mellett (517. l.) | a m. *hév*, *hő* mellett megjelen mint altaji-tör. szó *köö* *hő* (524), de a m. *gyúl*-, *gyújt*- mellett van: alt *güjri*- (Ném. kiad. *güjre*-) megégetni, verbrennen (604 l.) | a m. *bogyó* mellett: kirk. *mug*, *muk*, *bug* 590 l., de a m. *mag* mellett csak: kirk. *muk* bogyó, mag, szem (617. lap).

Ezek furcsa tünetek, a melyekben egy valamennyire megújított török nyelv nyilvánul. Ez a török nyelvkör ismere-

tében kétség nélkül olyan haladást jelez a régi elavúlt tradícióhoz képest mint a hasonlító nyelvtudományban a gyarló magyar-ugor theoria ellenében a dicső magyar-török theoria.

Megjegyzem, hogy V. úr az összes törökségnek a következő változataiból vagyis a következő egyes török nyelvekből vagy ha tetszik dialectusokból hozza föl adatait: oszmán-török (oszmanli), csagataj (= keleti-török, néha még különösebben: khivai, meg kasgari vagyis khinai tatár), kirgiz, kazáni-tatár, altaji-tatár, turkomán, csuvas, jakut, tobolszki-tatár, kojbal és karagasz, ujgur. Ezek közül ismeri V. úr saját hosszabb-rövidebb tapasztalásából is, az oszmán-törököt meg a keleti-törököt, s ezek szókincseinek ismeretéhez közölt is adalékokat tapasztalása és szövegtanulmány alapján valamint meglevő régibb lexicographiai anyag fölhasználásával; legkiválóbb műve e tekintetben a «Csagataische Sprachstudien»-beli szótár (1867); kevésbé jelentős az oszmanlira nézve: «Deutsch-türkisches Taschenwörterbuch» (1858). Szintén ő fejtette ki az ujgur nyelv szókincsét néhány nyelvemlék, jelesen a nehéz olvasású Kudatku-Bilik szövegének tanulmányából és magyarázataiból, többnyire a többi törökség összehasonlítása alapján határozván meg a szók alakját és jelentését — miszerint mind az, a mi ez úton nem igazolható, jóformán nem is számítható a törökség biztosan ismert vagy ismerhető anyagához.¹⁾ A többi török nyelvekre vonatkozó adatokat (legfeljebb néhány azerbejdáni, turkomán és kirgiz adatot kivéve, a melyek «Csag. Sprachstudien»-beli szótárában is eléfordulnak) mind kész szótári munkákból kellett merítenie, s merítette is, a mint idézetei s a fölhozásnak bizonyos részletei is mutatják; jelesen a kazáni-tatárra nézve rendszeres kutforrása Budagov szótára, s e mellett (noha ritkábban) a Bálint kazáni-t. nyelvtanulmányaiabeli meg Osztroumov szótára; a

¹⁾ Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku-Bilik. 1870. — Nyelvészeti értékét maga V. úr sem becsülheti valami nagyra, ezt mondván az Előszóban: «Wo der autor den text oft ahnen, die übersetzung erraten muss, dort darf der beurteiler keine besonderen ansprüche auf kritische genauigkeit machen. Keine variante stand mir zur verfügung, um mit ihr den text zu confrontiren, kein wörterbuch, aus dem ich den fehlenden wortschatz hätte schöpfen können. Wenn ich daher bei entzifferung so manchen wortes . . . in einen irrtum verfiel, oder dessen übersetzung verfehlte, so soll das niemand tadeln».

kirgizre szintén rendszeresen Budagov munkája szolgál forrásául, valamint a tobolszkira is; de gyakran még csagataj szót is hoz föl ugyancsak Budagov szótárából; az altaji-tatár szókinés egyedüli forrásául a Грамматика алтайского языка-t használja; szintígy a jakutra meg a kojbal és karagaszra a Böhtlingk meg Castrén-féle glossariumokat, a esuvasra Zolotniczki Корневои словарь-ját. A Radloff-féle textusokat, a melyekhez még nincs szótár, mindössze egyszer vagy kétszer idézi. E szerint már most azt vélhetnök, hogy a fentjelzett újabb-féle török nyelvismeret, a melynek mégis kellene, hogy némi tényleges alapja is legyen, V. úrnak csak azon adataiban mutatkozik, a melyeket a saját tapasztalása ügyében volt török nyelvekből hozott föl (pl. az oszmanliból, a keleti-törökből), miszerint az új tudást és tanítást eddig elhallgatott tapasztalásából eredőnek hihetnök. Pedig az nincs úgy. Fölhoz ő nem egy olyan szót is, a melyet tudva levő forrás-munkából kellett kiszednie, alkalmasan «újított» alakkal vagy jelentéssel: pl. a m. *kengyel* másául fölhozott altaji *kangaj* «koresolya» szónak ezen újított alakja is van: *kengej*, a melyről a Gramm. alt. jaz. semmit sem tud | a m. *sző*- ige mellett (548. l.) fölhozott kaz. *čeg-, čig* «szöni (weben)» szó, mind alak mind jelentésre nézve «újítva» van: Budag. I, 508. *čik-* «varrni, kivarrni (arannyal)», Bálint szerint is *čik-* «beszegni, kivarrni (einsäumen, ausnähen)»; csak tovább következő vocalis előtt áll be a *g*: pl. nom. ag. *čigeüče* | a m. *szok*-intransitiv igéhez 631 l.: tör. tat. *sok-* «bemenni, bejutni, belekeveredni, belebotlani (Ném. kiad. «eingehen, hineingelangen, hinein geraten)», hivatkozva Budagovra I, 710; ámde Budg. azt mondja, hogy *suk-, sok-* «beleverni, beletenni» (вбивать, вколотить, вложить во что) | m. *fül-, fojt-*hoz, 601. l.: alt. *puula* «megkötni, fojtani (binden, erwürgen)», pedig Gr. alt. j. csak ezt adja: *связать, привязать*, azaz: «binden, zusammen binden, anbinden» (s V. úr is tudhatná, hogy ez a *puula-* nem más mint a tör. *bagla-*nak alt. alakja) | m. *szúr* igéhez, 548. l.: kirg *súr-, sór-* «beledugni (hineinstecken)»: Budg. I, 646. *sugur-, saur-*, alt. *suur-*, kirg. tob. *suur-* «herausziehen, reißen (выдернуть, t. i. schwert aus der scheide)»; szintígy Csag. Spr. *sogur-* «herausziehen, ausreißen (schwert aus der scheide ziehen); itt tehát már az «újított» jelentés épen ellenkezője a réginek. Sőt van eset olyan is, hogy az újított török szó a keleti-törökből való s most már magának V. úrnak tapasztaláson

alapuló régibb közlésével sem illik össze; ilyen pl. (a m. *kanál* mellett, melyet a MUgSz. «merítő»-nek magyarázott, s a vog. *kön-* «meríteni» igéhez kötött): csag. *kumgan* «merítő edény, veder» 529. l., pedig Csag. Sprachstud. így adja: «grosse kanne aus erz» | *piszok* mellett: csag. *peček* «folt (fleck)»; Csag. Sprachst. pedig: *peček* «zuckerl (sucrerie), eine grasgattung» és *beček* «zierat». Ilyenekből látható, hogy a török «nyelvújítás» egészen független a tapasztalástól, s méltán gyaníthatjuk, hogy eredetét főképen azon magasztos czélnak köszöni, a melynek szolgálatában áll. Nem is törődünk már vele, hogy honnan vette V. úr az újításra való vocatiót s milyen lehetett fejlődésének menete. Érdeünkben csak az áll, hogy megtudjuk különböztetni az egyszerű igazságot a czélzatos tüntetéstől.

Következik immár a török nyelvújítás ismertetése.

1. §.

Az új-törökségnek első, alig észrevehető, de mégis már bizonyos naivsággal fölmosolygó csiralevelei azon csekély hangbeli eltérésekben találhatók, a melyek amúgy egyes török dialectusok közt, ritkábban egyazon dialectuson belül eléfordulnak, tehát magukban lehetségesek is, de az illető egyes esetekben nem documentálhatók. Ilyenek jelesen az *o* és *u*, *ö* és *ü*, *e* (*ä*, *e*) és *i*, *e* és *ö* vocalis-külömbiségek, a melyekre ugyan V. úr eddigelé még egyes török nyelv leírásában sem nagy ügyet vetett, többnyire úgy válogatván az egyik vagy a másik hangzót, a mint épen eszébe jutott. Hogy e tekintetben esetleg a hasonlítandó magyar szó hangalakja is némi hatással volt a következőkből látható:

509 (Ném. kiad. 470) l. *bonyolód*-mellett: tör. *bonçuk*, *monçuk* — de Stud. *bunçuk*, *munçuk* (oszm. *bunçuk* Zenk. Bianch. Budg.); 571. l. *monçuk* és *munçuk*.

512. m. *él* acies: oszm. *bile*, *bele* schleifen (Ném. kiad. 471. csak *bile*); v. ö. TWbuch *bili-* schleifen, *bileji* (*bilegi*) *taşı* schleifstein, csag. *bile-* точитъ, Stud. *bileö* schärfe.

512 (N. 471). m. *elő*, *elé*: csag. *eli* (Stud. *ilej*, v. ö. Budg. I, 205).

524 (N. 478). *hév*, *hö*: alt. *köö* (Altgr. *küj-* brennen, гореть).

alt. köö cаттa.

527 (N. 479). *húz-*: csag. *oz*, *uz* (Stud. *oz-* anwachsen, über-treffen, Budg. *oz-* проходить).

531 (N. 481). *kovad-*: t. t. *kobul-* (Budg. *kubul-* és *kül-*, Altgr. *kubul-* elváltozni).

541 (N. 487). *oszol-*, *oszt-*: csag. *oš*, *uš* gyökből *ušak* (Stud. Budg. *ušak* stb.).

542 (N. 488). *örvény*, *öröl-*: csag. *ögür*, *ügür*, *öür-* fordítani (Stud. *ügür-*, Budg. szintígy).

542 (N. 488). *ös*: esa *iski*, *üski* régi (Stud. Budg. csak *iski*).

543 (N. 489). *renyhe*: kirg. *iren-* faul sein (Budg. I, 191 *erin-*) (azomban kaz. *iren-*).

552 (N. 494). *ün-*, *undok* (*undor*): csag. *undor* (Stud. *ondur* frevelhaft, hässlich).

552 (N. 494). *úr*: t. t. *our*, *uur* védelem (Stud. *our*, *ogur* glück, schutz; oszm. *ogur* Budg. Zenk.).¹⁾; 556 (N. 496). *vár-* mellett ugyane szó csak *our* alakban.

560 (N. 497) *ijed-*: t. t. *ajil-*, *ijil-* forogni (Stud. *ajlan-* sich umdrehen, *ajla-* umringen; EtWb. 31. sem hoz fel *ijil-*féle alakot).

304 (N. 285). *irha* (sämischleder): tör. *jarguk*, *jirgak* (Budag. II, 304. csag. kaz. *jargak*, kirg. *žargak* bőr-kaftán; kaz. «замма sämischleder»; v. ö. Stud. *jarkak* oberkleid aus pelz, haarloses fell).

293 (N. 274). *túzok* trappe: tör. *túdak* (csag. *toɟdak* és *tojɟdak* trappe Stud.; v. ö. kar. *tōdak* feldhuhn).

591 (N. 525). *borúl-*: t. t. *bor-* borítani (Stud. *buru-*; oszm. *buru-*, *bur-* bedecken).

597 (N. 528). *ék* cuneus: t. t. *ek*, *ik* közbeiktatni (Stud. csak *ik-* einschalten).

599 (N. 530). *erő*: csag. *erik*, *irik* Budag. I, 188 (de itt csak *irik* van; kaz. *irek* Bál.).

601 (N. 531). *fű*: t. t. *buj*, *büj* das griechische heu (Stud. *büj* gras, EtWb. 205. *boj*, *böj*).

¹⁾ Előbb, a 333 (=N. 313) lapon V. úr altajinak jelezte az *uur* alakot («védelem, védő» jelentéssel); azaz valahogy emlékezett, hogy van az alt.-ban egy *uur* szó, a mely azonban, fájdalom, nem «védelmet», hanem «lopást, tolvajságot» jelent; sőt van még egy másik alt. *uur* is: «ne héz, bajos».

607 (N. 534). *idő, üdö*: alt. *öj, üj* (Altgr. csak: *øj* время).

613 (N. 537). *karika, kórász*:- **kor**, *kur* öv, sövény (Stud. Budg. csak *kur*).

615 (N. 538). *kor*: csag. **kor** zeit, **koron** zur zeit (így, egészen magyarosan, már Stud.: *koron*, de megjegyezvén, hogy *kurun* is van; Budg. *kur, kurun*).

616 (N. 539). *kutat*:- ujj. *kot, kut* alatt, mélyen (KBil. csak *o*-val: *koti, kotu* herab, hinunter).

621 (N. 542). *orom*: csag. **orun** emelkedés, trón (Stud. Budg. *urun*).

623 (N. 543). *ör*: t. t. **öür, ögür** körüljárni (Stud. *ügür*- abwenden, *ügürül*- sich herumwenden; Budg. *ügür*-).

625 (N. 544). *rokon*: csag. **urukon** rokon; de Ném. kiad. *urukun* (v. ö. 574. l. *urukun* az *uruk* adverbiumi alakja).

628 (N. 546). *sül*-disznó: csag. **sül** tövis (Stud. *söl* faser, stachel).

632 (N. 548). *szösz*: kaz. **sös** len, kender (Bál. Budg. *süs*).

639 (N. 553). *üt*:- csag. **küt**- ütni, megverni (Stud. *köt*-, v. ö. Budg. II, 144.).

286 (N. 267). *ünö* junge kuh: tör. *ünek, inek* (NyK. VIII, 185. Vámb. csak így: oszm. *inek*, csuv. *inä*; v. ö. alt. *inek*, jak. *inaç*; de EtW. 54. Vámb. már így: *ünek*, egyszersmind az *ünle*- «ächzen» igéhez kötve: «kuh = die ächzende, stöhnende»; Vámb., Prim. Cult. 188. l. megint: *ünek* oder *inek*, vgl. magy. *ünö*).

307 (N. 288). *ümög* v. *ing, üng* hemd: t. t. *küjnek, gümlek* (az utóbbi oszm. alak volna, a melyet TWb., sőt még EtWb. 74 *gömlék*-nek írt).

320 (N. 300). *kölyü*: tör. *kölük, kölünk* klotz (NyK. VIII 161. Vámb. csak így: oszm. *külünk*; szintígy Budg. I, 161.).

640. *vél*:- t. t. *bil*-, **bel**-tudni (N. 553. csak *bil*;- Stud. csak *bel*-, de nyilván csak sajtóhibából); rendes alak a *bel*- a kazániban, de nem t. t.-ban.

512 (N. 471). m. *csuk*- mellett: *tik*-, **tuk**- bedugni, bezárni, (szintígy 244. *tik, tuk* dugni), de 596. m. *dug* mellett csak: t. t. *tik, tika* «dugni» (Stud. *tik*-mak verstopfen, zustopfen; Budag. I, 361. *tik*-, *tig*;- oszm. *tika*- stopfen TWb., kaz. *tik*- bedugni Bál.)

285 (N. 267). *ökör* ochs: tör. *öküz, ököz* (oszm. *öküz* TWb., *öküz* és *ögüz* EtWb. 223; még a kaz.-ban sem *ököz*, hanem *ügez* Bálint).

299 (N. 280). *sátor* zelt: tör. *čatır*, *čator*, *šator* (EtWb. 86 csak *čatır*; a *šator* kezdőconsonansánál fogva kirgiz alak volna, s adja is ez alakot *š* vel Budag. I, 454. *شانر*, a mi Ilm.-nél így van: *šatır*).

2. §.

Jelentősebbek már az újított törökségnek olyan szóalakjai, a melyek a vocalisok hangrendjével (mély- v. magashangúságra nézve) magyar szókkal való egybevetésre alkalmasbakká váltak.

534 (N. 483) I. *lep-* mellett: t. t. *jap*, **jep** befödni (V. úr EtWb.-jában még csak *jap*-nak hangzik; Budag. *jap-*, *jab-*, meg az oszm. szótárak; alt. *jap-*, jak. *sab-* bedecken; még a kazánitátárban is csak *jab*- Bál., pedig itt kezdő *ja-* többször *jä*-re változott, pl. *jaj* és *jüj* nyár, *jäš* fiatal, *jäšer-* rejteni).

520 (N. 476). *gyülöl-*: csag. *jau* ellenség, *jaula* ellenkedni, anfeinden; kirg. **jeü**, **jeüle** id. (Budagov II, 332. a *jag*, *jau* «hostis» kirgiz alakját nem *jeü*-nek, hanem *žau*-nak adja; a *jaqla*- *воевать* igét még így: *žaula-*; az alt.-ban van: *ju* és *jüla-*; a kazáni-tat. alak is csak: *jau* Bál. Budag., *žau* Osztroumov).

599 (N. 529). m. *ép*, *épit-*: csag. *jepü* épület (Stud. *japü* «gebäude» nyilván sajtóhiba *japu* helyett, v. ö. *jap-* herrichten; Budag. II, 320. *japu* здание; EtW. 131. csag. *jap-* és *japi* gebäude). — 316 (N. 296). I. V. úr az alt. *jepsel* «waffe, fegyver» (Altgr. rüstung, gerät, zubehör) szót a «**jep** elkészíteni» igétől származtatja; a *jep-* tehát, föltéve, hogy a származtatás helyes, csak kifejtetett alapszó volna; de már Budg. II, 348 utalt a mong. *zebe* és *zemsek*, olv. *zebsek* [Kowal. 2311] szókra, Kowalewski meg a jak. *süb* e h. *jüb*-re [«werkzeug, gerät»].

603 (N. 532). *győz-*: oszm. *jauz*, **jevüz** dühös, erélyes Budag. II, 345. (Budagov kétféle írásmódját közli e szónak, t. i. *ياروز* és *يوز*, de csak egyféleképen olvassa: *jauz*; a kaz. alak *jauiz* Bál.; v. ö. Stud. 351. oszm. *jauz*).

619 (N. 541). *nyes-*: t. t. *ješi-*, *ješ-* nyesni, gyalulni Budag. II, 355. (Budagov ezt adja: tob. *ješu-mak*, mélyhangú; kirg. *جشومق* átírás nélkül, jelentése: schaben, hobeln, reiben, glätten; a magashangú csag. *jis-* mást jelent: Budg. II, 388.).

597 (N. 528). m. *éh*, *éhes*: t. t. *až*, *ač*, **ež**, **eš**, kirg. *as*, **es** éhes

(Budg. csag. kaz. *ač*, azerb. *aĵ*, kirgiz *aš* [nem is *as*]; Stud. csag. *ač*; oszm. *aĵ*, *ač* EtW., TWb.)

613 (N. 538). m. *kengyel*: alt. *kangaj*, **kengej** koresolya (Altgr. csak *kangaj* лыжи).¹⁾

595 (N. 527). m. *derü*: csag. *sara*, **sere** világos, tiszta (Stud. csak *sara* klar, rein; Budg. I, 624. Stud.-ből vette át).

624 (N. 544). m. *ösvény*: t. t. *aš*, *eš* lépni, átlépni (schreiten, überschreiten) (Budg. I, 52. *aš*-, kirg. *as*- *восходить* stb., oszm. *aš*- monter sur., saillir, passer, franchir — hinübersteigen, überschreiten; v. ö. EtW. 24; az *eš*- alak eredetére utal V. úr megjegyzése, hogy «a magy. *ösvény*-hez közelebb áll a tör. *ašgan*, esetleg [eventuell] *ešgen* = a ki átlép»).

512 (N. 471). m. *elő*, *elé*: csag. *alin*, **elin** előre (EtWb. 11. sz. csak *alin* «zuvor, vorderer teil, stirn»; v. ö. Budg. I, 88. *alın* *передъ, лобъ*; van ugyan, legalább Stud. szerint, csag. *eld*- is = csag. kaz. *ald* *передъ* Budg. Bál., de az *n*-végű *alin*-nak nincs *e*-vel való mellékalakja).

639. m. *ügy*: csag. *ud*, **üd** kötelesség, tartozás [pflicht, schuld] Budag. I, 118. (Budagov így: *ud* *заемъ, долгъ*).

554 (N. 495). m. *üsző*: alt. *uj*, **űj** tehén (Altgr. csak: *uj* *корова*).

567 (N. 505). *kerek*, *kör*: csag. *gürüng* beszélgetés (Stud. *körüng* és *gurung*, kezdő *č*-val írva; Budg. I, 773. *guruñ*).

587 (N. 523). l., m. *ásít*-. t. t. *asna*-, *esne* *ásít* (oszm. *esne*-gähnen TWb., Budg. stb., kaz. *isne*- Bdg. Bál., alt. *este*).

265 (N. 245). m. *ás*- mellett: tör. *aš*, *eš* «graben» (587, N. 523. l. csak: *eš*- piszkálni, kaparni; v. ö. Stud. *eš*-graben, schürren, reiben; Budg. *iš*-, oszm. *eš*- *рыть* stb., alt. *eš*- *грести* *вещломъ*; kaz. *iš*-rudern Bál.).

633. (N. 549). m. *tár*-. t. t. *tara*, *tere* «völgy» (V. EtWb. 176. csak. *tere*, oszm. *dere* «thal»; a 595 [N. 527]. lapon ugyane szó a m. *derü*-hez hasonlítva csak *tere*, de *terek* mellékalakkal s ily fordítással: «széles, kiterjedt, nyílt», a melyhez alkalmasint

¹⁾ Előbb, a 324 lapon V. úr még nem kínálta a *kengej*-t tényleges adatúl, így hozván föl azt: «*kangaj*, esetleg (N. 304 eventuell) *kengej*;» csak a jelentésén segített egy kicsit: «*schneeschlittschuh*, — *bügel aus eisen oder holz zum laufen auf dem schnee*.»

köze van a Stud.-ben eléforduló *seri*, *serik* «ausgebreitet, eben, flacher ort» szónak).

353 (N. 332). *völgy thal* («régibb alak: *vuelge, velghe*): tör. *balga*, **belge** ásni, kivájni [graben, aushöhlen] (Pavet d. C. *balg-mak creuser, fouiller*; Budag. I, 267 *balga-mak* копать, рыть; — ezenkívül van a *bil, bel* «hacke, grabscheit» szótól: oszm. *belle- v. bele-* graben, umgraben [kapával: «kapálni»] Budag. I, 303).

550 (N. 493). m. *toll*: t. t. **tuj**, *tüg* toll; a Ném. kiadásban meg így: *tuj, tug* feder — s így nem tudjuk, mit állít voltaképen V. úr, mert látni való, hogy sajtóhibával van dolgunk. De azt akarta-e, hogy a magyar kiadásban szintén *tuj, tug* legyen? vagy azt, hogy *tüj, tüg* legyen? (A szónak egyébíránt eddig csak magashangú alakja ismeretes: oszm. *tüj*, csag. *tüg, tük* Stud. Budg., kaz. *tök* Bál., alt. *tük*, jak. *tü*). — Ugyane ezikkben fölhozza Vámbéry úr mit alt. szót: **tolo** «tollasodni», a melynek alapja egy könnyen észrevehető sajtóhiba Budagov transcriptiójában: Budag. I, 403. **تولامك, تولمك** kir. **түлөмөк**, alt. **толомөк** лиять azaz «vedleni», nem «tollasodni»; az Altgr.-ban, a honnan Budg. ezt átvette, így áll: **түле**, kond. **төлө**, kirg. **түлө** «лиять»; **مك** is mutatja, hogy magash. szót akart kiírni.

532 (N. 482). m. *kutya*: csag. **kučuk**, *küčük* kutya kölyke (Stud. csak: *küčük* der junge hund, Budg. kaz. *küčük*, Bál. *köčök*; de van alt. *kučuk* щенок).

317 (N. 297). *tör falle, schlinge*: tör. *tor* és **tör** (N. *tür*) netz zum fangen der vögel und fische (Stud. csak: *tor* netz; Budg. I, 387. *tor* netz, schlinge; Budg. csak a *torla-* **تورلامق** «verwickeln [umgarnen]» igére nézve se j t i, hogy *türle*-nek is olvasható volna, minthogy az = *tür-* **تورمك** «zusammenrollen, einwickeln, aufschürzen».

346 (N. 326): tör. *kujas*, **küješ** sonne (szófejtés kedvéért: «a tör. *küj-* égni igétől); meg «*küješ*-ből az oszm. *güneš*, eredetileg *günješ* sol származott»; pedig Stud. csak *kujas*, Budg. II, 98. *kujas*; EtWb. 116. még csak: *kojas*, *kujas*).

296 (N. 277). *sör, ser* bier: tör. *sıra*, **sera** (csuv. kaz. alt. *sıra*: Zolotn. Bál. Budg. Altgr.)

515 (N. 473). m. *év* annus: t. t. *il, jil* (az *il* csak azerb. alak: **ایل**; közönséges tör. alak *jil*, nem *jil*, és másai; de meg kell jegyezni, hogy V. úr a mélyhangú *i* kiírásában általában igen kö-

vetkezetlen, sőt többnyire egészen elhanyagolja, csak *i-t* írván mélyh. szókbán is | szintilyen 554 (N. 495). m. *üssög*: csag. *issik*, *issig* (Ném. kiad. *issig*); de 508 (N. 469). m. *asz*:- t. t. *issik*, meg 527 (N. 480) m. *izzó* mellett: csag. *isig*, oszm. *issi*.

353 (N. 333). *sizet* Insel: tör. *sig* sekély vizű hely, zátony [seichte stelle, untiefe] (626 l. *sekély* mellett: oszm. *sig* sekély szintígy Z., Budg. I, 700).

3. §.

Hogy a török nyelvújítás már a szók consonansai b a n is czélszerű változásokat bírt eléidézni, mutatják a következő példák:

A)

635 (N. 550). l., m. *tegnap*, *tege* mellett: oszm. *dün*, csag. *tün* teg nap, *tüne-gün* tegnapi nap: «a törökben levő nasalis véghangot a magyarban rokon képviseli», t. i. *n*-t, a melyet az oszmanli immár *n*-nek ejt, i r á s b a n pedig a kazáni és keleti törökség arab betűs *ng*-vel jelöl, (a melyet némely transcriptio meg is tart, pl. V. úré az Abuskában, Stud.-ben, s másutt), az oszmanli meg *g*-vel, illetőleg pontos *g*-vel (sagır nun: \ddot{X}); e mellett van az oszmanliban eredeti *n* is, mely a többi törökségben is *n* (a fölhozott szó eddig így ismeretes: oszm. *dün*, ered. *n*-vel, valamennyi szótár szerint, Budag. is így; csag. Stud. *tön* nacht, *töne-gün* gestern, Budag. *tün* nacht, kaz. *tön*: *tönä-kön* tegnap, alt. *tün* ночь, jak. *tün* nacht, kar. *tün* nacht, gestern).

632 (N. 549). m. *szűn*:- tat. *sun* szűnés, vég, oszm. *soñ* (inkább az utóbbit írhatta volna V. úr *son*-nak; Stud. csag. *song* ende, Budg. oszm. kar. *soñ*, *sung* ende, kaz. *suñ* Bál., alt. *soñ*, kar. *soñ*).

533 (N. 482). m. *láng*: t. t. *jan*- és *jañ*- égni (Ném. kiad csak: *jan* brennen), és 597 [528]. l.: t. t. *jang*- flagrare (oszm. *jan*-, ered. *n*-vel, valamennyi szótár szerint; kaz. *jan*- Budg. Bal., kirg. *žan*-ропты Ilm.; csak Stud. csag. *jang*- brennen, lodern; — a *jañ*-alak tehát nem mondható t. t.-nak).

605 (N. 533). m. *hang*: csag. *oñ*, *ong* beszéd, hang; oszm. *oñ* beszéd, szó (Stud. *on* laut, ton; Budg. I, 160. oszm. csag. *ön*,

kirg. *en*, ГОЛОСЪ, ЗВУКЪ, alt. *ün*; oszm. *ön* **اَوْن** voix, bruit; — 514 (N. 472). m. *ének* mellett így találjuk: csag. *ön*, kirg. *en*, alt. *ün* hang).

598 (N. 529). m. *enged-*: t. t. *en-*, **eng-** alászállni, herabkommen (oszm. *en-*, *in-* Budg. I, 214., kojb. *in-* abwärtsgehen; EtW. 35. csag. *en-*, oszm. *in-* absteigen, herabkommen, jak. *äniä* abhang eines berges; — de van csakugyan *iñ-* is, nem *eng-*, t. i. kaz. *iñ-* Bál.).

608 (N. 534). m. *igen*: oszm. *eñ*, **eng** igen, nagyon; t. t. *engen* igen, sok, nagy (oszm. *eñ* ejtve *en*, «partikel des superlativs» EtWb. 63; kaz. *iñ* id. Bál.; oszm. *enen* весьма Budg. I, 74., Zenk. *eñen* très-fort).

509 (N. 469). m. *bonyolód*: t. t. *bok*, **bong** összefonni, gombolyítani (Ném. kiad. *bök*, *böng* flechten winden), hivatkozással Budagovra: I, 286. **بوكمق** (Budagov nem **مق**, hanem **مك** végű magash. szót irt: **بوكمك** *bükmek* v. *bökmek*; e mellett kitette még a **بكمك** alakot is, s nyilván ezen alapszik V. úr *böng-*je illetőleg *bong-*ja. De Budagov ezzel csak a *bög-* alakot különbözteti meg a *bök-félétől*. V. úr is tudhatná, hogy Budagov a *ž*-vel korántsem csak «sagır nunt» jelöl, s hogy azt nem csak oszmanli szók kiírásában használja; amúgy ő *g* értékkel használja (*k* ellenében) s az esetleges *ñ* (illetőleg *n*) értéket rendszeren a mellékelt transcriptióban tünteti föl).

535 (N. 488). m. *menül-*: t. t. *mög*, **möng** hajlítani (*möng* csak az előbbi *böng-*, illetőleg *bong-*nak kezdő *m*-vel való változata).

637 (N. 551). m. *tönk*: csag. **tönk** «a fának legalsóbb része, vég, tő» (Stud. *töng* «grund, boden eines gefässes, stamm»).

B)

597 (N. 528). m. *egész* mellett: csag. **egis** magas, felnőtt (Stud. *igiz*, *egiz* hoch, erhaben, vollkommen; Budag. I, 202. csak Stud. -ból vette át, de hozzá tevén: vajjon nem csag. *ediz*-ből?).

614 (N. 538). m. *kosz* mellett (melynek V. úr «brand» jelentést tulajdonít): csag. *kiz*, **kis** hőség, tűz (Stud. *kiz*, **كيز** «wurzelsbedeutung»: eifer, feuer, wärme; Budag. II, 55. csak ige: *kiz*-mak).

558 (N. 497). m. *vesz-ni*: t. t. **bosz**, *buz-* rontani (Stud. csag. *boz-*, *poz-* verwüsten, Budg. csag. oszm. *boz-*, kaz. *boz-* törni, rontani, TWb. oszm. *boz-* verderben; az alt. *pus-* разстрои ты nem lehet a *bos-* alak t. t.-ságának bizonyítéka, mert az Altgr. az ígető

végeconsonansát általában szóvégi alakkal teszi ki, s így egyáltalában *s*-vel azokat is, a melyek másutt csak *z*-vel valók, pl. *ses*- érezni, *kas*- ásni, *as*- eltévedni = *siz*-, *kaz*-, *az*- stb.).

624 (N. 544). m. *ösze*: t. t. *ez*, **es** összenyomni (Stud. *ez*, *iz*-drücken, pressen; oszm. *ez*-; Budg. I, 192. kaz. *iz*-, oszm. azerb. kirk. *ez*-; csak tob. *is*- Budg.).

542 (N. 488). *ős* herbst: t. t. **kös**, **küs**, *güz* herbst (Budg. csag. kaz. *küz*, oszm. *güz*, TWb. *güz*, kaz. *köz* Bál., alt. *küs* [v. ö. imitt fent alt. *pus*-ról]).

548 (N. 491). m. *szö*- (vog. *säg*-): kaz. **čeg**, **čig**- «szöni» (Bál. Budg. I, 508. *čik*- einsäumen, ausnähen; csak további vocalis előtt áll be *čig*-: n. ag. *čigeüče*).

561 (N. 499). m. *iparkod*:- t. t. *iv*, **ib**- sietni (oszm. *iv*-, *ev*-eilen; Budg. oszm. csag. *iv*-, *ev*-; Stud. *ivrik* schnell, eilig).

602 (N. 531). m. *gyáva*: t. t. *jaba*, **java** «gyáva», haszontalan (Stud. *jaba*, *žaba* nutzlos, wertlos, schwach; v. ö. Budg. I, 431. oszm. *žaba* даромъ, TWb. *žaba* umsonst).

636 (N. 551). m. *toj*-, *tojás*: t. t. **toj**-, *tog*- «tojni, szülni» sic! (NyK. VIII, 180. még csak így hozta föl V. úr, szintén m. *toj*- mellett: csag. *tog*-, oszm. *dogh*- [azaz *doğ*-] «szülni»; v. ö. EtWb. 194. csag. *tog*-, oszm. *dog*- entstehen, geboren werden; Budg. I, 748. *tog*-, *dog*-; kirk. alt. *tuu*-; Bál. kaz. *tüu*-, *tu*- geboren werden); — a 343 (N. 343.) lapon, m. *szokás* mellett a t. *toka* «gebrauch» [?] szónak etymonját találja V. úr ugyanezen *tog*-igében, csakhogy itt *toK*- az alkalmas alakja: *tok*- «felkelni, felkerekedni: aufstehen, aufkommen».

296 (N. 277). *hagyma*, *hajma* zwiebel: alt. *sogono*, **sojno** (Altgr. csak így: *sogono*).

330 (N. 310) m. *talp* mellett: **tapan**, *taban* talp (oszm. *taban* TWb., kaz. *taban* Bál. Budg., alt. *taman*).

384 (N. 362). *kanta* kuruzsló, quacksalber (?) : alt. *kamta*- «kamot [sámánt] működtetni, magát bűvös mondással gyógyíttatni [einen *kam* fungiren lassen, sich durch zauberspruch heilen lassen] (Altgr. *kamta*- шаманить, камлатъ : zauberei treiben, hexen, besprechen).

570 (N. 508). m. *máj*: t. t. **bajir** máj (329: 309. lpon *bagir*, *baír* máj, 508: 469. kirk. *bagir* has; Stud. *bagir* leber, kaz. *bauir*, oszm. *bagir* [*bağır*] eingeweide, alt. *puur*); ellenben

620 (N. 541). *nyúl-* mellett: t. t. *jaıl-, jajıl-* sich ausbreiten, holott csak *jajıl-* a pontos alak, mint a *jaj-* «ausbreiten» passivuma.

305 (N. 286). *fürt locke (hajfürt)*: *bürték* v. *bürček* «a turkómánoknál varkocs a fül mögött [hinter den ohren zwei lange zöpfe]» (Stud. meg EtWb. 227 csak: *börček, bürček* locke, gekräuseltés haar; Budg. I, 252. Kaz. *bürček*; Pavet d. C. *bürček*).

C)

618 (N. 540). m. *magas* mellett: t. t. *moj, boj* «hosszuság, magasság, növés (länge, höhe, wuchs)» (617. m. *maga* mellett: csak *boj* «test, növés, hosszúság: körper, wuchs, länge»; némely török szóban váltakozik kezdő *b* és *m*, az egyes nyelvek szerint, úgy, hogy az oszm. alak rendszeren *b*-vel való, pl. oszm. *buz* jég = csag. *kirg. muz*, alt. *mus*, jak. *mūs*; oszm. *bejin* velő = kaz. *mej*, jak. *mäji*; stb.; de ezek közé eddig a *boj* szó nem tartozott, a mely a különben *m*-kedvelő nyelvekben is *b*-vel való: kaz. *buj* Bál., csag. *boj* Stud., *kirg. boj* Ilm., alt. *poj*; így más szók is kizárólagosan csak az egyik kezdőhangzóhoz ragaszkodnak: *baš* fej, *bil-* tudni, *biš* öt: sehol sem így: *maš, mil-, miš*).

288 (N. 269). *csikó* füllen: tör. *čigin, cikin* «Abuska» (Abuskában így: *žigin*).

517 (N. 474). *jéreg*: t. t. *pürge, pire* bolha (Stud. csag. *bürge*, oszm. *pire*; Budag. csag. *bürge, bürgü*, kaz. *börčü* Bál.).

312 (N. 292). *sereg* heer: tör. *čerig, šerik* (EtWb. 182. *čerig, čerik*; Budag. I, 476. oszm. *čeri, csag. čirig*, alt. *čerü*; a netalán *kirg. šerik* alakot Budg. nem ismeri).

308 (N. 289). *saru* schuh: tör. *čaruk, šaruk* (oszm. *čarik, čaruk*, Stud. *čaruk* art grober schuhe; Budg. I, 456. csakis *č*-vel való alakot hozott föl).

335 (N. 315). *sír* grab: tör. *čigir, čir* v. *siri*, N. *siri* «grube, furche» (az utóbbit V. úr talán *širi, širi*-nek akarja olvastatni; a 593 [N. 526] l. *csik* mellett ezt adja: oszm. *čigir* furche, a 627 [N. 546] l. *sor* mellett ezt: alt. *čür*, csag. *čigir* furche; — mindössze ez található: oszm. *čigir* [*čigir*] «seitenweg, fusspfad»).

550 (N. 493). m. *tom-, töm-* mellett: tör. *töm, cöm* leguggolni, alámerülni [sich ducken; untertauchen] (EtWb. 192. csak *č*-vel: csag. *čum-*, alt. *čom-*, azerb. *čöm-*, oszm. *čim-*, csuv. *čum-* = sich baden, sich untertauchen; — v. ö. Stud. *čöm-* és *čömel-* baden,

sich untertauchen ; Budg. I, 500. csag. *čum-*, alt. *čom-*, oszm. *čim-*, azerb. *čüm* нырнуть, окунуться въ воду ; Zolot. csuv. *čum-* id.)

595 (N. 527). m. *derü* : csag. *tere*, *terek* széles, terjedt, nyílt ; csag. *terkin-* terjedni, megnyilni ; (v. ö. fent a 2. §-ban *tara-* alatt : *tere*, oszm. *dere* «thal» ; Stud. csak *serik*, *seri* «ausgebreitet, eben, flacher ort», v. ö. oszm. *ser-* ausbreiten ; első nyoma egy csag. *tere-*, *terki-* igének, melynek *terkin-* a passivuma, található EtWb. 176. sz. «*tere-*, *terki-* ausbreiten, *terkin-* sich ausbreiten, meg : *terki* tuch oder platz zum ausbreiten der waare» ; mert más a csag. Stud. *terge-* «ausweichen, vermeiden [c. abl.]» ; találkozik azonban még a *terki* névszó az ujjurban a KBil. szótárában : *tergi*, *terki* «tisch, platz, wo etwas ausgebreitet wird», s minthogy ezzel *ser-* igétől való oszm. *sergi* «ausgebreitetes (teppich, tisch)» egyezőnek mutatkozott, ebből egyszersmind egy megfelelő csagataj (!) ige látszott V. úrnak fölvehetőnek. Én legalább más alapját nem találom, s így a csag. *tere-*, *terki-* igét csak a török nyelvújítás szüleményének kell tartanom, míg csak V. úr az igazi alapot hitelesen ki nem mutatja.

D)

302 (N. 283). m. *sző-*, *szöv-* (weben) mellett : tör. *sok-*, soumint a lt. szó (a 548 : 491 lapon mégis csak alt. *sok-* «szőni» van fölhozva ; Altgr. csak *sok-*, de magára «бить, ударить schlagen»-vel fordítva : csak *keden sok-* így : ткать, weben, tkp. «leinwand schlagen» ; vö. kaz. *suk-* schlagen : *kinder s.* weben, vásznat szőni, tkp. «hanf schlagen»).

288 (N. 269). *kancza stute* : kirc. *konači* «harmadfű kancza [stute im 3. jahre]» (Budag. II, 95. a *konan* cikkben így adja az e jelentésű szót : kir. *konažun* кобыла съ третьей весны ; van nála csag. *kunači* is, de így : «2-jähriges kalb od. junger stier» ; v. ö. Stud. *konačin* kuh im zweiten jahre, és : *konan* pferd im dritten jahre).

377 (N. 356). *személy* «person, individualität» : alt. *söne*, esetleg (!) *süne*, *sünej* : «az Altgr. kiadói ezt így fordítják : *svoistvennaja duša*, azaz tulajdonképen való lélek [die eigentliche seele]» (dehogy van így az Altgr.-ban, a hol ezt olvassuk : *süne* душа, свойственная челоуьку, живущая и по смерти челоуька = seele, dem menschen eigen, die auch nach dem tode des menschen lebt ;

— V. úr mellőzte a *čeloveku* szót, pedig csak ezzel együtt érthető a *svoistvennaja*).

275 (N. 253). *agyag* lehm: kel. tör. *alčik* lehm, thon, oszm. *alči* (Stud.-ben nincs meg e szó; Budag.-nál mint oszm. szó: *alči* gyps; Pavet d. C. *alči* plâtre; — van ugyan csag. *alčik*, de «spion» jelentéssel Budg., Pav., EtWb. 13; V. úr az ő *alčik*-ját alkalmasint a tör. *balčik* «lehm, koth» szóval tévesztette össze).

290 (N. 271). *macska* katze: csag. *möšük*, *müske* macska (Stud. *mišik* katze; Budg. II, 263. *müšük* katze; más a kirg. *müškö* «nicht schöne, aber gut milchende kuh» Bdg.).

4. §.

Az új törökségben immár a szók jelentései is közelednek a magyarsághoz, a rokonság utját egyengetvén. Érdekes szellemi mozgalom szemlélhető, melynek első stadiumában némely szónak eddigi másodrendű vagy épen csak átviteles jelentései fölkerekednek első- és főjelentésekül, az eddig első helyen állott társaikat hátrább tolván vagy egészen a feledtség ürébe taszítván. Egészen új s a r j a k is erednek a meglevő jelentésekből, a melyektől azonban még teljesen el nem szakadtak.

505. lap, m. *ad-ni* mellett: csag. *ada* «adni, ajándékozni, igérni (N. 467. geben, spenden, schenken, geloben)», meg: *adag*, *adak* «adomány, ajándék, rész, évszak és sziget (gabe, spende, teil, jahreszeit und insel).» Mindenek előtt megjegyzem, hogy V. úr *adag*, *adak* «rész, teil» jelentését csak a régibb magyar-török szóegyezéseiből vette át (NyK. VIII, 125: csag. *adak* «ajándék, rész, adag»), s nyilván csak az új-magyar *adag* «portion» szó teljes hangbeli egyezése csábította e jelentés fölvételére (már az Abuska fordításában: «adakozás, ajándék, adag»). Mert Stud.-ben csak így közölte volt az *adak*-ot: «gelübde, gabe, geschenk»; Pavet de Courteille, a kire most V. úr hivatkozik, szintén nem tud «teil, rész» jelentésről («voeu; saison»), sem Budagov (1. darbringung, gabe, geschenk, opfer, gelübde, versprechen [приношение, даръ, жертвоприношение, обѣтъ]; 2. zeit, jahreszeit [время, время года]). Egyébiránt Pavet d. C. meg Budagov csak az Abuskához ragaszkodnak,

ki így adja ez *adak* oszman-török magyarázatát: 1. نذر (*nezzr* = «action de vouer ou de consacrer qu. ch. [à dieu]; voeu; chose consacrée, offrande, sacrifice»), 2. وقت و موسم (zeit és jahreszeit, saison). De nem is értem, hogy mért vitatja V. úr az *adak*-nak «rész, darab» jelentését, mely fennforgó céljához (t. i. annak megmutatásához, hogy *adak* voltaképen «donum», s csak azután «votum») a legkevesebb segítséget sem nyújt, valamint nem az *adak* egyébféle jelentései («évszak; sziget»), a melyeket V. úr elég furcsán ugyanazon «donum v. votum»-féle *adak*-nak jelentéseinek tart, holott látni való, hogy itt több homonym *adak*-val van dolgunk, a melyeket csak a szótárak (Pavet d. C., Budagov, Abuska) egy cikkben tárgyaltak. Különben V. úr még egy jelentéssel állhatott volna elé: Stud. *adag* «rollwägelchen der kinder beim gehenlernen». — Szó lehet itt tkp. csak arról, hogy a csag. *adak*-nak نذر-féle magyarázatából mit kell értenünk, első és fő jelentésképen: «votum»-e vagy «donum»? Pavet d. C. és maga Vámbéry úr (a csag. Sprachstudien-ben) úgy értik a نذر (*nezzr*) szót, illetőleg ennek alapján az *adak*-ot, hogy elsőben «votum»-ot tesz («voeu, dont on s' acquitte par des aumônes»; Stud. «gelübde; gabe, geschenk»); Budagov meg első helyen hozza föl a «darbringung, gabe, opfer» jelentést, s csak azután a «gelübde, versprechen»-t. De látni való, hogy Budagov azért halmozza a magyarázó szókat, mert nem akar a даръ (gabe, geschenk) szón akármiféle «donum»-ot értetni, hanem «weihgabe, opfergabe»-félét. Hogy e szerint tulajdonképen mégis csak a «voeu, gelübde, обѣтъ» az igazi és első jelentés, a melyhez a bizonyos «donum»-féle csak fogalomtársulásnál fogva csatlakozott, támogatja még az *ada*- ige is, mint a melynek az *adak* a származéka. Ez korántsem jelent egyszerűen «adást» (geben), a mire a törökségben a *bir*-nek ige szolgál, hanem: Vámbéry úr szerint is (Stud.) «geloben, weihen, schenken», Budagov szerint csak is ezt: «gelübde tun, versprechen geben (дать обѣтъ); v. ö. oszm. *ada*- «faire voeu» (és *adak* v. *nezzr* «gelübde» TWb.; ellenben «schenken» *bağışla*-); v. ö. még kaz. *adarin*- «ein gelübde tun» Bál. (дать богу обѣщаніе, обѣтъ Ostroum.). E mellett számba sem jön, hogy helyes-e vagy sem Budenznek egykori véleménye, (NyK. X, 93), hogy az *ada*-nak «geloben» (azaz «igérni») jelentése annak az *at*, *ad* «név» szótól való származásában gyökeredzik (a mint a cseremiszen van *lim*- «név»-től *limde*- «igérni»).

510 (N. 470). *büz*: csag. *pis* «büdös, piszkos (stinkend, schmutzig)»: *pis koku* rossz (büdös) szag; — Stud. *pis* weisse krätze, aussatz; Budg. *проказа* (anssatz), meg: *дурной, злой, гадкий* (schlecht, widrig, ekelhaft); — tehát *pis* magában még nem «büdös», a mint a *pis koku* «übler geruch» is mutatja; ez utóbbit V. úr NyK. VIII, 134. oszmanlinak jelezte: v. ö. NyK. X, 115.

510. *csepp, csöpp*: t. t. *ëöb, ëöp* «apró darabokká vagdalt vagy tördelt test: N. 470. Körper in kleingehacktem, zerbröckeltem zustande». (585. l. oszm. *ëöb* szemét, hulladék, kis darab); — Stud. *ëöb* «rute, kleiner stock, holzstückchen, holz», oszm. *ëöp* «holz, holzstück, stock, splitter, spänchen, auskehricht»; kaz. *ëüb* mist, kehricht.

510. u. ahhoz: csag. *ëöprek* kis darab (kleines stück); — Stud. *ëübre* «fischgräte», *ëüberik* «fetzen»; Budg. kaz. *ëüprek*, alt. *ëeberek* lumpen, fetzen, altes zeug (meg: *охлопокъ* flocke [wolle], werg, *пакля* hede, werg).

511. *csipő*: t. t. *sap* «több tárgynak alsó vastag része (pl. növény tökocsánya, fegyver fogantyuja): N. 471. der dicke untere teil (stengel, griff)»; v. ö. NyK. VIII, 187. m. *záp* mellett; oszm. *sap* «töve, markolata, alsó vastag része valami testnek»; — oszm. *sap* «stiel, stengel, handhabe, griff; strohhalm» Zenk.; szintígy Budg. I, 685. v. ö. TWb. «stiel, griff, stengel».

511. *csomó*: t. t. *čuma* «dögvar (N. 471. pestb e u l e), pestis»; — *čuma* (oszm.) egyszerűen «pestis» Budg., úgy mint az oroszban is *чума* «pest, seuche».

511. u. ahhoz: csag. *čumak* «buzogány, gömb (N. knauf)»; meg 274 (N. 254): kel. tör. *čomak* «knaul». — Budg. I, 500. «keule», Zenk. «keule, eiserner stab; grosser küchenlöffel».

512. *csuk* -: csag. *tik*-, *tuk*- (l. fent 1. §.) «bedugni, bezárni, verstopfen, verschliessen»; — Stud. *tik*-mak «verstopfen, zustopfen», Budg. *tik*- «hineinstecken, stopfen, zustopfen»; (V. 596. *dug*-mellett, így: *tik*-, *tika*- «dugni».)

471. (Ném. kiad.) *él* acies: csag. *bileö* «schärfe»; — Budg. *bilegi*, *bileü* «schleifstein», oszm. *bilegi* (*bileji*) id.

514. *epe*: csag. *öpke* «harag, epe: N. 472. zorn, galle (képleges értelemben)»; — Stud. *öpke* «lunge; zorn, grimm, mut»; v. ö. Budg. I, 108. id.

514. *erdő*: csag. *or* «duzzadás, áradás: N. 473. anschwel-

lung»; — Stud. *ur* höhe, Budg. id.; oszm. *or* «drüsengeschwulst, kropf» Z., *ur* id. — V. úrnak «sokaság»-féle értelem kellett.

515. *ész, esmer-*: oszm. *ismarla-* «ajánlani, esz é b e juttatni»: N. 473. «empfehlen, in sinn bringen», meg 609: 535. l. *ismarla-* «elmejébe verni, im sinne (sic!) einprägen»; — oszm. *ismarla-* «recommander, commander, donner une commission: einem übertragen, empfehlen, überlassen.» Zenk., Bianch. Budg. I, 55. id. (поручить stb.)

516. *fed-*: kurg. *büten* «idegen, ismeretlen (betakart?): N. 473. fremd, unbekannt (verhüllt?)»; — Budag. I, 272. *büten* иной, другой, посторонний: anderer, fremd (nicht zugehörig, anderweitig: *bünténler* другие, прочие: die anderen, die übrigen.)

516. *fehér*: csag. *bor* «feh é r s é g, kréta»: N. 473. weisse, kreide»; — Stud. *bor* «kreide»; kaz. *bur*: *ak-bur* (fehér-*bur*) «kreide» Bálint.

516. *fekete*: uig. *pek* «fekete»: N. 474. schwarz»; v. ö. mong. *beke* «feketeség, schwärze»; — KBil. uig. *bek, pek* «schwärze, tinte, der moor»; a mong. *beke* sem jelent «feketeséget» mint tulajdonságot vagyis «fekete színt», hanem (Schmidt 105., a kire pedig V. úr is hivatkozik): «tinte, schwärze» (or. черная краска, fekete festék).

517. *feküsz*: alt. *pükte-* «meghajlítani, lefektetni»: N. 474. umlegen, niederlegen»; — Altgr. *pükte-* свернуть, сложить, согнуть, azaz: «zusammenrollen, -wickeln; zusammenlegen, falten; zusammenbiegen». Igaz, a сложить ige jelenti még ezt is: «ablegen, niederlegen (pl. ein amt)»; de a свернуть és согнуть-*val* való összefogása meg a *pük-* alapigének сбить jelentése semmi kétséget sem hagy, hogy az Altgr. milyen értelemben vette itt a сложить igét.

517. *fogy-* (decrescere): alt. *püt-* «tönkre menni, elfogyani»: N. 474. zu ende gehen, ausgehen»; — Altgr. *püt-* совершиться, сдѣлаться, вырасти; зажить (о ранѣ), зарости: vollendet, vollbracht werden, (festig werden), aufwachsen; verheilen (von einer wunde), verwachsen; — V. úr szerint a *fogy*-hoz csak a *p*-vel való alt. *püt-* illik, mintha ez nem is volna mása a köztörök *büt-, bit-* (kaz. *bet-*)-nek. Ennek a *büt*-nak korántsem egyedüli jelentése «zu ende gehen, ausgehen, zu grunde gehen, a mint V. úr 589: 524 l. a m. *beteg* cikkében is fölveszi, hanem ez is:

«fertig v. ganz werden»: vö. Stud. *böteö* ganz, vollkommen, *büt-wachsen*, endigen; Budg. I, 243. «zustande kommen, vollendet werden, sich endigen, ganz werden, verheilen, wachsen»; kirk. *bitik* цѣлый, хорошии (ganz, unversehrt, in gutem zustande: pl. kenyér, gyümölcs).

519. *füst*: oszm. *pus* «szárazköd, füst: N. 475. höhenrauch, rauch»; — oszm. *pus* «braine, brume, brouillard: nebel, thau, staubregen» Zenk., изморозь, туманъ, мелькии дождь Budg.; v. ö. csag. Stud. *bus* «nebel»; — meg is engedve, hogy a Lehčei Osmaninak ezen magyarázata: «a levegőnek a föld színére elterjedő *duman*-ja (nebel, dunst-ja)» csakugyan a «höhenrauch»-ra értendő (a melyet az orosz is сухой туманъ, száraz köd-nek nevez), ebből még korántsem következik, hogy *pus* egyenesen és általában «füst»-öt jelentene.

519. *gazdag*: t. t. *kazan*- «nyerni, meggazdagodni: N. 575. gewinnen, sis bereichern»; — oszm. *kazan*- «profiter, gagner»; Budg. II, 14. *kazan*- (csag. *kazgan*-) приобрѣсти, выиграть; Stud. *kazkan*- gewinnen (gagner, profiter).

519. *gugg*-. t. t. *ök*- «leülni, ülni», *ökük* «a mi ül (épületről: was sich setzt)»; — Stud. *ök*- «niederfallen, niederhocken, öökek dem einsturz nahe, fallend»; Budg. *ök*- опуститься, осѣться (von gebäuden: sich setzen); kaz. *ök*- sich setzen, sinken Bál., oszm. *ök*- sinken, einsinken, fallen.

521. *hab unda*: kirk. *kom paj* «áradni, fölbuzogni: N. 476. anschwellen, aufwallen»; — Budg. II, 93. вздуться (отъ вѣтра), azaz: «aufgeblasen v. angeblasen werden, sich aufblähen (vom winde)».

521. *háború*: csag. *kabar*- «tódulni, áradni: N. 476. auflaufen, anschwellen», *kabaruk* «csődülés, áradás: auflauf, anschwellung»; — Stud. csak: *kabur*- «lärmern, toben, streiten»; Budg. *kabar*- вздуться, распухнуть (sich aufblähen, aufschwellen), *kabarik* вздүвшійся, aufgebläht; v. ö. csag. Pavet d. Court. *kapar*- «enfier, se tuméfier» és oszm. *kabar*- «schwellen, anschwellen, sich heben (pl. teig), gross werden.»

523. *hely*: oszm. *il, el* «hely, ország, tartomány: N. 478. ort, land, provinz»; — Zenk. *el, il* tribu, peuple, contrée, province; Budg. «volk, volkstamm, einwohnerschaft, (oszm.) gegend, pro-

vinz» (страна, провинция); v. ö. Stud. *el, il land, reich, il volk, stamm, menge.*

525. *hiv-, hü* : t. t. *güven-* «bízalommal lenni, bizni: N. 478. zutrauen haben, vertrauen»; — oszm. *güven-*, «sich rühmen, prahlen, sich verlassen auf», Budg. *güven-, gügen-* хвастать, гордиться (gloriari).

526. *ip* : ujj. *übej, übeke* (esetleg *öpe, öpeke!*) «ip: N. 479. schwiegervater»; 332 (N. 312). l. meg így: tör. *übe, üpe, az ujj. übeke* alakban (ebből: *übe + eke*); — KBil. nem hozza föl ez ujj. szót, sem Klapr.; de van Budag. I, 107. csag. *öbege* дядя («onkel», a melyet Berezin így ért a mong. *abaga* után) és ujj. *ebüge* дядь, grossvater; v. ö. Stud. csag. *abaga* «oheim, freund.»

527. *húz-* : csag. *oz-, uz-* «hoszs zabbítani, nyújtani, előremenni: N. 479. verlängern, in die länge ziehen, vorausgehen»; Stud. *oz-* anwachsen, übertreffen, einholen; Budg. *oz-* проходить, миновать, опередить, — tehát még semmi nyoma a «hosszabbításnak.»

529. *kanál* : csag. *kumgan* «merítő edény, veder: N. 480 gefäss zum schöpfen, eimer»; — Stud. «grosse kanne aus erz»; Budg. *kumgan* és *komga* кувшинъ, рукомоиникъ (krug, waschbecken; v. ö. fent 42. l.

529. *kel-* : t. t. *kel-, gel-, kil-* «jönni, menni, közeledni: N. 481. kommen, gehen, herannahen»; — tudvalevő, hogy a török nyelvekben *kil-* «kommen» (a beszéllő helyéhez), s «menni»: *kít-* (elmenni) és *bar-* (oda menni); v. ö. Stud. *kil-* «kommen, ankommen, gelangen»; Budag. *при-vel*: приходить, прибыть, приѣхать; v. ö. csuv. *kil- id., jak. käl-* kommen.

530. *kéreg* : t. t. *kirag* «küloldal, külső, szél: N. 481. aussenseite, rand»; — Stud. *kirak* grenze, rand, ufer, aussenseite»; Budg. *kirag* берегъ, край, граница (ufer, rand, grenze); kaz. *kirij* oldal, széle valaminek (seite, rand) Bál.

530. *kés* : csag. *kiser* «kés, fejsze», lásd Budag. II, 177; — Budagov nem szól késről: топоръ, тесло «axt, beil»; v. ö. oszm. *keser* petite hache, herminette (beil, zimmeraxt, haue); — a 320 (N. 300). lapon V. úr meg így adja a tör. *keser-t*: «fűrész, faragó kés: säge, schnitz-messer», s csakugyan elé is fordul Stud.-ben: *كيسر keser* «messer», de ezt a csag. *keser-t* is Pavet d. C. így fordítja: «hache de charpentier.»

530. *kevés*: alt. *kem* «hiány, szükség: N. 481. fehler, mangel»; — Altgr. *kem* порокъ, ошибка, вредъ, azaz «fehler [den man begeht]»; вредъ pedig «schaden, nachteil»; Altgr. megjegyzi, hogy *kem* = mong. *gem* порокъ (Schmidt 197. *gem* übel, schuld, unrecht, vergehen.)

531. *kigyó, kilgyó* serpens (MUGSz. szerint etymonja «glatt, kahl»): csag. *kel* «kopasz, tar: N. 481 kahl, glatzköpfig»; meg 615 (N. 539). *kölyök* mellett: t. t. *kel* «kopasz, hajatlan: glatzig, haarlos»; — már EtWb. 126 is: oszm. *kel* «kahl, glatzköpfig»; — Budg. II, 132 oszm. *kel* парша, паршивый (grind, räude; grindig), Bianch. «teigne, teigneux»; Z. «flechte, grind, räude, meg: grindig, kahl in folge grindes»: V. úr TWb.-jában: *kel-lik* «grind».

533. *lak-* habitare: csag. *lakla-* «lakni, letelepedni: N. 482. wohnen, sich niederlassen»; — Stud. nem hozza föl; Budag. II, 186. *lagla-* (a kalkuttai szótár után) занять место, поместиться, azaz: «einen platz einnehmen, sich placiren, platz finden.»

533. *láp*: csag. *lapa* «pép, mocsár: N. 483. brei, morast»; — Stud. *lapa* «brei, schlamm», oszm. «brei, suppe»; Budagov «suppe».

533. *lassú*: csag. *jašun* «titkos, elrejtett, lassu: N. 483. heimlich, verborgen, sachte»; — Stud. *jašun-* sich verbergen, Budg. *jašun-*, *jašurun-* id.; meg: *jašun*, alt. *jaždin* (*jažidin* Altgr.) verborgen, geheim (тайно, скрытно).

534. *legény*: t. t. *jengi, jangi* «fiatal, új: N. 483. jung, neu»; — Stud. *jengi* «neu, jung»; — Budg. kaz. *janga*, csag. alt. *jangi*, azerb. *jengi*, oszm. *jeni* новый, недавний (novus, recens); oszm. «neu, frisch», kaz. *jaña* új, alt. *jañi* id.; jak. *saña* neu, csuv. *šine* id.

534. *mar-*: alt. *mura-* «fogyni, gyengülni: N. 483. abnehmen, schwach werden»; — Altgr. *mura-* слабеть, тускнеть (schwach w., trübe w., von d. augen).

536. *metsz-*: kirk. *meče* «levágott (barom v. ennek egy része): N. 484. geschlachtetes (vieh od. ein teil desselben)»; — Budag. II. 213. kirk. *mče* «teil eines geschlachteten viehs; schenkel, schulterbein» stb.; v. ö. Stud. *müče* das glied, bein.

537. *nő-ni*: csag. *en* «szélesség, vastagság: N. 485. breite, dicke»; — Budg. oszm. *en* breite (ширина, Z. breite, weite; TWb.

enli «breit» (de «dick»: *iri, kalin, šišman*); v. ö. alt. *een* weit, breit (*een jer*), *eendü* широкіи, breit.

538. *nyíl-, nyit-*: t. t. *jail-, jajil-* «szélesbedni, kinyúlani, nyílani»: N. 486. sich verbreiten, sich ausdehnen, sich öffnen»; — Budg. *jaj-* «ausbreiten, entfalten, verbreiten (разстилатъ, развернуть, распространить), Stud. «ausbreiten, ausdehnen»; *jajil-* pass. «ausgebreitet werden v. sich ausbreiten» stb.

540 (N. 487) *okád-* (vomere): csag. *ok* «dobás, lövés:wurf, geschoss», *okla-* «dobni: werfen»; — tudva levő, hogy *ok* az egész törökségben egyszerűen «pfeil»; (így Stud., TWb. is), de EtWb. 7. már: «schuss, pfeil, wurf»); *okla-* is voltaképen «sagitare» (Budg. стрѣлять стрѣлюю).

540. *oldal*: t. t. *jandak, jandaj* «(oldalához) mellé álló N. 487. zur seite stehend», von *jan* oldal; — Budg. II, 343. kaz. *jandak, jandaj* покатыи, пологіи, azaz: «abschüssig, abhängig, geneigt, schräg.»

541. *orr*: csag. *burut* «orrmány, bajusz»: N. 487. schnauze, schnurrbart»; — Stud. *burut* schnurrbart; Budg. kirg. *murt*, kar. *mirt* id.; — talán a német «schnauzbar» szerezte a csag. *burut-nak* a «schnauze» jelentést?

542. *ős*: alt. *eski* «az öreg: N. 488. der alte»; — Altgr. *eski* старыи, прежній; изношенный, azaz: «alt, ehemalig, vergangen; abgetragen.»

542 *ős* (ahne): alt. *ozo* «életkor, a múlt: N. 488. alter, vergangenheit»; — Altgr. *ozo* прежде, начатокъ, древность; ezek közül древность ugyan = «alter», de «antiquitas» értelemben; az «életkor» tehát csak a Ném. kiadásbeli «alter»nek eltévesztett fordítása; — 610 (N. 536). azonban V. úr még másképen fordítja az alt. *ozo-t*: «tör.-tat. [sic] *ozo* elöljáró, öreg: vorderer, alter», a minek szintén nincs alapja az Altgr.-ban (*ozogi* прежній, древній: früher; ehemalig); — szintígy Ném. kiad. 313 l., míg a Magy. kiadásban 333 l. helyesen «előbbi kor.»

542. *öss*: alt. *aksu* «fehéres, ősz: N. 488. weisslich, grau»; — Altgr. *aksu* бѣловатыи, weisslich.

545. *szab-* (schneiden, verschneiden, zuschneiden): t. t. *sap-* «bevágni, bemetszeni», N. 490. einhauen, einschneiden»; — v. ö. EtWb. 153. csag. *sap-* einschlagen (einen, weg), einrammen (einen pfahl); Stud. *sap-* propfen, anstückeln (vom holze), *sapak*

seitenweg; — Budag. I, 683. oszm. *sap-* (t. i. *joldan*) свернуть съ дороги, vom wege ablenken, *sapažak jer* ort wo man vom wege ablenkt; Zenk. Bianch. *sap-* se détourner (du droit chemin), diverger, dévier (*joldan sapmak*); — jelesen a «b e m e t s z e n i, e i n s c h n e i d e n» jelentés tehát, a mely a m. *szab*-hoz leginkább illenék, nincs tudva az oszm. *sap-* igére nézve; a «bevágni, einschlagen»-félét legfeljebb a német «weg einschlagen» különös szóhasználattal lehetne támogatni (a mint támogatta is V. úr NyK. VIII, 173: osz. *sap-* bevágni, pl. *jol sapmak* utat bevágni!), de ezzel még az sem fér össze, hogy a török az «út» szó ablativusával használja a *sap* igét (*joldan sapmak*, v. ö. NyK. X, 124); az «einschlagen, bevágni, beverni» jelentést tulajdonítja ugyan V. úr a csag. *sap-* igének, EtWb-jában («einen pfa hl einrammen»), de ennek sincs nyoma sem Stud.-ben sem Budagovnál, ki e jelentéssel nem a *sap-*, hanem az oszm. *sapla-* igét hozza föl (вонзить, воткнуть, проколоть, Z. percer, ficher, enfoncer, empaler, Bianch. id.); végre az alt. *sap-* (v. ? *sabi-* Altgr.) бить нагайкою (mit der peitsche schlagen), s az e mellett Altgr.-ban fölhozott kirk. *saba-* сильно бить (stark schlagen) csak a «schlagen» jelentést igazolják, t. i. az alt. és kirk.-re nézve (a mi mellett meg számba kell venni, hogy a csag. *sapa-* «mit einem stocke ausklopfen» szerint ez igét a *sap* «stiel, stengel»-hez tartozó denominális igének kell tekintenünk, a minek veszi is Budag. I, 682). — V. úr 654 l. a t. t. *sap-* ige «schneiden» jelentésének igazolására az alt. *sabi* «töredék, szakasz (N. 563. bruchstück, abschnitt)» szóra utal, a melyben a «metszés, elvágás (schneiden, abschneiden)» fogalma tisztán ki van fejezve. Az bizony lehet hogy ki van fejezve, de az is hogy nincs. Altgr. így: *saba* v. *sabi* «часть, доля, количество: teil; menge, masse, anzahl» (pl. *kižiler-diñ köp sabazi* большая часть людей, ein grosser teil der menschen).

545. *szakad-, szak:* csag. *čak* «mérték, fölosztás, óra (mint a nap része): N. 490. maass, einteilung, stunde»; — Stud. *čag* zeit; *čaklig* im werte von ..; Budg. *čak, čag* время, количество, мѣра azaz: «zeit, quantität, maass»; *ol-čakda* akkor, *ol-čakli* annyi, tantum; Budagov I, 458. azt is említi, hogy *čag*-nak nevezték az ujugurban a nagy órát is, azaz az éj-nap-nak 12-ed részét, Ulug-Beg szavai szerint, a melyeket Vámbéry is EtWb. 74. l. idézett, így fordítva: «Die chinesischen und ujugurischen sterndeuter haben den tag in 12 teile geteilt und jeden einzelnen mit *čag*

bezeichnet»; v. ö. mong. *cah* «zeit, jahreszeit, doppelstunde» (Schmidt 318., Kowalewski 2105. l.); — megjegyzem, hogy az «óra, stunde» jelentésből még korántsem következik az illető szónak (pl. itt *čag*-nak) «rész, (teil, abschnitt)»-féle etymonja is, noha ilyen etymon magában véve lehetséges; jelesen a *čag*-nak egyéb használatát tekintve, az ujjur 12 nap-*čag*-jában, a mi a szó-jelentést illeti, csakis «tages-z e i t-eket láthatunk. — Szinte megfoghatatlan, hogyan mondhatja V. úr a 250 (N. 230) lapon, hogy a tör. *čag* [*čak*] szónak Budenz «hibásan tulajdonítja a „quantitas“ mellékjelentést (sic) s egyszersmind az „idő“ kifejezését, pedig az csak „rész” és „töredék” jelent!»!

548. *szö-, szöv-:* kaz. *čeg-, čig-* «szőni: N. 491. weben»; — v. ö. fent 3. §.; Budg. I, 508. *čik-* шить, вышивать золотомъ (nähen, ausnähen v. sticken mit gold); Bál. *čik-* beszegni, kivarni (einsäumen, ausnähen). — A Német kiadás még ezt is hozza: kirk. *seg* «weben». Ez sem Budagov sem Ilminszki szótárában nem található; úgy látszik, nem egyéb ez, mint az amúgy sem helyes kaz. *čeg*-nek kirgizre való átfordítása, a mely annyiban rosszul sikerült, hogy a szókezdő kaz. *č*-nek a kirgizben nem *s*, hanem *š* felel meg.

549. *tart-:* csag. *tart-* «tartani, megtartani (másodlagos jelentés: húzni, vonni, vezetni): N. 492. dauern, anhalten (secundärbedeutung: ziehen, leiten, führen)»; — Stud. *tart-* (1) ziehen, (2) dauern, wahren (*jillargaže tartadir* dauert mehrere jahre); Budg. I, 722. *tart-* тянуть, водить, привести (ziehen, führen, herbeiführen); тянуться, продолжаться (sich hinziehen, fort-dauern) (c. dat.); kaz. *tart-* (1.) húzni, vonni Bál.; alt. *tart-* (1) тянуть; *tartiš-* sich herumzerren, streiten; *tartin-* sich ziehen, sich weigern (vonakodni); csuv. *tort-* ziehen, schleppen, führen; jak. *tard-* ziehen; — ezekből nem az látszik ki, hogy «ziehen» a *tart*-igének «másodlagos» jelentése.

549. *talál-* (finden): alt. *talda-* «kitalálni: herausfinden»; — Altgr. *talda-* «выбрать, отобрать: aussuchen, auswählen» (meg: *taldap* по выбору, nach auswahl; *taldama* отборный, ausgewählt, auserlesen).

550. *toll-:* alt. *tolo-* «tollasodni: N. 493. federn bekommen»; — helyesen *tölö* (l. fent 2. §.); Altgr. *tüle-* (kond. *tölö-*, kirk. *tülö*) ливять (о шерсть), Budag. I, 403. ливять, azaz: «sich mau- sern, sich haaren = die federn v. haare verlieren».

551. *tom-, töm-*: kirg. *tompa-* «megtelni, dagadni: N. 493 sich anfüllen, anschwellen»; — Budg. 1, 753. *tompaj-* (nem *tompa-*) надуться (какъ мѣхъ) «aufgeblasen werden, anschwellen (wie ein schlauch).

552. *ún, undok* [*undor*]: csag. *undor* «undok, undorító: N. 494. ekelhaft»; — Stud. *ondur* (nem *undor*) frevelhaft, hässlich (vicioux, criminel, laid: *hié ondur iši jok* hat keinen fehler); Budag. csak Stud.-ből.

552. *úr*: t. t. *our, uur* (l. fent, 1. §.) «védelem, védelmező: N. 494. schutz, beschützer»; — Stud. *our, ogur* «glück, gutes loos, schutz, wache»; Budg. oszm. судьба, случай, предзнаменование, счастье (Z. glücksfall, glück, gutes zeichen); — 556: 496. l. m. *vár-* mellett így: oszm. *our* «oltalom, védelem, őrzés: schutz, hut, wache».

556. *vég*: oszm. *eñ* «leginkább, legvégső (superlativus képzésére szolgáló particula): N. 496. zumeist, äusserst»; — v. ö. 608: 534. l. *igen* mellett: oszm. *eñ* «igen, nagyon».

557. *vés*: t. t. *bič-* «vágni, bevésni: N. 497. schneiden, einschneiden»; — v. ö. 536: 514. l. *metsz-* alatt: «*meč-* (!), *bič-* vágni, metszeni»; — a *bič-* ige jelent ugyan mindenféle «schneiden»-t (jelesen «sarlóval, kaszával, sőt fűrészzsel, és ollóval valót), de a különösebb «bevésés»-féle értelméről nem emlékeznek meg török szótáraink; erre még külön ige is van: oszm. *oj-*mak «einschneiden» TWb., *graver, sculpter, ciseler* Z., *вырѣзывать, ваять, чеканить* Budg.

567. *kerek, kör*: csag. *gürüng* «beszélgetés, tkp. társaság, kör: N. 505. gespräch (eig. gesellschaft, kreis)»; — Stud. *körüng* és *gürung* wort, unterredung, beratung, gesellschaft, conferenz, abendunterhaltung; Budg. 1, 773. id.

574. *peder-*: t. t. *bögre-* «görbíteni, tekerni, csavarni: N. 513. krümmen, winden»; — Stud. *bögre-* krümmen, biegen; Budg. csag. *bögre-* согрбиться, согнуться вдвое (sich krümmen, einen buckel machen, sich zusammenbiegen).

578. *szív, szü*: t. t. *sü-, süj-, süv-, sev-* «szeretni, szívelni: N. 516. lieben, herzen»; — Stud. *süj-, süv-* lieben, gerne haben, küssen; oszm. *sev-* lieben.

582. *vív*: t. t. *baj* «erő, gazdagság, vagyon: N. macht, reich-tum, vermögen»; — Stud. *baj* der reiche mann, herr, prinz; wol-

habend, reich; Budg. 1, 239. *baj* «reich; herr»; (kirg.) férj (*bajim* férjem, az uram).

582. *ág*: csag. *tal* «fa: N. 520. baum»; — Stud. «stamm, baum, jeder lange, dünne körper, zweig» (*bir tal jigac* ein baum, a mit V. úr 629. l. *szál* alatt így fordított: «egy szál fa; ein baum, ein stück baum»); — tudni kell, hogy V. úr a csag. *tal* «fa» = oszm. *dal* «ág»-féle egyezést azért hozta föl, hogy a tör. *agaç* «arbor, lignum (fa)» szónak a m. *ág* «ramus»-val való egybevetését igazolja; pedig látni való, hogy a *tal* nem épen azt jelenti, a mit az *agaç*; — v. ö. Budg. csag. *tal* стволъ дерева, вѣтвь (baumstamm, zweig).

583. *ajtó*, *aj*: t. t. *aja* «nyitott kéz: N. 521. offene hand»; — Stud. *aja* «flache hand» (*kol ajasi*); Budg. csag. oszm. *aja* ладонь руки (van *ajak ajasi*, láb *aja*-ja is = подошва ноги, fuss-sohle).

584. *áld*- (benedicere): oszm. *and* «eskü, áldás: N. 521 schwur, segen»; — eddig az *and*-nak csak «schwur» jelentése ismeretes (*and icmek* schwören), v. ö. Budag. I, 102, ki a kaz. csag. azerb. törökből is fölhozza; fentebb a 379 (N. 358) lpon V. úr is csak «schwur»-nak fordította.

584. *áll*-. oszm. *ol*- «lenni, létezni, valahol lenni: N. 521. sein, sich befinden»; — tudva levő, hogy oszm. azerb. *ol*-, mely a többi törökségben *bol*-nak hangzik, nem csak «sein, sich befinden», hanem ezt is teszi: »werden (fieri)«, sőt hogy inkább ez a főjelentése, mintsem «esse» (a melyre még az *ir*- és *tur*- igék, meg *bar*-v. *var-dir* is valók); — v. ö. TWb. «werden» és «sein» *olmak*, Stud. *bol*- «sein, werden, fertig werden, geschehen»; — 580:518. l. *vál*- mellett már így fordította az *ol*-val azonos *bol*-igét: «valamivé lenni: zu etwas werden».

592. *botkos* (nodosus): t. t. *butak* «b ö t y ö k, c s o m ó, k i n ö v é s: N. 525. knorre, ast, auswuchs»; — a tör. *butak* (oszm. *budak*) tudvalevőleg tkpen és főképen «ramus (ast)»-ot jelent, a mely jelentést V. úr a Ném. kiadásban még meg is tartott; Budg. 283. kaz. az. *butak* вѣтвь, сукъ, лоза виноградная (weinrebe); csag. kirg. рукавъ: рѣки (folyóág, flussarm); az oszm. *budak* meg jelent «ramus»-on kívül, nem akár milyen «nodus»-t, hanem különösen: «ast, knoten im holze» (másképen *butrak*); v. ö. TWb. *budakli* «knorrig»; — még egyszer hozza föl V. úr e szót ált. alakjában

(m. *pota* mellett) a 624 (N. 544) lapon így: alt. *puda* k i n ö v é s, b ö t y ö k: auswuchs, knoten», pedig Altgr. ezt így közli: Altgr. *pudak* (nem *puda*) «zweig, schössling, ast» (βῆτβῆ, отрасль, сукъ); látni való, hogy «ast» mellett «ast-knoten, knorren» a *butak* szón csak mellékes jelentés (szintígy pl. az orosz сукъ «ast» és «ast-knorren in bretttern»).

585. *apa* (vater): csag. *aba* «atjai részről való n a g y a p a: N. 522 grossvater vom vater»; — Stud. *apa*, *epe* tante, ältere schwester; *abaga*, *abaka* oheim, freund; Budg. I, 2. *aba* дядя съ отц. стороны «oheim von väterlicher seite», *abaga* дядя (братъ отца) «oheim (vatersbruder); — meglehet hogy V. úr az orosz дядя szót összetévesztette дѣдъ-vel.

595. *ár*, *árad* - : csag. *art*- «á r a d n i: N. 552. überfluten» (*artub eksilme* dagály és apály); — Budg. I, 25. *art*- прибавляются, прибывать, превышать, излишествовать (zunehmen, wachsen, sich vermehren, übertreffen, zu viel v. überflüssig sein).

587. *árt*- ingerere, immiscere: (t. t.) *arala*- «i m m i s c e r e' aralat- közlekedni vkivel: N. 523. immiscere, és: verkehren mit jmd»); — Stud. *arala*- dazwischen gelangen (être mêlé, venir au milieu); Budg. Bál. *arala*- kaz. közeket hagyni (дѣлать промежутки), közbenlépni, közbenjárni; *aralat*- csak az *arala*- causativuma; de *aralás*- имѣтъ обращеніе съ кѣмъ (umgang haben mit jmd).

591. *borúl*- procidere: t. t. *bur*- «f ö l b o r ú l n i: N. 525. umstürzen»; — Stud. *bur*- wenden, umkehren, drehen, schrauben; oszm. *bur*- tourner, tordre stb.; Budg. I, 276. *bur*- вертѣть.

593. *csík* streifen: oszm. *čigir* «b a r á z d a: N. 536. furche» meg a m. *sor*-hoz 627 (N. 546): *čir*, csag. *čigir* «barázda, rovátka: furche»; a 335 (N. 315). lapon meg a m. *sír* (grab) mellett földhozva: t. *čigir*, *čir* «v e r e m, barázda [grube, furche]»: — oszm. *čigir* seitenweg, fusspfad Z., проселочная дорога Budg.; Stud. csag. *čigir* »rad einer irrigationsmaschine» nyilván nem ide tartozó; — oszm. TWb. szerint «furche»: *čizgi*, *iz*, *evlek*.

593. *csiszol*- : csag. *čizik* «c s i s z o l t, vonalzott: N. 526. glatt, liniert»); — Stud. *čizik* «zeile, schrift»; Budg. I, 476. *čizik*, *čizig* черта, межа (strich, linie, grenze).

595. *díj*: csag. *tegiš*, *tigiš* «é r t é k, becs: N. 527. wert»; — Stud. nem hozta föl; Budg. I, 419. *tigiš* сколько достаточно,

достаточное количество (soviel als genug, genügende menge); v. ö. Abuskában *tikiš* «beérendő, elegendő mennyiség».

599. *ér* ader: t. t. *ir, jir* »tér, hely, térbeliség (!), ú r: N. 529. raum, platz, räumlichkeit»; — tudva levő, hogy a tör. *jir (jer)* «terra» és «locus»-t jelent, az utóbbin akár «raum»-ot is értve; hogy itt az «ür» is fölmerül, jóformán onnan van, hogy V. ú r a m. *ür (üres)*-vel is a tör. *jir* szót veti egybe (lásd 639: 552. l.).

599. *erő*: csag. *erik, irik* «erő, tehetség, szabad akarat; N. 530. kraft, macht, freier wille», *erikli* «erős, hatalmas: kräftig, mächtig» (Budag. I, 188); — Budagov így: *irik* воля, власть, могущество, свобода, azaz: «wille (freier w.), macht, freiheit»; *irikli* вольный, самовластный, державный (frei, unabhängig, mächtig) | kaz. *irek* wille, freier w., verfügungsrecht Bál., *irekle* freillig; csuv. *irik* wille, freiheit, einwilligung.

600. *fáj-*: oszm. *bagir* «kiáltani, jajszó t ejteni: N. 530. schreien, klagerufe ausstossen»; — oszm. *bagir* laut rufen, schreien, brüllen stb. Z., Budg. (különösen «klage»-ről nincs szó).

600. u. ahhoz: kirk. *vajim* «fájdalom, fájás: N. 530. schmerz, weh» Budag. II, 294; — Budagov e szót interjectionak tünteti föl: *uaim* печаль, забота!

602. *gyáva*: t. t. *jaba, java* [l. fent 3 §.] «gyáva, haszon-talan»: N. 531. csak «unnütz»; — Stud. *jaba, žaba* nutzlos, wertlos, schwach; v. ö. Budg. I, 431.

602. *gyáva*: alt. *jabiz* «alázatos, békés: N. 531. untertänig, friedlich»; — Budg. *jabis* низкий (ростомъ), azaz: niedrig (von wuchs); Altgr. *jabis* низкий.

608. *új, iv*: t. t. *ejgi* «hajlás, görbület: N. 534. bug, biegun» Budg. I, 202; — Budg. oszm. *ejegü, egi*, csag. *ejegü* ребро, бокъ, Z. *ejegü* «rippe, seite».

612. *kajla, kajsza*: csag. *kajik* «hajolt: N. 537. gebogen» Budag. II, 34; — Budagov így: *kajik* загнутый назадъ, отороченный, azaz: «zurückgebogen, mit band eingefasst».

U. ehhez: alt. *kaji* «hajlás, szegély, karima: bug, saum»; — Budg. így: оторочка на полахъ одежды, опушка, окраина, azaz: «saum, einfassung (mit band, an den kleidrändern), verbräunung, rand». — Ugyanitt V. ú r a csag. *kajil-* igét így fordította «hajolni, sich biegen» (= Stud. «sich biegen: se plier, fléchir, se cambrer»), mint a *kaj-* (Stud. «herabsenken, neigen, biegen:

abaisser, plier, courber») passivumát; Budagov pedig csag. kaz. igéül hozza föl: *kajî-*, *kaju-* загибать, строчить, тачать, вышивать (= ein- v. umbiegen, zurückschlagen; abnähen, steppen, sticken); v. ö. kaz. *kajî-* «ausnähen, sticken» Bál.; v. ö. csag. Stud. *kajîr-* «umbiegen, umlegen, einsäumen».

613. *karika, karing-*: csag. *kor, kur* «kör, öv, sövény: N. 537. gurt, umzäunung»; meg: *kuria* «nád-s ö v é n y: rohr-z a u n»; — Stud. *kur* gürtel, einfassung, umzäunung; *kurja* ärmliche wohnung, rohr-h ü t t e.

614. *kisért-* (mely V. szerint «versuchen, begleiten»): csag. *kečirt-* «kisért (azaz maga mellett elmenni hagy): N. 538. begleiten (d. h. vorbeigehen lassen)»; — Budag. II, 116. *kičirt-* mint a *kičir-* ige causativuma (nem «szervedő alakja» mint V. úr nevezi) «заставить или дать провести stb.» (überführen, vorüberführen lassen).

617. *maga*: alt. *maka* «maga, egyedül: N. 540. selbst, allein) (*maka katittar magok az asszonyok: die frauen allein*);¹⁾ — Altgr. *maka* одни только (безъ примѣси другихъ предметовъ = nur allein, ohne beimischung anderer gegenstände), pl. *maka kadittar* однѣ только женщины (nur allein die frauen).

618. *magas, magasztal-*: t. t. *mak* «magasztalás, dicséret: N. 540. lob, verherrlichung»; *makta-* magasztalni, exaltare»; — Budg. II, 197. *makta-* хвалить, славить (loben, rühmen, preisen, verherrlichen) (= mong. *makta-*); alt. kirg. *mak* хвала, слава (lob, ruhm, ruf: *adi magi čikti* «neve *mak*-ja kelt» = прославился, elhíresedett; e szerint *at* és *mak* olyan két synonymum, mint a m. «név és hír»: pl. «híres-neves»).

618. *nagy*: alt. *naj* «nagyon, erős, sok, nagy: N. 540. sehr, stark, viel, gross»; — Altgr. csak így: *naj* очень, azaz: «sehr, nagyon».

619. *nyargal-*: alt. *jorgolo-* «nyargalni: N. 541. galopieren»; csag. *jorgala-* «gyors lépésben lovagolni: reiten im schnellen

¹⁾ Érdekes V. úrnak megjegyzése a 235 (N. 215). lapon: «Ide tartozik még az alt. *maka* ‚maga, egyedül‘ de a mely visszaható névmáskép itt csak feltételesen használtatott» s ennek némileg eltérő német szövege: «hierher gehört noch das alt. *maka* ‚allein, selbst‘, das aber als pron. recipr. (!) nicht gebraucht wird».

schritt»; — alt. *jorgo* иноходь (pass-gang) és *jorgolo-* бѣжати иноходью (im passgang laufen); v. ö. Stud. *jorgala* «im pass gehen, gut einherschreiten», Budg. II, 372. *jorga* иноходець, passgänger, *jorgala-* бѣжати иноходью; v. ö. mong. *žiruga* иноходь.

619. *nyes-*: t. t. *ješi-, ješ-* «nyesni, gyalúlni: glätten, hobeln»; — l. fent 2. §.; — Budg. II, 355. tob. *ješu-*, kirk. حشوق скоблить, стругать, тереть, гладить (schaben, hobeln, reiben, glätten).

621. *ok, oktat-* (lehren, unterweisen): csag. *okut-* «tanítani, oktatni, vmire szoktatni: N. 542. lehren, angewöhnen»; — Stud.-ben nincs meg az *oku-* «verstehen, begreifen; lesen» igének causativuma *okut-*; Budag. I, 144 *okut-* заставить читать, учить «lesen lassen, lehren» (szélesebb értelemben való «lehren» ige, mely egyszersmind «gewöhnen [abrichten, dressiren]» a törökben: *ögret-*).

621. *orom*: csag. *orun, orn* «emelkedés, lapos fedél, trón: N. 542. anhöhe, plattform, thron, erhöhte lagerstelle»; — Stud. *urun* hügel, thron, erhöhter platz; *orn* ort, platz, stelle; Budg. I, 129. *urun* ort, platz; bestimmter platz beim khan (*ulug urun* thron); kaz. alt. *orun* bett, lagerstatt, bank | v. ö. kaz. *urın* platz, stelle, bett, land Bál.; jak. *orun* stelle, *oron* schlafbank, sitzbank, bett; csuv. *virin* ort, bett, thron.

622. *öldök*: tör. *el, il* «elöl, fenn t: N. 543. *el, öl* vor, oben»; — tör. *il, el* (nem *öl*)-nek ismeretes az «elő» jelentése (v. ö. *elő*-hez V. 512; v. ö. oszm. *ileri* voraus, *ilk* erster, kaz. *eleke* első stb.), de a «föl, oberes»-féle értelme csak itt merül föl, hogy tör. *el + tük* «fölső hajat» jelenthessen.

623. *öröm*: csag. *irim* «vidámság: N. 543 fröhlichkeit»; — Stud. *irim* hoffnung, erwartung, einbildung, aberglaube (pl. *zatun irimi* weiber-berglaube, leeres geschwätz); Budg. I, 33. kaz. *irim, irim* vorbedeutung, aberglaube; v. ö. Pavet de C. *irim* augure bon ou mauvais (példamondatokkal); — de van, a mit V. úr föl nem hozott: Budg. I, 191. kaz. *irmek* забава, утѣшение (kirk. пустое занятие), alt. *ermek* разговоръ.

624. *öszve*: t. t. *ez-*, «összenyomni, összekötni, szétzúzni: N. 544. zusammendrücken, -binden, zerquetschen, zerdrücken»; — Stud. *ez-, iz-* «drücken, eindrücken, pressen, treten» (oszm. *ezquetschen, ausdrücken*); — V. úr itt egyszersmind a kirk. *ezgen*

baó-t így fordította «egy esítő kötelék, vereínigungsband», de ezt Budagov (I, 192), illetőleg Ilminszki így közölte: *izgen* (*izgan*) *baó* завяска сшнтая, а не изъ тесьмы = genähtes band, nicht aus tесьма (gewebtes band).

624. *piszok*: t. t. *pis* «*piszok*, tisztátlan: N. 544. schmutz, unrein»; *pisle-* «*bepiszkolni*: beschmutzen», Budag. I, 316; — I. fent *büz* alatt; Budagov így: *pisle-* охуждать, осуждать (tadeln, bekritteln; verurteilen, verdammen).

625. *rokon*: tat. *rug rokon*, nemzetség: N. 544 anverwandt, geschlecht»; kaz. *ruvun*, kirk. *uruvun* «*rokon*: verwandt»; csag. *urukon* «*rokon*, egy nemzetségből való: N. anverwandt, von einem geschlecht sein»; v. ö. Budag. I, 128; — Budag. *urug*, *uruk* (rövidítve) *rug*, kaz. *ruv* родъ, родство, кланъ, поколѣние, фамилия (geschlecht, verwandtschaft, nemzetség, familie, v. ö. Stud. *uruk* familie); csag. *urugindin*, kirk. *uruvunnan*, kaz. *ruvunnan* изъ рода (такого то) = «nemzetségéből (valakinek)»; — tudva levő, hogy *uruvunnan*, *ruvunnan* e h. való *uruvundan*, *ruvundan*, s hogy *uruvun* v. *ruvun*-nak vég *n*-je még a 3. személyraghoz tartozik, s hogy tehát *uruvun* v. *ruvun* meg *urukon* korántsem szótó; tudja ezt természetesen V. úr is, ki 575: 512. l. legalább annyit vall be, hogy *urukun* az *uruk*-nak «adverbiumi alakja (adverbialform)».

625. *rüh*: tat. (tob.) *ürü* «kiütés, kinövés: N. 544. ausschlag, auswuchs» Budag. I, 128; — Budagov így: tob. *ürüv* желвакъ, azaz: «beule».

625. *sajnál*-, *sajla*-: t. t. *sajla*- «meggondolni, figyelembe venni: N. 545. erwägen, in betracht ziehen»; — Stud. *sajla*-aussuchen, ausklauben, wählen; Budg. I, 694. выбрать.

627. *sik*: alt. *çige* «*sima*, egyenes, *sik*»: N. 546. glatt, grade, eben»; — Budag. I, 507. alt. *çige* прямой (grade: pl. ç. *aĵmak* говорить прямо): Altgr. *çike* прямой (pl. говорить прямо).

627 (N. 546). *sik* (glatt): kirk. *sij-* «gleiten, simítani (!)», *sijdir-* «gleiten lassen: simittatni»; *sijdirtib jazdim* = [a tollat] megsimítva (die feder gleiten lassend) irtam: Budag. I, 654; — ámdé Budagov idézett helyén csak így van ez: *sidir-* [nem [sijdir-] поспѣшно ѣхать «eilig fahren, v. reiten», *sidirtib jazdim* скоро писалъ «ich schrieb schnell»; *sij-* gleiten [v. simítani!] alapige nines fölhozva.

629. *sزالag*: t. t. *sallak* «a lecsüngő: N. 547. das herabhän-

gende»; — v. ö. EtWb. oszm. *salla-* bummeln, herabhängen, *sallat-* schaukeln; *salak* «penis (das herabhängende)»; oszm. Z. *salla-* tenir en équilibre, balancer, agiter, remuer, *sallan-* se balancer stb., *salak* penis; — tény az, hogy *salak* (nem *sallak*) «penis»; vélemény, hogy e szó etymon szerint = «lecsüngő».

630. szó: csag. *sorak* »szó: N. 548. wort»: — Stud. *sorak* nachricht, erkundigung; v. ö. jak. *surax* nachricht, gerücht.

632. *tügy* (V. = euter, wange; alapjelentés: «emelkedés, dagadás»): csag. *töge* «hegy, emelkedés, daganat: N. 549. berg, anhöhe, geschwulst»; — Stud. *tüge* grabhügel, das grab; v. ö. EtWb. *töge* «hügel (als rundung)»; Budg. I, 401. *tüge-baş* steinplatte auf dem grabe.

632. *szük*: t. t. *sik* «szűk, szoros, tömött, gyakori: N. 549. eng, dicht, bedrängt, häufig»; a 547 (491). lapon, m. *szigorú* mellett: t. t. *sikarak* (sic!) «szűkebb, mehr eng». — Budg. oszm. azerb. *sik* частый, пердкий (häufig, dicht, nicht selten, nicht schütter), Z. «dicht, gedrängt, häufig»; v. ö. EtWb. 164. csag. *sik* dicht, fest geschlossen; — az «eng, angustus» szava a törökben: *tar*.

634. *taraj*: t. t. *tarak* «taraj: N. kamm»; — igaz, hogy a tör. *tarak* «kamm»-ot jelent, de csak «fésű» értelemben (*tara-* «kämmen» igétől), nem pedig a madarak «kamm»-ját vagyis «taraj»-t; ezt félig bevallotta még V. úr NyK. VIII, 178., így fordítván a *tarak-* szót: «fésű, taraj»; még nem is vonta kétségbe TWb.-ban: «kamm» *tarak*, de «hahnen-kamm» *ibik*; «kämmen» *taramak*; sőt jelen munkájának 273 (N. 254) is, talán tévedésből (?), a m. *taraj* mellett csak «fésű»-nek fordította a tör. *tarak*-ot.

634. *tarol-* (V. szerint tkp. «kahl machen»): csag. *taz, tas* «tar, kopasz, sima: N. 550. kahl, glatzig»; — Stud. *taz* kahl (in folge grindes), grind; szintígy Budg. I, 332.

634. *tát-*: alt. *tagin-* «terjeszkedni, stb.: N. 550. sich ausbreiten etc.» — nem tudom, mi rejtőzhetik még a «stb. etc.» alatt, mert az Altgr. csak ez egy jelentését adja a *tagin-* igének: «распустить крылья = die flügel ausbreiten».

636. *tetsz-*: t. t. *tatla-* «jelölni, megjelölni: N. 561. markiren, bezeichnen», Budg. I, 329.; — Budagov így: sziberiai-tat. *tatla-* пачкать, марасть, azaz: «besudeln, beschmieren»; — a *tat* ugyanis így van nála «пятно, знакъ, признакъ (fleck, zeichen,

merkmal)», de a denom. ige történetesen csak a *пято* jelentésre vonatkozik.

637. *töpöröd-*: csag. *čoporuš-* «összeállani, egyesülni»: N. 551. *sich* Zusammenstellen, *sich* vereinigen»; — Stud. *čoporuš-* Zusammenlaufen, einen auflauf verursachen (*faire un tumulte*); Budg. I, 491. *čüprüš-[mek]* hinter einander her gehen (*гусемъ*, im gänsemarsche); v. ö. Pavet de C. *čüprüš-[mak]* *marcher à la suite l'un de l'autre*; — v. ö. kirg. *šubur-* id. Ilm.

638. *út*: alt. *ütte-* «keresztülhatolni»: N. 522. *durchdringen*»; — Altgr. *ütte-* *просверлить*, azaz: «durchbohren» (az *üt* «öffnung, loch, nadelöhr» névszótól, melyet V. így fordított: «torkolat, hasadék: öfönung»).

236 (N. 217). *gyanánt* («statt»): tör. *janında* «módjára: nach art» [sajtóhibából: «neue art»], megjegyzevén: *jan* «módtól: von *jan* «art u. weise»; — a tör. *jan-nak* e jelentését hiába keressük: eddig úgy tudta V. úris, hogy *jan* «seite», *janında* «bei ihm, neben ihm» l. EtWb. 123, és TWb. «seite, bei, neben» alatt.

265 (N. 245). *foly* (fluere): tör. *buol-* «folyni, fliesen»; a 353 lpon (csak a Magy. kiadásban): jak. *buol-* «fliesen, lefolyni, elfolyni»; — mintha V. úr nem tudná, hogy ez a jak. *buol-* nem más mint a köztörök *bol-* (oszm. *ol-*) «fieri, esse»; igaz, Böthlingk a jak. *buol* fordításába («werden, sein, stattfinden, verweilen» mellett) fölvette a «verfliessen»-t is, de hozzá téve «von der zeit»; de ez nem jogosítja föl V. urat, hogy ez iget olyan színben tüntesse föl, mintha akár a «víz folyásáról» is használtatnék (353. m. *folyó* «fluvius» mellett).

273 (N. 253). *tanúl-* (lernen): tör. *tani-* «lernen»; — 633 (N. 549). *tani-* így: «ismerni, tudni: kennen, wissen»; EtWb. 181, szintígy: «kennen, erkennen; wissen»; — de a 633 (549) lapon V. úr a *tani-* causativumát *tanit-* így fordítja: «tanítani, lehren».

4. §-hoz: Jegyzet.

Némely esetben Vámbéry úr a török szójelentéseknek meghagyta ugyan fogalmi tartalmukat, de változtatott grammatikai jellemükön, vagyis a jelentésnek mintegy alakí részével bánt el kénye kedve szerint (a mint épen a magyar-török hasonlítás céljából alkalmasnak látszott). Így pl. eleseréli az igejelentésnek transitív és intransitív jellemét:

510 (N. 470). m. *cseleked-* mellett (melyet MUGSz. a finn *hääli-* «operosum discursare»-val állított össze): t. t. *čalka-* «mozdulni, mozogni, sietni: sich rühren, sich bewegen, sich sputen»; — pedig: oszm. *čalka-* «rühren, schütteln, hin und herwerfen» Z., Budag. I, 463. *трясти, двигать, полоскать*; maga V. úr EtWb. 149. még így: *čalka-*, *čalkala-* «schütteln, schaukeln».

512 (N. 471). m. *csuk-* claudere: csag. *tokta-* «feltartóztatni, akadályozni: hemmen»; — pedig: Stud. *tokta-*, *tozta-* «stehen bleiben, aufhören, innehalten, stillhalten»; Budg. I, 749 *tokta-* *остановиться, стать, перестать* stb.

516 (N. 474). m. *feküsz-* liegen: alt. *pök-* (sic) «lehajolni, meghajtani magát: sich bücken, sich beugen»; — pedig: Altgr. *pük-* (nem *pök-*) «сгибать, бiegen» (nem *сгибаться*).

517 (N. 474). m. *forog-* sich drehen, kreisen: t. t. *bor-*, *bur-* «fordítani, keringeni: winden (sic), kreisen»; — pedig: Stud. *bur-* «wenden, umkehren, drehen, schrauben»; szintígy Budg. I, 276; oszm. *bur-* *tourner, tordre* stb., kaz. *bor-* drehen (csak *borol-* sich wenden, sich abkehren).

518 (N. 475). m. *föz-* coquere: tt. *püş-*, *piš-* «főzni, sütni, főni, megérni: kochen, braten, sieden, reif werden»; — tudva levő, hogy *piš-* csak «coqui (főni) stb.», s csak causativuma *pišir-* «coquere (főzni)»; szinte úgy látszik, hogy V. úr magyar czikkében a «főzni, sütni» és «főni» csak fordítása a kétértelmű német «kochen, braten»-nek.

520 (N. 476). m. *gyér:* t. t. *sire-* «ritkitani, gyériteni: dünn, undicht machen»; — úgy látszik, V. úr maga fejtette ki ezt a *sire-* igét a *sejrek*, *sirek* «gyér: selten, undicht» szóból, meg nem nézvén Budagovot (I, 654—5): *sejre* *редѣть*, «undicht werden».

540 (N. 487). *olvad-* liquescere: jak. *ular* «olvadni, liqueferi»; — Böhtl. *ullar* (nem *ular-*) «zum schmelzen bringen».

627 (N. 546). *sok* multus: csag. *čok-* «egyesíteni, gyűjteni: vereinen, sammeln»; — ugyanez, a 594:526 lpon, így: *čok-* gyűlni, összegyűlni, csoportosúlni (de itt meg a német szöveg transitív jelentéssel: «sammeln, versammeln, anhäufen»); — Budag. I, 495. *собираться, sich sammeln*.

628 (N. 546). *sül-* backen, braten (intr.): alt. *tül-* «elfőni: verkochen»; — Altgr. *tül-* *сварить* «kochen, fertig kochen (t. i. coquere), pl. das fleisch».

636 (551) *toj-* eier legen, ova parere: t. t. *toj-*, *tog-* «tojni, világgra hozni, szülni: gebären, zur welt bringen»; — *toj-ra* nézve, fent 3. §; — hogy a *tog-* ige t. t.-ban, azaz törökség szerte, = «parere, gebären (szülni)» V. úr először NyK. VIII, 180 állította: «csak. *tog-* szülni, oszm. *dogh-* szülni»; Budenznek azon megjegyzésére NyK. X, 111), hogy ez intranszitiv ige = «nasci, oriri», ő most ezt feleli a 654:564 lpon: «[Budenz] elfeledi, hogy e tőszótag [*tog-*] konkrét jelentése: föllállani, emelkedni: erstehen, aufstehen, (pl. *kün togdi* a nap felkelt, die sonne ist aufgegangen)». Mintha bizony ez kevésbé intranszitiv jelentés volna mint «nasci», vagy ebből valahogy a *tog-*-nak transitív «parere, gebären» jelentése bizonyúlna!! — A *tog-*-nak «nasci», illetőleg «oriri» jelentésére nézve: oszm. *dog-* (*dog-*) «geboren werden» TWb., csak. *tog-* «entstehen, aufgehen (sonne), geboren werden»; Budg. I, 748. kaz. *tog-*, azerb. oszm. *dog-*, kirg. alt. *tuu-*, kaz. *tu-* (*tü-*) родиться (nasci), восходить (aufgehen: sonne).—V. úr azomban hivatkozhatott volna valamire, a mit észre nem vett: Budagov azon megjegyzésére, hogy a tatárban a *tog-* ige néha causativuma (*togdur-*, *toguz-*) helyett használtatik «родить, szülni» értelemmel, de *togu-* alakban (*bala togumagan zatun* женщина не родившая детей) s hogy az Altgr. a *tuu-* igét transitív «szülni, родить» jelentéssel adja. De meg kell jegyezni, hogy a «родиться, nasci» értelem sem ismeretlen az altajiban: v. ö. Radloff textusaiban, I, 113. *tügan järim* (der ort wo ich geboren bin); 16. 184. *pir ül tügan* (es wurde ein sohn geboren).

Egyébfélék, pl. névszói jelentés helyett ige-féle és megfordítva: 502 (N. 476) *gyomor*-hoz: t. t. *jumru* kerek, *kerekíteni*: »rund, runden»; — *jumru* kugelrund | 526 (480) *jó* bonus: csak. *jak* «jó, illő: gut, schicklich»; — Stud. *jak-* wol tun, behagen, Budg. правиться, быть угодну | 531 (N. 481) *kevés* gering, wenig: ujj. *kemiš* «kevés, gering», *kemiš-mek* «geringschätzen»; — KBil. csak az igét hozza föl | 534 (N. 483) *makačs* halsstarrig: alt. *mukan* «a ki buslakodik: der sich härt»; — Altgr. *mukan*, *mugan* мучиться, маяться «sich quälen, sich abplagen» | 551 (493) *tüz* feuer: t. t. *kiz* «melegség, hőség, tüz: «wärme, hitze, feuer»; — *kiz* csak ige: Budag. II, 55. согрѣваться, горячиться, stb.

638 (N. 552) *ugyan*: tör. *uj* «illőn, megfelelőn, helyesen: passend, schicklich, recht»; — Stud. *ujgun-* «nachahmen, sich an-

passen (imiter, se conformer); Budg. I, 162. csag. *uj-*, oszm. *uj-* сообразоваться, подражать, походить, последовать [примѣру] (Z. se conformer, s'adapter stb., imiter, suivre); *ujgun* convenable, qui s'accorde.

5. §.

Sok esetben a török szójelentések már annyira haladtak a magyar rokonság felé való vonzódásukban, hogy a régiekkel csak némi gyenge emlékezet-szálaeska köti össze, sőt némelyek ezektől már teljesen el is szakadtak, úgy hogy velük az illető szók mellett új homonym szók keletkeztek.

506. *al, alsó*: kirg. *alsi* «alsó rész» (a bokacsont-játékban t. i. az *asik*-ban használatos kifejezés): N. 468. «unterer teil»; — Budag. I, 82. tat. *alcü*, kirg. *alsu*, oszm. *alş* остроконечный бокъ бараньей косточки «die spitz zulaufende seite des schafknöchels [zum würfenspiel]»; s az *asik*-játéknak egyes terminusait is fölhozza Budag. I, 51; koczkafordulások: *şige, tava, alsu* (emez: остроконечнымъ бокомъ къ верху); hasonlót mond az *asik*-játék terminusairól maga Vámbéry úr is (Cultur des turko-tat. Volkes, 148 l. «je nach dem fallen der knöchelchen, d. h. ob mit der spitzigen, flachen, oder scharfen seite nach oben zu, wird über den einsatz entschieden; die betreffenden ausdrücke, als *ceke, alsi* und *tava*» etc.); v. ö. oszm. *alş* «un côté des osselets de jeu» Zenk. Bianchi; — mindebből látható, hogy a kirg. *alsi* stb. szó simpliciter a koczkának bizonyos oldalát jelenti, melynek «alsóságáról» az eddigi tudósításokban még semmi szó sem volt, valamint nem egy másiknak «fölsőségéről» sem; egyébiránt e szónak igazi jelentésére nézve érdekes még a mongol *alcu* (Kowal. 93) «лунка на лодыжкѣ, alvéole, creux sur la cheville du pied». — Csudálom, hogy V. úr, a m. *alsó*-ra török hasonmást keresvén, egészen meglepedkezett az oszm. *alçak* «niedrig»-ről; sőt csag. Stud.-ból is juthatott volna neki eszébe: *alci* «der untere» (a fölhozott példa *kubbe alcida* «unter der kuppel» azt mutatja, hogy *alci* tkp. 3 személyragos alak = *alti*, v. ö. oszm. *kubbe alti*; érdekes is volna tudni, min alapszik a különös *alci* alak e h. *alti*, a melyet csak még Pavet de C. hozott föl, ki különben is egyet-mást átvett Stud.-ból). Megjegyzem még, hogy V. úr ezen «alsó»-féle csag. *alci*-nak a

«koczka-oldal»-féle *alši*, *alču*-val való egybefogását már EtWb. 12. hajtotta végre: «csag. *alči* der untere, namentlich der untere teil der beinchen beim knöchelspiel».

509. *bír*- (V. szerint első jelentés: «besitzen»): t. t. *bar*- «bírní, birtokolni: N. 469. haben, besitzen»; — tudva levő, hogy a tör. *bar* magában csak ezt teszi «van, megvan» (Stud. *bar* es ist, existirt), s hogy ez értelmét akkor is megtartja, midőn a személyragos birtokjelentő szóval szerkesztve a «habere» fogalom kifejezésére szolgál (*atım bar* = lovam van = habeo equum). A tör. *bar*-nak «haben, besitzen» féle fordítása tehát azt hirdeti, hogy a «habere» (vagyis a birtokló személy actiója) = «esse» (a birtokolt tárgy actiója)».

U. ehhez: csag. *barım* «birtok: besitz»; — e szónak ily tőalakját és jelentését csak a csag. Stud.-ben találjuk meg: *barım* «das vermögen, reichthum»; külföldön sem Budagov, sem Ilminszki, sem Bálint, sem Osztroumov, sem Trojanszki, sem Visnevszki, sem Reguly, sem Zolotniczki, sem Castrén, sem Giganov, sem Böhtlingk nem tudnak legkevesebbet sem egy *m*-végű *barım* «besitz» szóról az általuk ismertetett török nyelvekben, valamint az oszmán-török nyelv lexicographusai sem egy megfelelő oszm. *varım*-ról, s még Pavet d. C. sem vette át csag. Stud.-ből. E helyett azt tudják, hogy maga a *bar* (oszm. *var*) jelenti mint névszó ezt is: «a valahol meglevő, das vorhandene», s ez már annyi is, mint «birtok, vagyon: besitz, vermögen», jelesen az abstract v. collectiv -*lık* képzővel: *barlık*, (oszm.) *varlık* существование, имущество, богатство «das vorhandensein, die habe, besitz, reichthum» s mint adj. *barlık* («*bar*-os») = «besitzend, reich (vagyonos)»; *barın* *jogun aldılar* «elvették a mi je van, a mi je nincs» [= elvették mindenét]; alt. *par* есть; существование; имущество (habe, besitz)»; szintígy csuv. *por* Zolotn. Ezen névszói *bar* (*var*) szóhoz pedig még hozzá járulván az -*m* 1. személyrag, csakugyan eléáll egy *barım* (*varım*) alak, de a mely ezt teszi: «a *mim* van, vagyonom, birtokom»: Budag. *barımın aldılar* взяли все что у меня было (elvették mind a *mim* volt); oszm. Bianch. Zenk. *varım* «ce que je possède, mon bien»; sőt Stud. *bar* alatt: *barım dir* «ich habe». — Látni való, hogy a Stud.-beli *barım* «besitz» nem lehet más, mint a «*m e i n* besitz»-féle alaknak félreértése.

509. U. ahhoz: kirg. *barum* «*m a r h a*, b i r t o k (v. ö. m. *barom*-

mal): vied, besitz (vgl. magy. *barom* «vied, besitz»); — hogy honnan vette magát a kirk. *barum* «vied, besitz», azt maga V. úr jelentette ki, a művelődés mozzanatai közt a házi állatokról szólván, 283 (265)l.: «az ó-török *barum*... melynek alapjelentése *birto k* (*bar* bírni, *barum* birtok), ma már csak a kirkizben a különös jelentéssel, *marha* fordul elő, miből *barumta* (Budag. 1,224) «*marharabláson járni, portyázni*» és *barumtau, baranta* «*rablómenet, portyázás, tap. marharablás*» (N. 265. altürk. *barum*, grundbed. ‚habe‘, heute nur noch im Kirgisischen in der speciellen bed. ‚vied‘, daher *barumta* ‚auf vied ausgehen‘, und *barumtau* = *baranta* = raubzug, eigentl. *viedraub*); v. ö. EtWb. 209. csag. *barim, barum* «vermögen, vied», *barumtai, baranta* (kirk.) «besitznahme von vied, raubzug» (Budagov). — V. úr a *barumta* szót igének tartja, a melynek *barumtau* nom. actionisa volna; ez tévedés, minthogy Budagov a *barumta, baranta* szót csakis névszóval fordítja (задержание, захватъ или угонъ скота, stb.), a *barumtau*-t meg igével (захватить или задержать барантою). De Budagov közlésébe is becsúszott egy kis hiba, a *barumtau* szóra nézve, melyet csak arab betűvel írt ki *بارومطاو* s e hiba meg V. urat ejtette tévedésbe, hogy a *barumta*-ban látta az igét. Ilminzki ugyanis, a kinek «*Материалы* stb.» című munkájából Budagov rendszerint vette át a kirkiz szókat (azokat arab betűvel átírván, s az igéknek a szokott *-mak* infinitivus alakot adván vagy e helyett néha *u*-féle nom. actionis-alakot, pl. *sigala* - : *صغالا*) így közli a kérdésben forgó két szót (névszót, és igét): *барымта, баранта* — *задержание или захватъ скота* s. b., és *барымтала захватить или задержать барантою*; vagyis a névszó így hangzik *barimta*, az ige meg *barimtala*-, mint az előbbinek származéka; Budagov tehát *barumtau* *بارومطاو* helyett ezt akarta írni: *barumtalau*. — A kirkiz *barimta* (vagy akár Budagov írása szerint *barumta*, a mely szó az oroszba is ment át *baranta* alakban), csakugyan jelent «ellenséges becsapást, rablás vagy bosszúállás céljából, meg erőszakos foglalts adósság fejében» (Ilm. így: «festnehmung oder gewaltsame zueignung des viehes oder anderer sachen für eine schuld, einen raub oder ein anderes unrecht»); Budagov még hozzá teszi: «хищничество, набѣгъ: räuberei, raubzug, überfall»; Radloff, kirkiz textusaiban *barimta*, a fordításhoz III, 68. való jegyzetben: «*Baranta* ist nicht nur schlechtweg pferdediebstahl, sondern ein

pferdediebstahl, der 1: mit der intention rache zu üben, oder 2: um geschehenes unrecht oder stammstreitigkeiten auszugleichen, oder 3:, und das am häufigsten, um sich in abenteuern zu versuchen, unternommen worden»; v. ö. orosz баранта: «feindlicher überfall, raubzug, eigenmächtige rache». De ha bizonyos is, hogy a *barimta*-nak kézzel fogott objectuma rendszerint «marha», ebből még nem következik, hogy a szónak két első tagja (*barim*) épen «marhát» (akár mifélet) jelentsen. Hiszen akkor a 3-dik szótagnak (*ta*) magára «rablást, foglalást» kellene jelentenie, a mi eddig teljességgel nincs tudva; de különben sem lehet a szót, török szóképzéstan szerint így szétfejtteni, úgy hogy a *ta* talán valami képző volna. A szónak etymonja a törökségben teljességgel homályos. De szerencsére megvan az még a *mongolban*, a hol *barimta* (Kowal. 1105.) «action de saisir (avec la main)», s mellette áll a rövidebb *barim* is (szintén «action de saisir»), s ennek mint nom. actionisnak alapigéje: *bari*- «prendre, saisir, attraper, tenir»; s a *barimta*- származéka: *barimta*- «prendre, se saisir de, surprendre, attraper, s'emparer de». Így már a kirkiz *barimta* is teljesen érthető, s világos hogy az a mongolból való kölcsönszó (a milyen több is van a keleti törökségben), melynek alkalmas alapértelme: «megragadás, foglalás, rablás», a nélkül hogy a rablás tárgya (pl. marha) benne volna foglalva.

509 (N. 469) «*bír*- besitzen, *bíró* besitzer»: csag. *bajri* «öreg, ősök: *gazdag*, *birtokos*: alt, alter; reich, besitzer»; — Budag. I, 240. старинный, древний: alt (azaz: antiquus, vetus), különösen: старинный слуга [alter diener]; — Stud.-ben nincs meg e szó; Pavet d. C. *bajri* «ancien, ancien serviteur».

520. *gyakor*: csag. *sokur* «vak, sűrű, tömött: N. 475. blind, dicht»; — Stud. *sokur* «blind, einäugig; 2: karg»; szint- így Budagov: слѣпый, 2: жадный; v. ö. kaz. *sukir* blind, alt. *sokir*, *sogir* id., kirk. *sokur* id., csuv. *sokkír* id., jak. *sojzor* einäugig.

522. *hág*: kirk. *kang*-, *kangir*- «ide s tova hágni, kóborolni: N. 477. umhersteigen»; — Budag. II, 19. kaz. kirk. *kangir*- (nem *kang*- is) шататься безъ надобности вълѣдшвіе горя, бродить, блуждать какъ потерянный, azaz: zwecklos herumirren in folge leides, herumirren wie ein geistig verwirrter.

524. *húj* (leer, mangel): tat. *küj* «gyenge, üres, csekély N. 478. schwach, gering; *küjre*- gyengülni, schwach werden»; —

tat. *küj* (gyenge stb.) szó nem található sem Stud.-ben, sem Budag.-nál; de van Budg. II, 170. tat. *küjre-*, azerb. *küvre-* слабѣть, дрябнуть (schwach werden, welken), s innen: *küjrek*, *küvrek* welk, gebrechlich (v. ö. oszm. *gevrek* fragile, faible, mou); — a *küj* tehát csak ki van fejtve *küjre-ből*.

529. *jö-*: kirk. *jönü-*, khivai *jönü-* «j ö n n i: N. 480. kommen»; — Budag. II, 386. *jon*, kirk. *jön* сторона, направление къ.. (seite, richtung nach), s innen: kirk. *jönö-* провозать (geleiten); tkr. richten, irányozni, *jönöl-* обратиться въ к. сторону, направиться (sich nach einer seite hin wenden, eine richtung nehmen); v. ö. oszm. *jonal-*, *jönel-* se tourner vers., sich wohin wenden (*jon*, *jön-től*).

532. *köt-*: oszm. *kít* «szilárd, erős, megkötött: N. 482. fest, gebunden»; — v. ö. EtWb. 86. *kít* «fest, eng, selten: *kítlik* mangel, seltenheit»; — Zenk. oszm. *kít* wenig, spärlich (rare, peu nombreux); Bud. недостаточный, скудный (unzureichend, dürftig, kärglich); v. ö. TWb. *kít* «selten».

532. U. ahhoz: jak. *kötöl* «fék: halfter»; — Böhlingk jak. *kötöl* «eine koppel pferde»; — v. ö. mong. *kütele-* führen, leiten.

532. U. ahhoz: csag. *katta-* (olv. *katla-*) «megszilárdítani; N. befestigen»; — nines meg Stud.-ben, sem EtWb.-ban, a *katí*, *katik* «hart, fest» czikkében; — ámde van: oszm. *katla-* in falten oder schichten legen; v. ö. Budag. II, 4. *katla-*, kirk. alt. *katta-* складывать v. устроить въ рядъ, слоями.

536. *menny* (himmel): jak. *mängge* «halhatatlan, örök: N. 484. unsterblich, ewig»; m. *tanara* (sic) «égi isten: himmlischer gott»; — Böhthl. jak. *mänü* gross, ausgedehnt: m. *tañara* der unermessliche himmel (Böhthl. «die wahre bedeutung [von *mänü*] ist wol: unvergänglich, ewig); Böhthl. tehát nem a *mänü-t*, hanem *tañara-t* fordítja «himmel»-nek).

543. *ró-* (kerben, einkerben): t. t. *ur-*, *or-* «szúrni, vágni, metszeni: N. 489. schlagen, hauen, schneiden»; — tehát N.-ben nines meg a «szúrni» jelentés; egyébiránt V. úr egybefogott két külön török igét: *ur-* (oszm. *vur*; kaz. *or-* Bál.) «schlagen» és *or-* (kaz. *ur-*) schneiden (getreide schn. = ernten, mähen); — meg lehet, hogy a különös «szúrni» jelentés onnan ered, hogy V. úr Budagovnál az *ur-* fordításában az orosz колотить igét is találván, ezt hirtelen egyazonnak vélte az *or.* колоть (stechen) igével; — a

358 (N. 338) lapon meg így közli V. úr, szintén m. ró- mellett, a tör. *ur-* ige jelentését: «vágni, ásní: hauen, graben».

548. *szúr-*: t. t. *sür-* «szúrni, beledugni: N. 491. stechen, hineinstechen». — Mint «t. t.»-félét ezt az igét legalább egynéhány török nyelvben kellene megtalálnunk, de sehol sincs nyoma egy *sür-* «szúrni» igének; e helyett több másfélét jelent egy tényleg létező *sür-* ige: oszm. «ziehen, schleppen, schleifen; den pflug ziehen, ackern; treiben (vieh: *sürü* zug, herde); reiben; bestreichen»; Budg. I, 643. гнать, . . тянуть, . . тереть, пахать; Bál. kaz. *sör-* treiben, *sört-* schmieren, reiben, wischen; — v. ö. EtWb. 148 l. *sür-* reiben, treiben; stb.

548. *szúr-*: kirk. *súr-*, *sór-* [félig magyarosan írva = *sür-*, *sör-*] «beledugni: N. 491. hineinstecken»; — ellenkezőleg: alt. *suur-* вытянуть, выдернуть (саблю) = herausziehen, herausreissen (pl. den säbel); Budag. I, 647. csag. *sugur-*, *saur-* id. (вынуть, выдернуть, pl. изъ ноженъ мечъ); kirk. tob. *suur-* выдергивать [мечъ]; maga V. úr is így tudta: Stud. *sogur-* «herausziehen, ausreissen (schwert aus der scheid)», meg EtWb. 148. csag. *sogur-* «herausnehmen, ausziehen» (pl. fogat, kardot); — kapcsolatul a két, épenséggel ellentétes igejelentés közt csak az lebeghetett V. úr előtt, hogy mind a kettőnek ugyanazon tárgya lehet, pl. «kard»; mint nyelvújító tudja is ő, hogyan keletkezett a «szúrni»-féle tör. *sür-* ige: t. ez «causativum (!) *sok*-ból [«stechen, hauen, hineinschlagen»]: tehát *sogur*, *sour-*, *sür-*».

550. *tom-*, *töm-* (stopfen): t. t. *tım* «szilárd, vastag: N. 493. fest, dicht»; előbb, a 299 (N. 280) lapon így: tör. *tım*, *tam* »szilárd épület, kőház: festes gebäude, steinhaus». — EtWb. 179 (a 166. lapon) Vámb. így: csag. *tım*, *tam* steinhaus, gemäuer; alt. *tım* fest, unbewegt, dicht, still; — Stud. *tam* gebäude, mauer; *tım* wölbung, gewölbtes gebäude; Altgr.-ban pedig *tım* csak így: тихо, не шевелясь = still, ruhig, sich nicht rührend.

552. *úr* (dominus): turkm. *uraz* «isten, oltalmazó: N. 494. gott, beschützer»; — Stud. *örez*, *oraz* gute auspicien, glück; Budg. I, 120. csag. kaz. *uraz* счастье, судьба: glück, schicksal; e mellett az *Uraz-berdi* tulajdonnévből korántsem következik az *uraz*-nak «isten, gott» jelentése: mert nem csak «Deodatus», hanem bizony «Fortunatus» értelmű szó is szolgálhat személynévül.

553. *utó* (postremus, ultimus), *után* (post): csag. *öte* «túl,

óta, elmúlt, mögött: N. 494. seit, vergangen, rückwärtig, hinterer»; előbb a 507 (N. 468) lapon: *öte* «óta, túl, azután: seit, jenseits, nachher»; — az *öte*-nek «óta, seit» jelentése nem igazolható, valamint nem is illik az *öte*-nek «tulsó, azontúl való (jenseitig, weiterhin seiend)» alapjelentéséhez, a mint tényleg ki is fejezi az «óta (seit)»-et az *öte*-nek ellentétése *beri* (v. ö. *öte-beri* «hin und her»); pl. *ol vakittan beri* seit der zeit (съ тѣхъ поръ Budg.); — V. úr fölhozta még Bud.-ból a kurg. *ötej-t* így: «után, elmúlt, óta (nach, vergangen, seit)», ezen példával: *bis kün ötej* «öt nap múlva»; pedig Budg. csak így: *ötej* «сряду = nacheinander, hintereinander» (*bis kün ötej 5 дней сряду*, «5 tage nacheinander, 5 t. hindurch», vagyis: «öt napig egyfolytában»).

555. *üz-* (verfolgen): t. t. *iz-*, *ize-* «*н у о м о з н и*: N. 495 *ize*-nachspüren»; — Budag. I, 192. csag. *iz*, *ize-* «отправлять, посылать, проводить» «wegschicken, senden, geleiten» (az *iz* «*н у о м*» szónak «*н у о м о з н и*» származéka: *izle-*, alt. *iste-*).

558. *vét-*: t. t. *ötün-* «vétkezni, hibát elkövetni: N. 497. sündigen, einen fehler begehen»; — Stud. *ötün-* bitten, abbitte tun; *ötün* vergehen, abbitte, gesuch; — Budg. *ütün-* просить, упрашивать, умолять (bitten, flehen), *ütünj* прошение, просьба (bitte); *ütün* заступничество, непрошение (vertretung, fürbitte, erbitten); Bál. kaz. *üten-* (c. dat.) bitten, flehen.

567. *kör* (kreis): ujj. *küren* «*k ö r*, tábor: N. 505. ring, lager»; — KBil. ujj. *kürel* (nem *küren*) versammlung, haufe, menge; Budg. II, 124. *küren* толпа, племя, отрядъ, корпусъ, полкъ «menge, volk, heeresabteilung».

586. *arány*, *irány*; t. t. *oran* «mérték, arány, irány: N. 522 maass, proportion, richtung»; — oszm. *oran* mesure, proportion, manière, façon Z., Budg. I, 120.

589. *az*, *ez*: csag. *oš-bu*, kurg. *os* és *os-bu* «*a z*: N. 524. jener»; meg: csag. *iš-bu*, kurg. *iš-bu* «*e z*: dieser»; — eddig csak azt tudtuk, hogy *iš* (*uš*, *oš*) általában csak nyomatékosító előszócska a mutató névmások előtt, a melyeknek távolra vagy közelre mutatása általa nem változik; olyan szócska tehát, a milyen a lat. *ecce* (a melyből az olasz *qu-esto*, *qu-ello* kezdőhangja származik); meg azt tudtuk, hogy *bu* csakis «*e z*, dieser», ellentétben az *ol* (*on*, *an*) «*a z*, jener» vel. Hiszen maga V. úr is így tanította: Stud. *oš-bu* = cszm. *iš-bu* «dieser, celui-ci» meg *ošel* (e h. *oš-al*, *oš-ol*) és elül kopva

sol «jener, jener dort, celui-là»; v. ö. Budag. I, 137. *uš*: *uš-bu* ЭТОТЪ САМЫЙ (I, 51. *išbu*, *ušbu* ЭТОТЪ, сей = hic, dieser; *ušbunda* здѣсь, hier) és *ušal*, *ušol* (aus *uš* und *ol*) ТОТЪ-ЖЕ, ТОТЪ САМЫЙ (azon, ugyanazon); v. ö. Böhlingk §. 423. jak. *subu* eben dieser da, *söl* eben jener da; — hogy az *oš*, *os* külön is használtatott, az meglehet bár, de nem változtat semmit sem az értelmén, melyet Budagov, a kire V. úr hivatkozik, az or. «ВОТЪ = ecce» szóval fejez ki (V. úr meg fentebbi állításával ellenkezőleg így fordítja «itt, ez»). — Még megjegyzem, hogy Budagov a kirgizből nem hozzáföl az *os-bu* kapcsolatot, de igenis a *šol*-nak kirgiz *sol* alakját; Ilminszkinél van *sol* (gen. *sonuñ*) és *osu* (gen. *osuniñ*); ez utóbbiban úgy látszik benne lappang az *os-bu* (*os-mu-*) a labialis kikoptával: v. ö. Radloff textusaiban, III, 297. *osu oramalga salip beräin* (ich will dir etwas in dieses tuch hinein tun; a beszéllő közvetlenül át is adja), meg: *osu osamaldagimdi beräin, alamisin* (ich will dir geben, was in diesem tuche ist, nimmst du es?).

591. *borzas*, *borzad-* («sich aufsträuben»): kirg. *borsan*, *bor-sanda-* «borzadni, fölrettenni, N. 525 sich aufsträuben, auffahren» Budag. I. 276; — Budagov így: *borkanda-* és *borsanda-* ворочать особенным образом (ворожая), meg: взволноваться, запыхаться; meg: остервенеть; azaz: «auf eigentümliche weise brummen (wahrsager); in wallung geraten, aufwallen, ausser atem kommen, wütend werden, ergrimmen»; Ilminszki így: *borsan-ostervenиться*, сильно разсердиться (ergrimmen, sich heftig erzürnen); v. ö. még: kaz. *busan-* erzürnt werden, sich erbittern Bál.; — hogy milyen etymonja lehet ennek a nem «borzadalmas» kirg. *borsanda-*, *borkanda-* igének, sejteti a *borkulda-* ige: *клокотать* («brodeln, aufwallen» von siedendem wasser).

595. *dagad-*: oszm. *dag* «hegy, daganat»: N. 527. berg, geschwulst»; — ismeretes az oszm. *dag* «hegy, berg» szó = *tag*, *tau* egyéb török dialectusokban; e mellett van még egy másik *dag*, a melyre nyilván itt a «daganat, geschwulst» értelmezés vonatkozik, de a melyet V. úr EtWb. 174. így fordított: oszm. *dag* «einschnitt, narbe, mal (fälschlich aus dem Persischen abgeleitet)»; — ez utóbbira nézve v. ö. Zenk. *dag* «fleck, wunde, brandmal, eingebrauntes zeichen» (perzsa szónak jelezve); Budag. *dag* обжога, знакъ (отъ разкален. желѣза), пятно, клеймо = brandwunde, zeichen (von glühendem eisen), fleck, stempel, brandmal» (perzsá-

nak jelezve); — a szónak perzsa eredetére nézve, v. ö. Vullers, Lexicon: **داع** «stigma, signum cauterio impressum; signum, macula» (hozzá téve, hogy = szanskrit *dāha*; — a szkr. *dāha* pedig «das brennen», *dah-* «brennen» igétől); — különös, hogy ugyane czikkben még maga V. úr is hozza föl így a *dag* szót, kirgiz *dak* alakjában (Budag. I, 548. után): «égésseb, égésjel: brandwunde, brandzeichen»; furesa azon véleménye is (326 : 306. l.), hogy ezen *dag* szóval készült a tör. *bajrak*, helyesebben *bajdag* «fahne» szó = *baj* fürst + *dag* zeichen. — V. úr TWb.-jában «geschwulst» nem *dag*, hanem *šiš*.

601. *föszl-* (sich auffasern, sich häuten, sich abschälen): t. t. *pos* «h é j, k é r e g (agač *posi* fa k é r g e): N. 530. schale, rinde (baumrinde)»; — Budag. I, 321. oszm. **پوس** (*pus* v. *pos*) *древесная смола (agač *pusi*)*, камедь, azaz: «baum h a r z, g u m m i»; Zenk. *pus* gummi, harz; — V. úr ezenkívül még ezt az igét is hozza föl: *posul-* «f o s z l a n i, hámlani: sich schälen», de ennek sehol semmi nyoma sincs; csak azt látjuk, hogy nagyon hozzáillik V. úrnak «héjat» jelentő *pos* szavához. De közre működhetett a *posul-* születéséhez a csag. *osul-* «sich schälen, sich rinden» ige is (Stud., os-abschälen), a melyet V. úr régibben (NyK. VIII, 144) vetett egybe a m. *föszl-* igével.

605. *hárs* (bast, *hársfa* linde): csag. *arča* «hárs: N. 533 *linde*»; szintígy a 297 (N. 278) lapon; — Stud. *arča* *fichte*; v. ö. Pavet d. C. *arča* pin qui croit sur les montagnes, és Budag. I, 26. az **ارجح** és **ارجان** szókat.

601. *ful-*, *fojt-* (suffocare): alt. *puula-* «megkötni, fojtani: N. 531. binden, erwürgen»; — Altgr. csak így: *связать, привязать* «binden, zusammenbinden, anbinden» (alt. *puula-* = tör. *bagla-*).

604. *gyül-*, *gyűjt-* (sammeln): t. t. *juuda-* «gyűjteni: N. 532 versammeln»; — a *juuda-* altaji szó, csak hogy ezt teszi: *приблизиться* «sich nähern»; Altgr.-ban egy czikkkel feljebb van *ju-* (= tör. *jig-*), a mely ezt teszi: *собрать* «versammeln».

613. *karika* (ring): kirg. *kora* «sövény, k ör (melyben juhok hálnak): N. 437. zaun, r i n g (in welchem die schafe übernachten)»; — Budag. II, 73. kirg. *kora* *хлѣвъ для барановъ* «stall für schafböcke» (szintígy *at-kora* pferdestall; — hogy milyen alakú a *kora*, az nines megmondva); Stud. *kora* stall, zaun, obdach.

624. *piszok* (schmutz): csag. *peček* «folt: N. 544 fleck»; — Stud. *peček* «ein zuckerl (sucererie), eine grasgattung»; *beček* «zierat (ornement); Budg. 324. *picik*, *bižik* иголька, nadel; — NyK. VIII, 169. még nem hozott föl V. úr «folt»-féle csag. *peček* szót m. *piszok* mellett.

631. *szok* : t. t. *sok* - «bemenni, bejutni, belekeveredni, belebotlani: N. 538. eingehen, hineingelangen, hineingeraten», Budag. I, 710; — Budagov így: tat. *suk*-, oszm. *sok*- вбивать, вколотить, набивать, вложить во что, прятать (azaz: einschlagen, einrammen, vollschlagen, hineinlegen v. hineinstecken in etwas, verstecken); meg *sok*- ударять, бить; ткнуть, трать; ковать; колоть, рьзать [скотъ] (azaz: schlagen, hauen; stossen, stechen, einstecken; schmieden; stechen, schlachten [vieh]); meg: жалить, укунуть (stechen, beissen: von schlangen, bienen); v. ö. Stud. *suk*- «hineinstecken, stecken, stechen»; — V. úr a «bemenni» jelentést ohajtja, mert ezt tekinti a «szokni (bele-sz.)» etymónjának: «v. ö. a német ‚gewöhnen és hineinkommen‘ szavakat».

637. *tönk*: csag. *tönk* (l. fent 3. §.) «a fának legalsóbb része, vég, tö; N. 551. unterster teil des baumes, ende, stumpf»; — Stud. *töng* grund, boden (eines gefässes), stamm; — Budagov nem ismer ilyen jelentésű *töng* v. *tüng* szót, s Pavet d. C. sem említ ilyet; azt látom, hogy az Abuskából került, t. i. ennek magyar fordításából: *تونک töng* »bor alja, üledéke, seprüje», a mi hibás, mert az Abuska eredeti textusa *شراب ظرفی* = «weingefäss»-nek magyarázza e szót, a mihez a fölhozott versek is illenek. E szerint az Abuskabeli *تونک* nem más mint a perzsa (illetőleg a perzsában is előforduló) *tüng* «urceus (collo brevi et orificio angusto)», s így is vette föl (az Abuskabeli vessel együtt) Pavet de Court. «jarre à ouverture étroite, vase pour le vin» és Budag. I, 408. «всякая посуда для вина (gefäss für wein)», és a kalkuttai szótár szerint «каменная посуда (steinernes gefäss)». De hasonló magyarázattal vette azt föl V. úr csag. Stud.-be is: *tüng* «eine grosse kanne für wasser oder milch», úgy hogy most e szótárban egy szóból kettő lett: helyesen: *tüng* «gefäss», hibásan: *töng* «grund, stamm».

635. *tegez*: kirk. *tegeš tegez*: N. 550. *köcher*, Radloff III, 1. lp.; — Radloff kirkiz textusában így: *tegäš*, fordításában így: *napf*: «wird speise in den *napf* (*tegäškü*) gegossen».

236 (N. 217). *köz* («zwischen», azaz: *között*) = tör. *kat* (csak a

Magy. kiadásban); — tudvalevőleg a tör. *kat* mint postpositionális alapszó a «nál, mellett» kifejezésére szolgál (*katında*, csag. *katida* neben ihm Stud.).

293 (N. 274). *hiúz* (luchs): tör. *as* és *jüz* (V. megjegyzi: «hievon stammt das bekanntere *ak-as* = hermelin, wörtlich: weisser luchs»); — Budag. kaz. csag. *as* росоцаи «hermelin»; Z. oszm. *as* id.; — *جوز* *juz* (mely hiszen így meg jobban illik a *hiúz*-hoz) perzsa szó: «felis uncia, pantheræ species minor (cujus ope venatur); canis venaticus vestigator».

296 (N. 277). *üröm* (wermut): tör. *irün* (N. *ürven*) w e r m u t; — Budg. I, 127. oszm. اورن کلی переступень (bryonia, vitis alba) «zaunrübe, stinkwurz».

335 (N. 315) *verem* (grube): t. *oro*, *ora*, **orom** (N. *oram*) «árok: graben»; — ezek alt. szók: Altgr. *oro* (kond. *ora*) яма, овратъ «grube, schlucht, hohlweg», *orom* (kond. *oram*) улица «gasse»; v. ö. csag. kaz. *oram* «gasse».

1—5. §§-hoz: Jegyzet.

Találhatók Vámbéry úr török adatai közt olyanok is, a melyekben az eddigi ismerettől (vagy akár V. úrnak saját régibb közlésétől) való eltérés nem igen látszik egyszersmind «alkalmasbitónak» s így a specialis nyelvészeti célra nézve szükségtelen volt. Ilyen esetek tehát csak azt mutatják, hogy V. úr egyáltalában vajmi kevés gondot fordított a hűséges és pontos adatközlésre, — meg jelesen azt sejtetik, hogy V. úr sokat csupa emlékezésből idézett, a nélkül hogy az illető munkát (néha saját maga munkáját) megnézte volna. De ha nem egyszer még ott is becsúzott a szükségtelen eltérés, a hol bizonyos munkát okvetetlenül meg kellett néznie, az a megnézés jóformán csak holmi «futó pillantás»-ból állott, a mely minden szükséges momentum kellő fölfogására nem volt elegendő. Némely ilyen hangalaki eltérést bár sajtóhibának lehetne tartani, ha az nem volna meg úgy a magyar mint a német kiadásban, miszerint a gondos javító kezét aligha kikerülhette volna.¹⁾ Íme tehát, még a fent ismertetett fontosabb (és célzatos) eltérések után ezen «csekélységek» is egy kis specimen!

¹⁾ Sajtóhiba forog fenn pl. ezekben: 308 (288) lp. *köpeny*, *köpenyeg* mellett: tör. (csag.) *kipeng*, *kipeg*, *kepeng*: N. *kipej*, *kepeny*

A) Hangalakra vonatkozó esetek.

530 (N. 471). I., m. *kér-* mellett: kaz. **kelja-**, *küle-* «bitten, beten: kérni, koldúlni (!)»; — V. úr *kelja-*nak olvasta a Budag. II, 133. található *кля-*t, elfelejtvén hogy az orosz transcriptióban a я nem csak *ja*, hanem esetleg *ä-*nek kifejezésére szolgál (hiszen Budagov teljesen kiírta az infinitivust: *клямякъ*); Bál. *kelä-* kérni, *kelän-* koldúlni.

531 (N. 481). *kigyó* mellett: csag. *šijan* kigyó, schlange; — nem hozza föl így sem Stud., sem Budg.; jóformán az oszm. *čijan* چيان «eidechse»-ből került a *šijan*, v. ö. Budg. I, 506. kaz. csag. *čejan*, *čajan* «scorpion» és Stud. *čajan*, *čijan* «scorpion».

533 (N. 482). *láng* mellett: kurg. *žangak* «tüzes, feurig»; — Budag. II, 344. kurg. *جانقلاق* горячий.

534 (N. 453). *lep-*: t. t. *japuk* fedél, takaró (decke, hülle); — Stud. *japuk* decke, oszm. *japik*; szintígy EtWb. 130.

536 (N. 484). *menny*: ujj. *möng*, *meng* ewigkeit, das überirdische; — KBil. *mengi*, *mingi* selig, unsterblich, himmlisch, ewig; v. ö. Budg. II, 259. *منگو*, alt. *möñkü* вѣчный.

536 (N. 485). *nő, né femina*: alt. *naj*, *nai* társ, gefährte; — Altgr. *naji* другъ.

537 (N. 485). *nő- crescere*: csag. *ön-*, *ön-* wachsen; — Stud. csak *ön-* wachsen (*öngen*, azaz *ön-gen* hoch gewachsen); de EtWb. 63. már: csag. *öng-* wachsen (*önggen* hoch); talán mert itt az *ön* (*öng*) «vorderseite» szónak családjába került?

538 (N. 485). *nyárs*: t. t. *jara-* megsebesíteni, verwunden; — oszm. *jar-* fendre, mettre en pièces, blessier; Budg. *jar-* колоть stb.; *jara* azomban: «wunde»; — v. ö. EtWb. 133. *jar-* spalten, *jara* wunde.

541 (N. 487). *öcs* (jüngerer bruder): csag. *ači*, *eči* älterer bruder; a 332 (312) lpon így: *eči*, *eži*, hivatkozással Budagov I, 13-ra; — Budg. *أجي*, a mit csakis *eži-*nek lehet olvasni (kezdő

(egészen magyaros írással) | 562 (500) oszm. *gizikla-* csiklándani (TWb. *kizikla-* kitzeln) | 296 (277) *borsó* erbse: tör. *burčak*, *bursuk*, *pursa* (Budg. I, 275. kurg. *bursak*; csuv. *purza* Zolotn.)

a-ra Budg. *ī*-val szokott élni). — Ugyan-e cikkkben fölhozza V. úr: kirk. *eše* «älterer bruder», a melyet Budg. nem ismer.

543 (N. 589). *renyhe*: kirk. *irenj* lomha, träge; — Budg. I, 191. *erinšek* лѣнивый, szintígy Ilm.; kaz. *irencäk* Bál.; csag. *erinjek* Stud.

545 (N. 490). *szab*.: alt. *sapi*, *sapa* rész (teil); — Altgr. *sabi* часть, доля.

546 (N. 490). *szel*- (scindere): kirk. *sala* fél, halb; — Budg. I, 462. csag. *čala* = kirk. *šala* половина; a *sala* baskir alak volna (v. ö. *čal*-, bask. *sal*-mak рѣзати stb.)

551 (N. 493). *tör*- (brechen): t. t. *tóra*- [azaz *tōra*-] zerstückeln; — Stud. *togra*-, oszm. *dogra*- [догра] Z.; Budg. I, 744. kaz. *tura*-, csag. *togra*-, Bál. kaz. *tura*-.

560 (N. 497). *ijed*-. t. t. *ajil*-, *ijil*- forogni, sich drehen; — *ijil*-ról fent 1. §.; — Stud. *ajlan*- sich umdrehen, *ajla*- umringen; EtWb. 31. sem található *ajil*-.

561 (N. 499). *ón* alatt: tör. *kurgasun* (N. *kurgašun*), *kujgasun* blei; — Stud. *kurgašun*, Budg. II, 76. csak *r*-es alakot hoz föl; v. ö. oszm. *kuršun*; a *kujgašun* alaknál fogva V. úr e szót a *kuj*- «önteni, giessen» igéhez köti.

562 (N. 500). *ujj* (manica) alatt: tör. *eng*, *jeng* schulter és *jenge* ärmel; — a 329 (309) lpon: *egin*, *ejin* «schulter»; Stud. *egin*, Budg. I, 74. *igin*, kaz. kirk. *ijin* плечо; — «ärmel»: oszm. *jen* (*jeñ*) TWb., Budag.; csag. *jeng*, *jing* Stud.; Budg. II, 368 id.

567 (N. 505). *jó* (fluvius) alatt: *ujg. üke* wasser; — KBil. *ögü*, *ügi* wasser.

606 (N. 533). *has*: alt. *kaš* domb, emelkedés (hügel, erhöhung); — Budag. II, 15 és Altgr. *kažat* пригородъ, холмъ.

616 (N. 639). *kutat*-. csag. *kojan*- untergehen, alámenni; — Stud. *kojan*- «sich vertiefen, sich vergraben» u. o. kirk. *kujan*- fűrödni, sich baden; — Budag. II, 100. kaz. kirk. *kujun*- купаться.

628 (N. 546). *sürü*-. csuv. *sura* sürü, gyakori (dicht, häufig); — csuv. *šura* густой, частый; pedig ezt, t. i. *šura*-t (s nem *sura*-t) V. úr aligha kötötte volna a tör. *sok*, *sik* «dicht, fest» gyökhöz.

629 (N. 547). *szárny*: kaz. *jarun*, *jarin* vállapoczka, schulterblatt; — Budg. II, 345. kaz. *jaurin*, kir. *žaurun*, alt. *jarin* крыльца у плечъ, плечо.

293 (N. 274). *turul* («mesés madár»): tör. *turgaul*, *turaul* ki-

csiny fekete sólyom; — Stud. *turgul* kleiner schwarzer falke (hiszen ez valamicskével jobban illik össze a *turul*-val, mintsem *turgaul*).

333 (N. 313). *nem, nemes*: t. *man-ap, man-apa* «nemesség, tkp. ős: adel, tkp. ahne»; — Stud. *manab* «adel, adelig; mythologischer name eines kirgisischen hauptlings aus der vorzeit.»

326 (N. 306). *csaprág* (schabracke): t. t. *žaparak* «takaró, decke»; — oszm. *čaparak* چاپراق «pferdedecke» Z., Budag. I, 453; — a V. fölhozta *žaparak* tkp. nem egyéb mint a tör. *japarak* (blatt, baumblatt), kirgiz v. kazáni alakban *žaparak, žaparak*, melyet ő a *jap-* «zudecken» igéhez foglal s «decke»-nek értelmez (EtWb. 130).

B) Jelentésre vonatkozók.

506 (N. 468). m. *acsarog-* mellett: *ačig*, «harag, haragudni: zorn, zürnen»; — Stud. ige «zürnen» csak: *ažiklan-*.

506 (N. 468). *akad-*: t. t. *takin-* «fönnakadni: hängen bleiben»; — EtWb. 173. *takin-* így: «sich anhängen, sich an etwas anlegen»; oszm. *takin-* s'attacher, sich an etwas hängen (meg: sich etwas anhängen).

ib.: t. t. *tokun-* «megtaszítani, összeütni: anstossen»; — oszm. *dokun-* «sich an etwas stossen, auf etwas st.»; Budg. I, 751. *tokun-* наткнуться, удариться обо что; — a transitív-féle magyar értelmezés tkp. csak a kétértelmű német «anstossen» igének eltévesztett fordítása.

509 *bonyolód-*: t. t. *bončuk, mončuk* «gombolyag, csomó: N. 470. knauf»; — NyK. VIII, 187. Vámb. még így: *bonžuk* «üvegklaris és az avval ékített lófarkféle lobogó»; Stud. *bunžuk-* rossschweif, fahne, büschel, glaskoralle; — Budag. I, 293. *bunžuk* (muscheln, glasperlen stb. als zierat).

518 (N. 474). *forog-*: oszm. *firla-* «forogni, keringeni: kreiseln»; — oszm. *firla-* «auffliegen, stieben (pl. splitter)»; de: *firlak, firildak* kreisel.

531 (N. 482). *köröm*: t. t. *tirmala-* «kúszni, kapaszkodni: klettern»; — oszm. *tirmala-* «kratzen», de *tirmaš-* «sich kratzen; meg: klettern»; v. ö. Stud. *tirmaš-* klettern.

539 (N. 486) *ó, avúl-*: t. t. *oval-* «széttörni, zerbrechen»; — nincs kitüntetve ez igének intranszitiv volta: kaz. *ual-* sich bröckeln, zerfallen Bál. Budg.

U. ahhoz: csag. *obra-* «összedőlni, leomlani, elromlani: verfallen, verderben»; — Stud. *opra-* «zerreissen (déchirer), zerstückeln; alt werden, abgenutzt werden».

540 (N. 486). *odu*: alt. *odu* «szoba, lakás, fészecskeszoba: zimmer, wohnung, schupfen»; — Altgr. *odu* шалашиъ, станъ «hütte, lager, lagerplatz»; V. úr az alt. szónak az oszm. *oda* jelentését tulajdonította.

549 (N. 492). *talál*: alt. *talal-* «kitágítani, megnyitni: sich erweitern, öffnen»; — Altgr. *talal-* разрушиться (гора) «einstürzen (ein berg)».

554 (N. 495) *ük*: csag. *ekeče* «ältere schwester (von *eke* «ältere bruder u. *eče* «schwester»)»; — Stud. *ekeži* «ältere schwester, *eke* «ältere bruder, de: *eče* «weib, gemahlin»; Budg. I, 43. *eče* мать, mutter; Pavet d. C. «mère, femme âgée».

567 *jó* (fluvius): t. t. *oguz*, *okuz* «folyó: N. 505 fluss (name des Oxus)»; — *oguz* mint «fluvius» jelentésű török n. appellativum ismeretlen (csag. *oguz* «dick, grob, ungeschliffen»); az «Oxus» n. propriumból természetesen még nem következik a «fluvius» jelentés.

577 (N. 515) *szag* alatt: t. *kok* «fújni, wehen»; — EtWb. 78. oszm. *kok-* «riechen»; Budg. II, 86. *kok-*, *koku-* пахнуть, издавать запахъ.

586 (N. 522) *arat*: oszm. *orak* «sarló, vágás, metszés: sichel, schnitt»; — oszm. *orak* = «schnitt» csak «getreide-schnitt» értelemben; ezt nem találta el a magy. «vágás, metszés» fordítás.

618 (N. 641) *nyak*: t. t. *jakala-* «megfogni, megcsípni, megmarkolni: erhaschen, packen»; — tkp. «beim kragen packen», Budg. хватить за шиворотъ; v.ö. Stud. *jakalaš-* sich einander beim kragen packen.

619 (N. 541). *nyom*: kaz. *jom-* «összenyomni, préselni: zusammendrücken, pressen»; — ez ige tkp. csak «szem v. száj»-nak befogásáról használtatik: Bál. «zusammendrücken, zudrücken, schliessen, zusammenkneifen (augen)»; Budg. сжимать, смыкать (глаза, ротъ).

627 (N. 546). *sor*: alt. *sür-* (N. *siir-*) «vonalozni, barázdát húzni, jelölni: linieren, furchen ziehen, zeichnen»; — Altgr. *sür-* дѣлать борозды, чертить (=zeichnen, azaz: «rajzolni», de nem = jelölni).

640 (N. 553) *zomok*, *zömök*: kurg. *jom* «egyesített, összegyűj-

hoz V. úr («vénülni, veszendő lenni: altern, hinfallig werden»; Z. «vor alter schwach und kindisch werden»; Budg. I, 293 id.: *bunamış* altersschwach, kindisch); — oszm. *bön* «dumm, unwissend» Z. Budg., s e mellett: *bönlük* és *بونلق* «dummheit»; — NyK. VIII, 186. V. úr a m. *vén* mellett csakis a *buna-* igét hozta föl («vénülni, *bunamış* vén»).

6. §.

De még egészen új szokat is szerzett a török nyelvújítás a magyar-török rokonság számára, egyrészt az által hogy az «elavult gyököket» alkalmasan kifejtette és valóságos szókül forgalomba, legalább nyelvészeti forgalomba bocsátotta; másrészt úgy hogy a török nyelvek szóképző erejét új teremtésre ösztönözte (csak hogy némely ilyen új szóra, talán hogy tiszteletreméltóbb legyen, megint az «avultság, már nem hasznátság» bélyegét sütötte rá). Új szókül nyerte végre az új török nyelvészet azokat is, a melyeknek az eddigőtől végképen elszakadt új jelentést tudott adni. Hozzá járúl, hogy néha még a vak szerencse is kedvezett neki, a mennyiben egy-egy szerencsés tévedés (pl. elhamarkodott olvasás, grammatikai alaknak félreértése) szintannyi ohajtott szóval gazdagította a török nyelvkincset. Végre még arra is volt ügyelet, hogy a török nyelvekben használt idegen (pl. perzsa) szók, a melyek t. i. «több kevesebb nyelvész által s nem minden ok nélkül idegeneknek tartatnak», ha csak a magyar-török nyelv-hasonlításra alkalmasaknak mutatkoztak, a törökség eredeti birtokául hódíttassanak és vindicáltassanak. De néha még az ily mindenféle módon meggazdagodott szókinccsel sem érte be, a magyarral való hasonlítás végett, az új-török nyelvészét, — s akkor elment a törökség jó barátjához, sőt rokonához, a mongolhoz, s kért tőle kölcsön valóságos mongol szokat — természetesen csak ideiglenes használatra, míg t. i. a magyar-ugor theoria végképen tönkre lesz téve.

Imitt összeállítok egy kis *Glossariumot* (a legeslegelsőt s reménylem, a legeslegutolsót) az új-török szókból, a szerzés különböző módja szerint szakaszokra osztva.

A) Kifejtett szók.

em- «dolgozni, fáradozni: arbeiten, sich abmühen» 560 (N. 498) l., m. *emel-* «heben» mellett; — meg 513 (N. 472) l., m. *ember* alatt: t. t. *em-*, *emge-* «sich abmühen, sich plagen» || tényleg megvannak: csag. *emgek* «arbeit, mühe» Stud., Budag. 1, 94. *imgek* (arbeit, mühe, qual, elend) = oszm. *emek* (travail, labeur); kaz. *imgäk* (lästig, zudringlich: i. *keše* Osztr., Budg., boszantó Bál.); — *emgen-* «sich plagen, sich bemühen» Stud., Budag. *ingen-* утруждаться (és ушибаться, sich stossen an etwas, sich beschädigen; Bál. *imgän-* megütni magát, megsérülni); — kaz. *imget-* bemühen, belästigen (és: verletzen, ушибить Budg., Bál. *imgät-*); — az ezekben alapúl való *emge-*t csak a KBil. szótára hozza föl, «plagen, peinigén, arbeit verursachen»; Budagov pedig divatlannak mondja; az *em-* csupa kifejtés: v. ö. EtWb. 34.

üç-, uż-, (t. t.) «elmúlni, elfogygni: verschwinden, abnehmen», 621 (N. 542) l., m. *olcsó* alatt; V. így: «davon *uçuz, użuz* «olcsó, ócska [sic!]: billig, wolfeil» || Budg. I, 116. *uçuz*, oszm. *użuz*, kaz. *ożoz* Bál. wolfeil | Budg. 1, 117. *üç-*, kirk. *ös-* потухать, гаснуть, изчеснуть; Stud. *öç-* erlöschen, ausgehen (feuer), fahl werden.

kang- = kirk. *kangir-* «ide s tova hágni, kóborolni: umhersteigen» 522 (N. 477) l.; — lásd fent 5 §., 77. lapon.

keim (csag.) «titkos, elrejtett: heimlich, verborgen», 613 (N. 537) l., m. *kém* (spion) alatt || csag. *kejmür-* elrejténi, eltitkolni (verheimlichen, verbergen): Budg. II, 182. *покрыть, спрятать* (bedecken, verbergen); Stud. *kejmur* decke, hülle.

küj (tat.) «gyenge, üres, csekély: schwach, gering» 524 (N. 478) l., m. *hij* mellett || ebből: *küjre-* «schwach werden»; lásd fent 77. l.

jaj (t. t.) «sima, finom: glatt, fein»; 537 (N. 489) l., m. *nyájas* alatt; V. úr így: «e gyökből származtak még: csag. *jajin* «festeni, diszítani: färben, zieren», meg kirk. *jajpak* «sima, csúszós: glatt» || Stud. nincs meg csag. *jajin-*, de van Budgnál: csag. *jajni-* краснѣть (о плодахъ), azaz «rot werden (von früchten)» | Stud. *jajpak* = *jalpak* «flach, eben», kirk. *żajpak* гладкий Пм. (vajjon e szerint a t. t. *jaj* is csak *jal* helyett való legyen?).

jat- [«spielen»], 528 (N. 480) l., m. *játék* «spiel» mellett ||

V. úr szerint «az alt. *jatigan* [ein musikinstrument] egy előbb használatban volt, de ma már nem igen is mert *jat-* igéből»; N. kiad.-ban így: «von einem ehemals bestandenem, heute aber nicht mehr bekannten *jatik*» (sic!); a 359 (N. 338) meg ezt olvastuk: «m. *játék*-ra emlékeztet az altaji *jatik*, *jatigan*, mely nyolcz-húrú zeneeszközt jelent» (hivatkozással *Narodi Rossii* cz. munkára [St. Petersb. 1880] (? 1878) melynek 276 lapján *jatigan* mint hangszer van említve) || Az idézett munka csakugyan értesít ilyen nevű húros hangszerről, mint a melyet a sziberiai tatárok [tehát nem különösen az altajiak] a *kobis* mellett használnak; a nevet azonban *ŕatigan*-nak adja (джатыганъ, a mit V. úr, bár helyesen, eredetibb *jatigan*-ra változtatott, hogy a m. *játék*-hoz való hasonlóság jobban szembetűnjék¹⁾; egyébiránt folhozza Pavet d. C. is: *jatugan* «instrument de musique»; — *jatik*, *jatik* azomban nem fordul elé mint hangszernek neve, jelesen nem tud róla mint altaji szóról az Altgr. (de látni való, hogy nagyon hozzá illik a m. *játék*-hoz); más a Budagov II, 322. fölhozott esag. *jatug*, *jatuk* финаль въ музыкѣ и пѣвнн, аккордь, ладъ, строѣй (finale in der musik od. im gesange; akkord, harmonie, stimmung [eines musikinstrumentes]), v. ö. Pavet d. C. *jatuk* «final d'un chant on d'un air joué sur un instrument de musique»; v. ö. Stud. *jatkun* gestimmt [von einem instrumente]; — más kérdés az, hogy mily joggal következteti V. úr a *jatigan* hangszer név-ből erős bizonyossággal az «előbb használatban volt» *jat-* «spielen» igét; erre nézve érdekes tudnunk, hogy ez a név még a mongolban és a mandsuban is fordul elé: Kowal. 2276 l. *jadaga* v. *jaduga* «instrument de musique qui est monté de 14 cordes, violon, harpe, guitare» Schmidt 289 l. *jadaga* «geige od. der geige ähnliches instrument»; Castrén (Burját. Sprachl. 137 l.) *jataga* «balalaika»; Zacharov (Маньчж. словарь 185 l.) mandsu: *jatuzan*, *jatuzaxa* «guszli, instrument mit 14 saiten».

tal (t. t.) «sik, lapályos: eben, flach, offen» 634 (N. 550). m. *tát*-alatt || a 633 (N. 549). lpon V. úr a *tal*-t még csak «régibb gyök (ältere stammsilbe)»-nek nevezte, melyből *tala* «lapály, sik-

¹⁾ Pauly (Peuples de la Russie, 41 l.) is említi *kobys* mellett a *djytagan* (*ŕitagan*) nevű hangszert.

ság (ebene származott;» — ez utóbbi megvan így: Stud. *dala* das ebene land, steppe; Budg. I, 335. *tala* лугъ, мѣсто покрытое зеленью (wiese, mit grün bedeckter platz); I, 548. kirk. *dala* steppe.

tal-, *talka-* «szétdarabolni: zerstückeln» 286 (N. 167). l., m. *tokány* mellett || alapja: kirk. *talkan* «zerbröckelte, zerriebene mehlspeise» (V. fordítása); Budg. I, 337. így: csag. *talkan* «noch unreifes geröstetes korn (поджаренная рожь), welches man mit den händen zerreibt und isst» (v. ö. kaz. *talkan* «gedörrtes hafermehl Bál., толокно Budg., alt. мука «mehl»); igéje: *talka* поджарить на огнѣ (am feuer rösten); — a kirgizben *talkan* «zerkleinert, in kleine krumen geschlagen» (Budg., Ilm.), s innen mint denom. ige: *talkanda-* раздробить «zerstückeln, zermalmen»; van még: kaz. *talki* «tiló, hanfbreche», *talki-* hanf brechen, tilólni.

topar- (csag.) «gyűjteni: sammeln» 312 (N. 293). l., a m. *toboroz-* (melynek eredeti jelentése V. szerint «rekrutiren, azaz: zusammenscharen») || az idézett helyen V. úr így: csag. *topar-* és *toparla-* «gyűjteni»; Stud.-ben azomban csak az utóbbi van meg így: *toporla-* «ein heer zusammenstellen, rekrutiren»; Budag. I, 742. *topla-* és *toparla-* (csag.) собирать (sammeln, pl. gyümölcsöt); v. ö. oszm. *topla-* «recueillir, ramasser, rassembler, relever [des troupes: asker *toplamak* truppen zusammenbringen]» és *toparla-* «ramasser et emporter» Z. (Redh. után); Pavet d. C. *toparla-* «rassembler, ramasser en boule» || ugyancsak *toboroz-* mellett fölhozza még V. úr mint alt. igét: *topor-* «összekötni, verbinden» — de ennek Altgr.-ban semmi nyoma sincs.

sau (csag.) «szó, értesítés: wort, nachricht» 630 (N. 548). l., m. *szó* «wort» mellett || ebből: *sauči* «hírnök, követ: bote»; — Stud. így: *sauži zatun* «beschauerin, ehevermittlerin»; Budag. I, 693. tob. *sarči*, kaz. *javči*, kirk. *žauši* свать, сваха, сводникъ, сзыватель гостей на свадьбу v. на ширь (ehestifter v. freierwerber, -werberin, kuppler, einlader der gäste zur hochzeit od. zum gastmahle), meg: csag. *sauči* вѣстникъ, посланникъ (bote, gesandter); Pavet d. C. *sauči* «messenger, intermédiaire»; — hogy a bár biztosan kifejthető *sau* alapszó «wort, nachricht» jelentésű volt, az korántsem oly bizonyos, a mint első tekintetre látszik (hiszen az *elči-* beli *el* sem jelenti azt); itt csak azt jegyzem meg, hogy látnivalólag a *sauči*-hoz köze van a mongol *zaguči*-nak: Kowal.

2253. *zaguči* сватъ, сводникъ, посредникъ (faiseur de mariage, marieur, marieuse, entremetteur, entremetteuse), Schmidt 235. «freiwerber, kuppler», s figyelmet érdemel, hogy a mongolban *zagura* «zwischen.»

sigin (tör.) «vár [festung]» 299 l. (N. 280. nines meg); m. *szin* [schuppen] mellett || Stud. csak: *siginža* «kleine festung» (innen átvette Budg. I, 700); megvan az ige, melyet V. úr is fölhoz: t. t. *sigin-* (alt. *sin-*) «sich bergen, unterkunft oder schutz finden»: oszm. *sigin-* «se réfugier, chercher asile, s'abriter», Budg. I, 700. помѣщаться, укрыться, прибѣгнуть къ защитѣ (platz finden, sich bergen, schutz suchen); — megjegyzem, hogy az alt. alak sem *sin-*, hanem *sigin-* Altgr.

sij- (kírg.) «simítani (!): gleiten» 627 (N. 542). l., m. *sik* mellett || a kírg. *sidir-* поспѣшно вхатъ igéből, melyet V. úr *sijdir-* nek írt s így fordított: «simittatni: gleiten lassen»; lásd fent a 69. l.; hozzá járulhatott még a kaz. *sijpa-* (V. így) «simítani, czirogatni: glätten, streicheln», a mely Bál.-nál így van: *sijpa-* streicheln.

sivil, sivil (t. t.) (N. *sivil, sül*) «szemölcs: warze» 545 (N. 490). l., m. *süly, sül* mellett || V. úr maga mondja, hogy «ebből az újabbkori (davon das moderne) *sivilži, sivilžik*», — azaz, hogy voltaképen csak ez utóbbi van meg: Budag. I, 651. oszm. *sivilže* (Z. *sivilže* és *sivilžik* pustule); — csudálom, hogy V. úr a m. *süly* mellett nem hozta föl inkább a csag. *süjel* «warze» szót (Stud.; v. ö. Budag. I, 650. tob. *süjel* бородавка, warze; Bál. kaz. *söjäl* hühnerauge, warze; — a 660 (N. 568). Ipon V. úr így: «a m. szemölcs, szemörcs [warze] a török *sivilž, sivilžik* [warze] szóval rokon»; itt már a *-ž, -žik* is látszott fontosnak.

barum (kírg.) «marha, birtok: vied, besitz» 509 (N. 469). || a kírgiz (és pedig mongol eredetű) *barumta, barimta* «raubzug» szóból; lásd bővebben, fent 5. §., 76. l.

B) Ujjonnan képzett szók.

astik (t. t.) «alj, aljázat: unterlage» 588 (N. 523) l., m. *ászok* «unterlegter balken» mellett || ez az *astik* tehát származéka volna a több tör. nyelvben használt *ast* («unteres») szónak s a vége érezhetőleg összehangzik a m. *aszok*-val; — Stud. fölhoz ugyan egy *astik* (azerb.) szót, de ezen jelentéssel: «ohrgehänge der frauen»

(ez tehát az *as-* hängen, aufhängen» igéhez tartozik); «unteres, unterlage»-féle *astik*-nak szótárainkban semmi nyoma sincs.

arit- (csag.) «soványítani, bánkodni (!): mager machen, härmen» 587 (523), m. *árt-* «nocere» mellett || fölhozza még, a mi meg is van: csag. *arık* «mager» (Stud. *arig, arık*); — *arit-* ige is fordul elé, de «reinigen, putzen» jelentéssel Stud.; *arit-* «soványítani» csak amúgy lehetséges causativuma ennek: csag. kaz. *aru-*, *ari-* похудѣть, устать (mager werden, ermatten) Budag. I, 34.

kajan, kajgan (t. t.) «sima, csúszós: glatt, schlüpfzig» 531 (N. 481). l., m. *kıgyó* mellett, (a melylyel MUGSz. a finn *kaljame* «glatt, schlüpfzig» szót vetette egybe) || megvan: oszm. (nem t. t.) *kaj-* «gleiten, rutschen, kriechen, ausgleiten» (Budg. скользять, ползать), s de ennek participiuma *kajan* még sem fordítható «glatt»-nak; a *kajgan* meg ennek tat. alakra való átfordítása.

kapat- «erhaschen v. fangen lassen», és: *çapat-* «schlagen lassen», 237 (N. 217) l., = magy. *kapat-* és *çapat-*, mint a *kap-* és *çap-* tör. igék causativumai, a melyek a m. *kapat-* és *çapat-* causativumokkal oly tökéletesen egybehangzanak, hogy azokat csak egy a magyar nyelvben is jártas «török-tatár» ember képezhette Hogy ez alkalmasint maga V. úr, a nyelvújító, volt, abból sejthető, hogy e causativumok a török szóképzés szokása és szabálya szerint csak úgy volnának lehetségesek, ha az alapigék nem *kap-*, *çap-*, hanem *kapa-* és *çapa-*-nak hangzanának, — s hogy tényleg a török szótárak helyettük csak ezeket a causativ alakokat ismerik: *kaptur-*, *çaptur-*, v. ö. Budg. II, 3. I, 452.

jakun- (csag.) «sich bessern, javulni», 603 (N. 531) l., m. *gyón-*, *gyovon-* «beichten» mellett. — V. úr így deríti föl ennek a *jakun*-nak mivoltát: «A ma már nem használt *jakun*-ból (aus dem heute nicht mehr gebräuchlichen *jakun*) származott *javun*, magy. *gyovun*». Értsd: «aus dem von mir gebildeten *jakun* stb.» Alapja a *jak-* «wohl tun, behagen» Stud. Budg.

jağul- (csag.) «kellemes v. jó lenni: angenehm v. gut werden», 612 (N. 537) l., m. *jó* bonus és *gyógyúl-* «sanari» mellett; — nem található ez a csag. *jağul-* sem Stud. ben, sem Budg., sem Pavet d. C.-nél; EtWb. 122 sem hozza föl; de az igaz, hogy a m. *gyógyúl* mellett szemre való. — V. ö. *jakun*.

jajit- (t. t.) «kinyújtani: ausdehnen» 620 (N. 541) l. || a *jaj-* «ausbreiten, verbreiten» igétől; maga V. úr megvallja, hogy ez a

t. t. ige «használatlan (ungebräuchlich)»; képezte pedig azért, hogy a m. *nyúl*-, *nyújt*- igepárnak hasonmása legyen a törökben is (*jajıl* sich ausbreiten, és *jajıt*-).

jüliš, *jügüliš* (tör.) «gyűlés, népgyűlés: versammlung, volksversammlung» 342 (N. 322) l. és 604 (N. 532) *jügüliš*, *jüliš* [sajtóhibából *ş* helyett *s*-vel; N. *jügüliš* és *jüliš*) «gyűlés: versammlung» — a m. *gyűlés*-vel igen szépen egybehangzó szó, a mely e mellett ősrégiségénél fogva a hajdani török-magyar kultur-egységnek egyik fontos momentumát fényesen megvilágítja. Valóban kár, hogy ez a török szó csak a mi keresztyén éránk 1869-dik éve óta létezik a világon — legalább a papiroson, mely köztudomás szerint igen türelmes jószág. Ekkor ugyanis hozta azt föl először V. úr «Magyar és török-tatár szóegyezéseiben» NyK. VIII, 148 l., így: «oszm. *jügü*-mak gyűlni, *jügüliš* gyűlés, *jügü*-mak gyűjteni. Most meg az alakját tette még valamicskével hasonlóbbá a magy. *gyűlés*-éhez, így is írván: *jüliš*, sőt *jüliš*! — Igaz, hogy van a törökben egy mélyhangú *jüg*- ige «sammeln, anhäufen» (oszm. *jüg*- különösen «amasser, amonceler, entasser»; kaz. *jüg*- sammeln Bál., csag. *jüg*-, kurg. *şüg*-, alt. *ju*- sammeln, anhäufen: собирать, копить, Budg. II, 357) s ennek *l*-es passivuma: *jügü*- (kaz. *jügü*-) «gesammelt v. angehäuft werden» vagy «sich sammeln, sich anhäufen (собираться, накопиться), meg épen «sich versammeln [von menschen]», a melyet a kinek tetszik a m. *gyűl*- igével vethet egybe. Igaz az is, hogy van a törökben egy *-ş* (*-iş*, *-iş*, *-uş*, *-üş*) nom. verbale-képző (n. actionis), pl. *gül*- lachen: *gülüş* das lachen, gelächter, oszm. *alış-veriş* kauf-verkauf, handel, stb.; meg jelesen az is igaz, hogy az *ş*-végű reciprok igék mellett ugyanazon tövű képző nélkül nom. actionisul szolgál: oszm. *güleş*- (ringen, luctari): *güleş* ringkampf (lucta, luctatio), *dögüş*- (sich schlagen, verekedni): *dögüş* kampf (das sich-schlagen, verekedés), *vuruş*- (sich schlagen, kämpfen): *vuruş* kampf, combat, bataille; kaz. *sugış*- verekedni: *sugış* verekedés (=alt. *soguş*- és *soguş*). Ennél fogva kétségtelen, hogy a l a k ú l h a t o t t volna akár egy török *jügüliš* szó is «das sich-sammeln v. sich-versammeln» (=versammlung), t. i. a *jügü*- töből, vagy akár ennek reciprocuma mellett, mely tényleg előfordul (Budg. kurg. *جيولوشيق* быть собрану вмѣстѣ, egybe gyülekezni, sich versammeln, Bál. kaz. *jügüliš*- «sich versammeln [von mehreren]»). Csak az a baj, hogy a törökség történetében nem

ment mind az végbe, a mi bár végbe mehetett volna, még akkor sem ha épen V. úr ohajtotta volna is. Innen van, hogy a bár lehetséges *jigüls* névszót (nom. actionis = «versammlung») nem találjuk az oszmanliban (a hol a *jigil*- ige úgyis inkább «sich anhäufen» értelemmel használtatik), de még azon dialectusokban sem, a melyek a *jigüls*- recipr. igével élnek; ezek az utóbbiak azonban történetesen ugyancsak a *jig*- igének egy másik származékát alkalmazták a «gyűlés, azaz: emberek [nép]gyűlése = versammlung von menschen [volk]» kifejezésére, t. i. ezt: *jigün* (kaz. *ǰǰün* «versammlung, gesellschaft, sammlung Bál.; kirg. *ǰǰün* собрание народа [по случаю поминок: versammlung des volks zur todtenfeier] Ilm., alt. *juun* собрание народа, сходъ: versammlung des volkes, zusammenkunft; — az oszm.-ban *jigün* csak «haufen, anhäufung», pl. von getreide, stroh, schnee, stb.). Ezenkívül van a *jigil*- igének még egy származéka, a melyet itt meg lehet említeni (csakhogy ez sem -*is*-végű): kirg. *ǰǰlū* zusammensteuerung [von geld od. vich, für einen bedrängten genossen], складчина Ilm., Budag.

čalpi (csag.) «selyp: stotternd» 626 (N. 545) l., m. *selyp* «stotternd» alatt; 661 (569) l. meg így: tör. *čalpi*, *čelpik* «selypítő» (N. *čalpi*, *eventuell čelpik* «stotternd») || a *čelpik*-vel tehát már nincs bajunk; de csag. *čalpi* «stotternd, selypítő» sincs meg (nem ismerik sem Stud., sem Budagov, sem Pavet d. C.); de maga V. úr mutat rá annak keletkezésére, a mennyiben «a *čal*-, *šal*- [ütni, verni: schlagen] gyökből» származtatja, s így a kirg. *šalpi* szóval azonosítja, a melyet ugyanott fölhoz és így fordított: «ütő, verő: anschlagend (daher: *tili šalpi* mit der zunge anschlagend = stotternd)»; — ámde Budag. I, 462 így adja ez utóbbit: kirg. *čalpi* v. *šalpi* плохой, слабый «schlecht, schwach» (és: *tili šalpi* грубый на словахъ «grob im reden»).

tagilt- «ausbreiten, zerstreuen» 635 (N. 550). l., m. *tát*- «öffnen» alatt; «da vom magy. *tát*- sich eine ältere form *tált*- voraussetzen lässt, welche in *tagit*-, *tagilt*- ‚ausbreiten, zerstreuen‘ zu erkennen ist». — Megvan: oszm. *dagit*- disperser, répandre, *dagil*- être dispersé, *dagin*- se disperser (Z. Budg. I, 726); alt. *tagin*- распустить крылья Altgr. (die flügel ausbreiten); a *tagilt*-, mely a *tagil*- (*dagil*-) passivumnak causativuma volna (s mely igazán a fölvett m. *tált*-hoz illenék), nem fordul elé, ha csak azt nem tekint-

jük nyomának, hogy V. úr «M.-tör. szóegyezéseiben» NyK. VIII, 173. fölhozott egy oszm. *dagilda*- igét, így: «szétszórni, szétválni, egy nagyobb csoportot kisebb falkákra osztani».

sögün- (t. t.) «magát meggyalázni: sich beschimpfen» 577 (N. 515). l., a m. *szégyen* «pudor, dedecus» szóhoz hasonlítmányúl; — *sög*- «schimpfen, schelten» igétől, mint passiv (v. refl.) alak; eléfordúl oszm. *sögül*- (*söjül*-) «geschimpft werden» és recipr. *sögüs*- (*söjüs*) sich einander schimpfen, браниться.

dagil- (kírg.) «dagadni: anschwellen» 595 (N. 527) l., m. *dagad*- alatt || V. úr fölhozza közvetlenül kírg. *dak* «egésjel» után, s ezt nyilván egynek tartja az oszm. *dag*-val, a melyet «hegy és daganat: berg, geschwulst»-nak fordít (lásd fent 81. l.); hiába keressük e kírg. *dagil*- igét Budg. és Ilm.-nél; más az oszm. *dagil*-étre dispersé, se dissiper.

posul- (t. t.) «foszlani, hámlani: sich schälen» 601 (N. 530). l., m. *foszl*- «sich auffasern, sich abschälen» mellett; — lásd fent az 5. §-ban (82. l.).

C) Új jelentéssel való szók.

agaž (csag.) «ág, vessző: zweig, gerte» 582 (N. 520). l., m. *ág* «ramus» mellett (hivatkozással Budagovra I, 61); — Budg. egy szóval sem mondja, hogy *agaž* = «zweig, gerte»; fordítása: дерево, папка (azaz: baum, holz; stock, stab, stange); Stud. *agaž* «baum»; — most már *agaž* V. úr szerint más szó mint a csag. *jigač*, melyet a 629. lapon még «baum»-nak fordít.

kij- (oszm.) «kötni: binden» 532 (N. 482), m. *köt*- «binden» mellett; a jelentés igazolására idézi V. úr ezen szólást: *nikiah kijmak* = «házasságot kötni: ehebund schliessen». — Ámde egyetlen egy szólásból gyakran nem lehet az egyes szónak magára való értelmét helyesen megállapítani, a mint a jelen eset is mutatja. Kétségtelen, hogy a *nikiah kijma*: szólás, végértéke szerint = «házasságot kötni, ehe schliessen (mintegy: verbinden)», hiszen a tudvalevő «kötni, binden»-igével is fordul elé *nikiah baglamak*, s egy cseppet sem lehet csudálni, ha valaki ennek alapján azt állítja, hogy itt *kij*- is annyit tesz mint *bagla*-, azaz «kötni» (a mint pl. Bálint G. tette, Török nyelvtanában 274. l. نکاح قیبق «házassági szerződést kötni = einen ehevertrag schliessen»). S mégis a «kötés»-vel merőben ellenkező jelentése van a *kij*- igének, az emlí-

tett szólásban is, t. i. ez: «schneiden, brechen». — A dolog abban van, hogy نکاح *nikiah* nem csak «mariage (ehe, verehlichung)», hanem különösen ezt is teszi: «dot, douaire: heiratsgut (= مهر *mehr*, welches der ehemann seiner frau auszahlt). Az említett szó-lás pedig a *kir-* «brechen» igével is fordul elé: *nikiah kirmak*, a mit Z. szótára így magyaráz: »der braut od. frau ein heiratsgut anweisen, eigentl. brechen = einen bruchteil des vermögens dazu bestimmen» (a mi magyarul megfelelőleg így mondható: «*nikiahot s z a k i t a n i*»). Hogy e szólásban «schneiden, brechen»-féle igének (*kij-*, *kir-*) csakugyan helye van, mutatja annak változata más török dialectusban: Budag. II, 108. azerb. *kabin kesdirmek* «женить, выдать замужъ (verheiraten [den sohn, od. die tochter]), tkp. «*kabin schneiden lassen [kesdir-]*; کابین *kābin* (perzsa szó) pedig «dos quam uxori constituunt»; s ezzel a kazáni-tatár ezt mondja: *kāben kījmak* «házasságot kötni, ehe schliessen» (Bál., ki azomban itt is az igének «binden» jelentését fölveszi). — Ezek szerint a *nikiah kījmak* szó-lás korántsem követeli, a mint első tekintetre látszik, hogy az eddig «schneiden» (zerschneiden, zerstückeln) jelentéssel ismeretes tör. *kij-* ige mellett meg egy külön *kij-* «kötni, binden» igét vegyünk föl; ez a *kij-* «schneiden» ügysem más mint a *kir-* «brechen» változata, mely szintén az említett szó-lásban szerepel (annak tekinti V. úr is: EtWb. 91. sz.); végre nincsen abban semmi esoda, hogy a törökség is «schneiden»-féle szót alkalmaz az «entscheiden, endgültig bestimmen, abmachen» fogalomra, a mint ezt más nyelv is tette (pl. a magyar is a *szab-* igével: *árt szabni, törvényt szabni*): v. ö. tör. *kes-* (*kis-*): «couper» és «décider de q. ch., déterminer, conclure un marché» (*behā kesildi* цена была определена, der preis wurde bestimmt).

jaka «nacken: a nyak hátsó része» 329 (N. 310); — lásd fent: I. (33. lp.)

čeg-, *čig-* (kaz.) «szöni: weben» 548 (N. 491) l., m. *szö-* «weben» mellett; — lásd fent 3. §., meg 4. §. (62. l.)

sok- (t. t.) «bemenni, bejutni, belekeveredni: eingehen, bineingelangen, hineingeraten» 631 (N. 538) l., m. *szok-* «sich gewöhnen» mellett; — fent 5. §-ban (83. l.)

sūr-, *sōr-* (kírg.) «beledugni: hineinstecken» és *sūr-* (t. t.) «szúrni, beledugni: stechen, hineinstecken» 548 (N. 491) l., m. *szúr-* «stechen» mellett; — lásd fent 5. §-ban (79. l.)

sür- (alt.) «mérték: maass» 547 (N. 491) l., m. *szér* «reihe, ordnung» mellett; — Budg. I, 642. és Altgr. alt. *sür* образъ, при видѣніе (bild, erscheinung).

bej (N. kiadásban így is: *böj*) «fej, caput» 329 (N. 309); a 516 (N. 474) lapon így: t. t. *baj*, *bej* «fej: kopf», ezen megjegyzéssel: «kommt jedoch in dieser bedeutung nur im compositum *bejtaš* = kopfgefährte, genosse vor»; — lásd fent I. (32. l.)

D) Tévédésen alapuló szók.

öz (ujg.) «hoz, -hez: zu (ad)» 526 (N. 479) l., m. *hoz* «zu» mellett; — V. úr ezt átvette régibb m.-török szövegyezéseiből (NyK. VIII, 152); pedig ő irt szótárt a KBil.-hez, mely azt tanítja, hogy az ujjurban is úgy, mint a csagatajban is, *öz* («persönlichkeit») az «ipse» kifejezésére szolgál: *özige* (KB. ez is: *özginke*) igen is ezt teszi «zu sich, ad se (ipsum)», de ebben csak nem az *öz* az «ad, zu»-nak kifejezője.

urukon (csag.) (N. *urukun*), *uruvun* (kirk.), *ruvun* (kaz.) «rokon: verwandt, anverwandt» 625 (N. 544) l., m. *rokon* «verwandt» mellett; — lásd fent 4. §-ban, 69. l.

tag (alt.) «széles, messze: weit» 634 (N. 550), m. *tát-* «öffnen» alatt; — V. úr mindjárt ezen *tag* alatt az alt. *tagin-* igét hozza föl («kiterjeszkedni: sich ausbreiten» fordítással). Altgr.-ban, a melyből ezt (szabadon fordítva) átvette, egy sorral feljebb áll ez a szó: *tag* (ropa «berg»). V. úr meg sem látta annak a *tag*-nak értelmezését (ropa), hanem hevenyében megragadta mint a *tagin-* ige alapszavát, mely mint ilyen nem is jelenthetett mást mint «weit, breit»!

surik (kirk.) «czinóber (alapjelentésében: kenőcs): farbe, schmiere, zinnober», 548 (N. 492) l., m. *szurok* «pech» mellett; — a kirk. *surik* szó, melyet Budagovnál hiába keresünk, az Altgr.-ból került. Az Altgr. szótára ugyanis (256. l.) az alt. *sir* szót így magyarázza: «краска (у кирг. сурикъ, киноваръ)» azaz: «farbe (bei den Kirgisen [t. i. ennek a *sir* szónak jelentése, oroszúl] сурикъ, киноваръ = mennig [miniom] és cinóber)». Beh kár, hogy így a m. *szurok*-hoz, legalább alakra nézve, oly szépen hozzá illő kirk. *surik* hitvány orosz szónak bizonyúl.

baru (csag.) «boríték, bőr: haut, hülle» 593 (N. 526); 303 (284) így: «állat bőre szőröstül: haut, fell»; Stud. is így: *baru*

«haut, hülle» — A *baru* szó az *Abuska* című csagataj szógyűjteményből ered, t. i. annak magyarra fordított szómagyarázatokkal s az idézett versek mellőzésével való kiadásából, a melyet 1862-ben Vámbéry úr eszközölt. Ebben (30. l.) így találjuk: *paru* (پارو) «bőr». A *Abuska* teljes kiadásából (Véliaminof Zernof «Dictionnaire djagataj-ture» 1869) kitűnik, hogy V. úr «bőr (haut, fell)-nek fordította a *paru*-nak ezen oszmanli magyarázó szavát: كورك. Ezt ő tehát *kürk*-nek olvasta (=pelz, pelzwerk, pelzkleid); de nem nézte meg a hozzá idézett verset, mely *paru*-val való hó-tisztítás (eltakarítás)-ról szól (*paru bile kar aritur*), — különben könnyen rátalált volna, hogy az a كورك nem *kürk*-nek, hanem *kürek*-nek olvasandó, = «schaufel, spatel». — A *paru* egyébíránt perzsa szó: پارو és meg teljesebb alakkal پاروب «instrumentum palae simile, quo nivem amovent». — A magyarított *Abuskából* átvette a *paru*-nak hibás értelmezését Zenker szótára is («peau, cuir: haut, fell, leder», mert mind ezt jelenti a m. «bőr», s ő használta is «La traduction de l'Abuska par Mr. Vámbéry»); a Csag. Sprachstudien-ből meg Pavet de C. (*paru* «pelle» és «peau, enveloppe»). — Lásd: NyK. XVII, 323.

barim (t. t.) «birtok: besitz»; — ebből: *barim* «mein besitz, meine habe»; lásd fent 5. §-ban, 75. l.

börti, pörti (tör.) (N. *bürti*) «takaró, fedő: decke» 304 (N. 184); ezzel ugyanis V. úr összefüggőnek mondja a m. *vért* «panzer» szót; — későbbben a 593 (526) lapon, m. *burok* «hülle» mellett nem hozza már föl V. úr ezt a *börti*-t, hanem csak a *bör-, böri-* «bedecken» igét és *börk* «hut (kopfhülle)»; EtWb. 228 sem ismeri, s a török szótárakban is hiába keressük ezt a *börti* szót, mely látnivalólag a m. *vért*-hez alkalmazkodik. — Úgy látszik, V. úr ezt a *börti*-t összetévesztette az oszm. *örtü* (*örti*) «decke, schleier, vorhang» (csag. *örtük* Stud.) szóval (*ört-* «bedecken» igétől).

reken (tob.) = oszm. *erken* «korán reggel: früh» [in der frühe, früh morgens], 647 (N. 558) l., m. *reg* (*regvel, reggel* morgens, der morgen) mellett. — Mint egyéb tobolszki szót, ezt a *reken*-t is V. úr Budagov szótárában találta, még pedig elég furcsán. Budagov I, 596. ez van: «tob. رکن *rekmän* репейникъ» (azaz «die klette»). Ez alatt, mint új szótári czikk, e kis sor: رکن см. ارکان — azaz: رکن lásd (vide) ارکان. Történetesen a «tob.» (=tobolszki) épen fölötte áll a رکن-nek. Ebből már most V. úr

azt nézte ki, hogy van egy toboloszki ركن szó, mely = ارکان; pedig Budagov csak a *rekmän*-t jelezte tobolszkinak, a ركن-t minden jelzés nélkül hagyván. Továbbá azt a ركن-t mindjárt *reken*-nek olvasta, az ارکان-t pedig *erken* nek, s fölismerete benne azt a török *erken*-t, melynek jelentése «korán reggel: früh». Csakhogy Budagov egészen más szóra utalt: I, 31 «а. ارکان ед. ركنъ столны, подпоры» — azaz: «arab *erkän*, singularisban *rukn*, die säulen, stützen»; a «korán reggel (рано утромъ)»-féle tör. *erken*-t meg nem is írja Budagov így: ارکان, hanem így: ارکن.

E) A törökségbe befogadott idegen szók.

astar (t. t.) «alj, ruhabéllés: unterlage, fütterung des kleides» 588 (N. 523) l., m. *ászok* «unterlegter balken (unterlage)» mellett; — a szó csak «kleidfutter»-t jelent, a melyet bár «unterfutter»-nek is nevezhetünk, a mivel azomban a tör. *ast* («unteres»)-től való származása még korántsincs bizonyítva; — eléfordúl a perzsában: استار, استر «interior pannus vestis» meg «internum cujusvis rei» (v. ö. magy. *béllés* «kleidfutter» a *bél* «inneres»-től); a kazáni-tatár meg *astar*-on kívül a «futter»-t *eček* szóval nevezte el (Bál., Budg.), mely szó szerint «innerheit, das innere» — s e szerint az *ast* «unteres»-től nem *astar*, hanem *astlık* kellene).

kelek (csag.) «die glatte, noch nicht raudig [rauhändig] gewordene frucht [melone EtWb.], das haarlose junge der tiere [der haarlose junge hund] 615 (N. 539) l., m. *kölyök* «catulus» mellett; — nincs meg Stud.-ben, sem Budag.-nál; — a perzsában: کلك *kelek* «cucurbita immatura; capsula gossipii nondum aperta; juvenis bubulus» (Vullers 867).

čengi (tör.) «musikant, musik» — ezzel rokon a magy. *cseng*-, *zeng*- «lauten, tönen» 359 (N. 338); — a perzsában چنگ *čeng* «instrumentum musicum (cithara v. harpa); s innen rendes perzsa (de nem török) szóképzéssel: چنگی *čengi* «harpicen, citharoedus (harfenspieler)».

tozum, *tokum* (kel. tör.) «ei [ovum], partus» 636 (N. 551) m. *tojás* «ovum» mellett; — a «partus» fordítás a szónak V. szerint való török etymonjára utal, hogy t. i. a török *tog*- «nasci» (illetőleg «parere», fent 73 l.) igétől való. Eddig perzsa szónak tartották, s a török irodalmaknak is az a különös szeszélyük volt,

hogy többnyire perzsa módon írták (تکم — nem توغوم, meg az oszmani sem a *doγ-* igével egyezőleg طوغم). — Számba kell vennünk a szónak egész jelentéskörét: Budag. I, 346 تکم *toγm* (azerb. *toγum*, kirg. *tokum*, kasg. *tojum*) съмя; янцо; родъ, поколѣние» (v. ö. Z. «samenkorn, samen; ei; geschlecht, nachkommenschaft») = perzsa تکم *toγm* (a melynek pedig a zendben *taokhma* felel meg) «granum, semen; radix cujusvis rei; ovum (t. *murg*); sperma genitale, stirps, gens, genus» (Vullers). — Tudva van, hogy a törökségben általánosan használt különös «ovum»-szó: *jumurta* (l. alakmásait: fent 8 l.).

dak (kirg.) «égés-seb, égésjel: brandwunde, brandzeichen», oszm. *dag* «daganat: geschwür (sic) 595 (N. 527); — perzsa szó: lásd fent az 5. §-ban (81. l.).

naj, nai (alt.) (helyesen: *naji*) «társ: gefährte» 536 (N. 485) l., m. nő «femina, uxor» mellett; — Altgr. μαζα jegyzi meg, hogy ez a *naji* (другъ) a mongolból való.

firtina (oszm. «szélvész, forgószelel: sturmwind» 518 (N. 474) l., m. *forog-* «sich drehen», *förgeteg* «tempestas» mellett; — eddig az oszm. *firtina*-t, mely még így is van *fortuna*, az olasz nyelvből valónak hitték: ital-*fortuna* «glück» és «sturm, ungewitter zur see». V. úr alkalmasint «a gyökegyezés» alapján tartja a *firtina*-t eredeti török szónak, mert az oszm. *firtla-* «forogni, keringeni: kreiseln» (fent 87. l.) társaságában hozza föl; v. ö. hogy szintígy a m. *korona* «krone» szót is némelyek eredeti magyarnak állították.

vezir (oszm.) «vezér: anführer» 640 (N. 353) l., a m. *vezet-* «führen», *vezér* «anführer» mellett; — V. úr ezen kívül meg az ujbúról a *bösüt-*, *bözüt-* «führen, leiten» és *büsütçi* «führer, leiter» szókat hozván föl, így vélekedik: «Ez a szó [oszm. *vezir*], mint látható, sem az arab وزیر-ből, sem a persa وزیر-ből nincs kölcsönözve, hanem tiszta török eredetű». Az ujb. *bösüt*-ből bizony ezt nem látjuk, de a m. *vezér*-ből sem, mely csakis a tör. *vezir* szóval szépen egybehangzó szó, úgy mint még jobban vele egyező szó az arab *vezir* (وزير). Mert a tör. *vezir* nem is jelent voltaképen «dux, führer»-t mint a m. *vezér*, hanem «administer principis»-t, úgy mint az arab *vezir* (a min semmit sem változtat az a tény, hogy *vezir*-ek, nagy-*vezir*-ek alkalmilag «heerführer»-ekül is szerepeltek). V. úr tehát azt hiszi, hogy van egy külön török

eredetű *vezir* szó, meg egy nem török eredetű arab *vezir*, noha ezek egymásnak minden tekintetben szakasztott másai; vagy ha ezt nem meri hinni, azt kell neki vélnie, hogy az arabok e szót kölcsönvették a törökségtől (még pedig az oszmán-törökségtől, a mire a szónak kezdő *v*-je mutatna) — talán cserében a *sultan* سلطان szóért! Itt csak arról van szó, hogy egyazon-e a töröknek *vezir*-je az arabok *vezir*-jével, a mit okosan nem is lehet tagadni; meg hogy melyik vette át a másiktól? Ez utóbbira megfelel egy pillantás az arabságnak a török (jelesen az oszmánli) szókincre gyakorolt roppant nagy hatására. Más kérdés az, hogy az arab وزیر csakugyan a وزیر «portavit» igétől ered-e, a mint eddig legtöbben hitték, vagy a persa گزیر (*gezir*) «præfectus» szónak van hozzá köze.

F) Kölcsönvett mongol szók.

nidon «szem: auge», *nidü-* nézni, szemlélni: sehen, schauen» 536 (N. 484) l., m. *néz-* «schauen» mellett; — megvan *nidon* v. *nidun* (e h. *nidün*) «szem», de nincs meg *nidü-* nézni, hanem ez van (mint denom. ige): *nidüle-* «blicken, schauen» Schmidt 90; «regarder, voir d'un coup d'oeil tout ce qui se passe» Kowal. 659.

nojan «úr, fejedelem, vezető: herr, fürst, anführer», *nojalik* fürstlich, *nojala-* herrschen, *nojaragha* «urat lenni (sic!), a nagyot játszani: herrisch sein, den grossen spielen» 618 (N. 540) l., m. *nagy* «gross» mellett; — *nöjaragha-* hibás olvasás, e h. *nojарга-* (Schmidt «sich stolz und herrisch benehmen»); — ezekből a mongol szókból is, meg az alt. *naj* (nagyon: sehr) és csuv. *nomaj* (sok: viel) következik V. úr szerint «egy régi t. t. *noj* (nagy, emelkedett: gross, erhaben) gyök».

kümon «férfi: mann» 566 (N. 504) l., m. *hüm* «mas, masculus» mellett; — Schmidt 183. *kümün* «mensch, mann»; Kowal. 2610. человекъ (homme).

üdele «idős, régi: alt», *üdögöj* «még nem (tkp. időtlen): noch nicht» 607 (N. 534) l., m. *idő, üdö* «tempus» alatt; — Schmidt 75. *ötele* (nem *üdele*) «alt; gemein, unbedeutend», v. *ö. ötel-* «alt werden, altern»; *ödügöj* «noch nicht»; Kowal. 516. 520.

Kétségtelen, hogy Vámbéry úrnak a fentebbiekben ismertett török nyelvújítása a leghatalmasabb segédeszköze a magyar-török nyelvrokonság sikeres bebizonyítására. Ennek segítségével szerezhethet ő kénye kedve szerint olyan adatokat, a milyenek néki épen kellenek. Egy valahogy hasonló értelmű török szónak nem egészen hasonló az alakja is: a nyelvészeti nyelvújítás hatalmával teljesen hasonlóná teszi; hogy pl. *kengej* szinte ugyanaz, mint *kengyel*, azt minden a nyelvészetben bármily járatlan ember egyszeri hallásra is fölfogja. Ha megvan valamennyire az alaki egyezés, s csak a szójelentések különböznek: egyszeriben segít ezen a bajon is a nyelvújítás, a meglévőnek nyújtásával, toldásával, átvitelével, sőt ha kell, megfordításával. Milyen hasonló pl. a m. *taraj*-hoz a török *tarak*? Hogy ez utóbbi csak «fésű»-t jelent, az nem nagy baj: hiszen a német nyelv «kamm»-nak nevezi a tarajt is a fésűt is, s így a török *tarak* is jelenthetne bár «taraj»-t, sőt kell hogy ezt jelentse, még pedig csak is ezt jelentse. A m. *szúr*-igéhez beh behasonló a tör. *sogur-*, *sour-* (*suur-*) «kirántani, kihúzni»! Tekintve, hogy a «kard», melyet török szóval «*sūr*-unk» azaz kirántunk, a magyar értelemben vett *szúr*-ásnak egyik főeszköze, bátran anticipálhatjuk a főactiót, mely úgy is mindjárt bekövetkezik, s azt mondhatjuk, hogy máris akkor «szúr» a török, mikor a kardját csak kirántja. Sőt meglehet, hogy sem alak, sem jelentés tekintetében nem elégít ki a magyar szó mellett a török szó: no, akkor már mind a kettőn kell segíteni; pl. a m. *hág*-nál hosszabb a tör. *kangır-*, tehát megkurtítjuk *kang*-vá; meg eddig ezt tette hogy «herumirren»: tehát ezentúl azt fogja tenni, hogy «herumsteigen, ide s tová hágni». A *gyónás* (*gyovonás*) által, mint jó keresztyén ember tudja, «javúl» az ember; a tör. *jak* meg a m. «jónak lenni»; csak meg kell toldani refl.-n képzővel s lesz *jakun-* «javulni» (a mely fájdalom már nem használatik, de elég korán lett belőle *javun-*, és a magy. *gyovun-*). O beh gyarló elméjük vagytok tí régi nyelvészek, s kivált tí magyar-ugor nyelvészek, kik azt hiszik, hogy a hasonlítási adatot csak úgy kell fölvenni, a mint azt szűkkeblű philologus-lexicographusok a nép nyelvéből vagy magasabb tendenciák nélkül szűkölködő írók műveiből merítették! Kik nem látjátok, hogy az ilyen adat csak nyers anyag, a melyet előbb faragni, nyesni, nyújtani s idomítani kell, hogy igazán művészien használhassátok! Kik, ha van is egy

kis fölös sejtelmek vagy combinatiótok, azt nem tudjátok magába a nyelvbe is beleoltani, hogy szintén tényként imponálhasson, hanem csak úgy adjátok, mint saját igénytelen véleményeteket, a mely előtt aztán nem egykönnyen hajol meg valaki!

Részemről csak azt csodálom, hogy V. úr nem élt még nagyobb mértékben az a d a t i d o m í t á s hatalmas eszközével. A kitől 2—300 darab ilyen idomítvány kitélt, könnyen kitélt volna attól több is, s a magyar-török theoria diadalma máris teljes volna s jelesen a M.-ugor szótár végképen megsemmisülve a porban heverne. Ez, úgy látszik, onnan van, hogy V. úr az ő hatalmas fegyverének forgatásában még egy kissé ügyetlen és gyakorlatlan. Hiszen nem egyszer ott is alkalmazta, a hol, czélja tekintetéből, semmi szükség sem volt rá. Ha pl. a m. *él* «acies» ellenében hasonlítómanálkülömben jó a *bele-* «schleifen», jó ám a *bile-* alak is, s a m. *ggöz-* ellenében nem kellett *jauz-on* kívül még *jevüz* is, hiszen a MUGSzótár is csak a mélyhangú *jaksa-t* tudta fölhozni; vagy a m. *kel-* ellenében elég jó a tör. *kel-*, *kil-*, ha nem is épen «ménés»-t, hanem «jövés»-t jelent. Máskor meg olyan adatot vélt idomítandónak, a melyre egyéb adat mellett úgy sem szorúlt rá. Igaz, hogy V. úr az adatidomítás becses mesterségét nem a «Magyarok eredetében» iniáltta legelőször. Találjuk azt már V. úrnak első nyelvhasznító munkájában, a Magyar és török-tatár nyelvekbeli «szóegyezésekben», a melyet 1869. adott ki. De azóta e művészetet nem igen gyakorolta, s az «Etymologisches Wörterbuch der turkotatarischen Sprachen» nem adott rá annyi ösztönzést. Én az új nyelvészeti módszert legelső megjelenésekor még nem bírtam teljes nagyszerűségében méltányolni, s így a «Magyar-török szóegyezésekről» írt «Jelentésemben» (NyKözl. X, 67. stb.) egyszerű eszemmel úgy találtam, hogy V. úr «török nyelvekbeli adatainak közlésében nem mindenütt jár el öszinteséggel és teljes bona fidessal; — jelesen: a) könnyebb, vagy tkp. csak látszatosabb egyeztetés végett apró alakváltoztatásokat enged meg magának; — b) jelentések elsorolásában első helyre állítja az egyeztetésre kívánt másodrendű jelentést, azt valóságos alapjelentésnek tüntetvén föl; — c) nem egészen összeférkező jelentésen némi toldással vagy elcsavarintással segít, a nélkül hogy azt saját subjectív fölfogásának tüntetné föl; — s épenséggel hibásan vagy egyeztetési czéljához képest ráfogással

hamisítva közöl V. úr török szójelentéseket». Sőt még azt is mer-tem vélekedni, hogy: «V. úrnak ilyenén eljárása annyival sajnálatosabb, mert egyéb, kivált ellenőrizhetetlen nyelvészeti közléseinek hitelességét és megbízhatóságát komolyan veszélyezteti.»

Igazán bánom, hogy egykor V. úrnak említett eljárásában még nem tudtam a nagy eredményekre hivatott jelenkori török nyelvújítás első alapvetését fölismerni. Meg is érdemeltem, hogy V. úr jelen munkájához csatolt külön mellékletben («Néhány bírálati észrevételek») akkori goromba ügyetlen nyilatkozatomért rendre utasítson. E mellett azonban mégsem érdemeltem meg, hogy még itt is irántam oly kegyességgel viseltessék, mint a milyen következő szavaiból kitűnik: «Azonban tisztelt recensentem sem kritizálási módjában nem akarom utánozni, sem ellenvetéseit egész terjedelmükben nem veszem tekintetbe; vagyis nem akarom csalással és álnoksággal vádolni, a mint ő tett velem, sem összes kifogásaira nem terjesztem ki ellenbírálatomat.»

Nagyon bölcs önmegtadadás!

(Bemutattatott a M. T. Akadémia 1883. április 9-kén tartott ülésén.)

BUDENZ JÓZSEF.

17. Köv. kö

16. s. kan. Koban. Ásm (612 1)

